

Giới thiệu

Cẩm nang Báo chí điều tra (IJM) là một dự án của Viện Konrad Adenauer Stiftung (KAS). Đây là dự án được Chương trình Truyền thông châu Á của Viện KAS tại Singapore kết hợp với Chương trình truyền thông của Viện KAS Đông Nam Âu tại Sofia, Bulgaria thiết kế với mục tiêu hỗ trợ giám sát báo chí toàn cầu. Chúng tôi liên tục cập nhật và từng bước dịch tài liệu này sang nhiều ngôn ngữ khác nhau.

Tìm hiểu thông tin trực tuyến ở địa chỉ:
www.investigative-manual.org

Konrad_Adenauer-Stiftung là một viện chính trị của Đức. Tổ chức này mang tên của Thủ tướng đầu tiên của nước Đức, Konrad-Adenauer, người lãnh đạo nước Đức và người dân Đức trong công cuộc xây dựng lại nền dân chủ sau cơn sang chấn tâm lý tập thể do hậu quả của thảm họa diệt chủng Holocaust và Thế chiến thứ Hai. Ngày nay, với hơn 120 văn phòng trên khắp thế giới, Viện KAS là một tổ chức toàn cầu, tích cực góp phần thúc đẩy Dân chủ, Kinh tế thị trường xã hội và Nhà nước Pháp quyền.

Dịch nguyên bản từ tiếng Anh: The Investigative Journalism Manual (IJM) được biên tập bởi Syed Nazakat & Chương trình Truyền thông châu Á, Viện KAS.

The Investigative Journalism Manual (IJM) is edited by Syed Nazakat & the KAS Media Programme Asia.

Sách do Trung tâm Bồi dưỡng nghiệp vụ báo chí - Hội Nhà báo Việt Nam (VJTC) xuất bản bằng tiếng Việt với sự hỗ trợ tài chính và bản quyền của Viện Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS).

The publication of this book in Vietnamese language was made by The Center for Media Training, Vietnam Journalists Association (VJTC) through financial support of the Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS).

Biên mục trên xuất bản phẩm của Thư viện Quốc gia Việt Nam

Nazakat, Syed
Cẩm nang Báo chí điều tra : Làm thế nào để trở thành cơ quan ngôn luận của người dân / Syed Nazakat,
Viện KAS ; - H. : Thông tấn, 2020. - 140tr. ; 22cm
1. Báo chí 2. Điều tra 3. Cẩm nang
070.43 - dc23

TTM0020p-CIP

MỤC LỤC

Chương 4

52 BẢO VỆ

Kỹ thuật bảo mật dữ liệu

Chương 8

122 VIẾT

Viết phóng sự

Chương 3

30 KẾ HOẠCH

Lập kế hoạch

Chương 7

98 HỎI

Đặt câu hỏi đúng

Chương 2

18 TÌM KIẾM

Lên đường tìm ý tưởng

Chương 6

82 GẶP GỠ

Tin nóng độc quyền

Chương 1

06 ĐỊNH NGHĨA

Trở thành phóng viên điều tra

Chương 5

68 NGHIÊN CỨU

Nghiên cứu, Nghiên cứu, Nghiên cứu

1

CHƯƠNG 1

TRỞ THÀNH PHÓNG VIÊN ĐIỀU TRA

Chương này giới thiệu định nghĩa về báo chí điều tra cũng như nhiệm vụ và mục tiêu của báo chí điều tra. Nội dung tập trung vào sự khác nhau giữa báo chí điều tra và các thể loại báo chí khác.

Tác giả cũng thảo luận về các kỹ năng và phẩm chất cá nhân của các phóng viên điều tra cùng với các chủ đề cụ thể và các phương pháp tiếp cận phù hợp cho làm báo điều tra.

Báo chí điều tra là gì?

Hồ sơ Panama (The Panama Papers). Loạt phóng sự của Boston Globe phanh phui những vụ lạm dụng tình dục có hệ thống trong Giáo hội Công giáo Mỹ. Vụ bê bối chính trị Watergate. Khi nghĩ đến báo chí điều tra thì đây là một vài ví dụ chúng ta lập tức nghĩ đến. Đó là các vụ việc gây sốc, tiết lộ các thông tin mới, và thường châm ngòi cho sự thay đổi - kể cả chỉ là từng bước.

Nhưng điều gì khiến cho những câu chuyện có sức công phá này trở thành báo chí điều tra?

Như nhà văn người Anh, George Orwell, đã nói: “Báo chí đăng những gì nhiều người khác không muốn công bố: còn lại mọi thứ khác chỉ là quan hệ công chúng”. Tuy nhiên, trong khi hầu hết báo chí, thậm chí là tin nóng hàng ngày đều đòi hỏi phải có các yếu tố điều tra, thì báo chí điều tra có đặc trưng riêng là cần nghiên cứu chuyên sâu trong thời gian dài - có thể cần đến nhiều tháng hoặc nhiều năm để nghiên cứu một đề tài.

Các phóng viên điều tra lần theo một nguồn tin và từ đó có thể phanh phui tham nhũng, đánh giá các chính sách của chính phủ hoặc doanh nghiệp, hoặc thu hút sự chú ý đến các xu hướng xã hội, kinh tế, chính trị hoặc văn hóa. Trong khi các phóng sự thông thường được bắt đầu bằng các tài liệu do một tổ chức nào đó cung cấp - chẳng hạn như một thông báo từ chính phủ hoặc tổ chức phi chính phủ - thì phóng sự điều tra chủ yếu xuất phát từ một sự chủ động của phóng viên. Có thể phóng viên đó nhận được một email ẩn danh chứa hàng trăm tệp tài liệu đính kèm chưa được xác minh; có thể một đầu mối liên lạc được duy trì đã lâu thông báo một tin đồn về âm mưu của tập đoàn nào đó. Trong mọi trường hợp, mục đích của báo chí điều tra là phơi bày những vấn đề ảnh hưởng đến lợi ích công được che giấu, dù cố tình hay không.

Một nguyên tắc hữu ích để hiểu thế nào là “lợi ích công” là hãy trả lời câu hỏi: Cộng đồng có bị thiệt thòi nếu thông tin này không được đưa ra ánh sáng hay không, hay nếu không đưa

thông tin này thì người dân sẽ có lợi hơn - về mặt vật chất hoặc ở góc độ là giúp người dân đưa ra được quyết định có sự suy xét kỹ càng trên cơ sở những thông tin báo chí đưa. Có những trường hợp, thông tin có lợi cho một nhóm này nhưng lại gây bất lợi cho nhóm khác. Ví dụ, người dân sống dựa vào rừng có thể đòi được giá tốt hơn cho gỗ của họ nếu họ biết giá trị gỗ trên thị trường mà khi tiếp cận họ thì các công ty khai thác gỗ chỉ muốn đìm giá xuống. Đương nhiên, ngành khai thác gỗ sẽ không muốn thông tin đó bị công khai, vì giá gỗ sẽ tăng. Những bài báo liên quan đến lợi ích công không nhất thiết ảnh hưởng đến cả một quốc gia, và trong trường hợp ảnh hưởng đến quốc gia, thì những bài viết đó sẽ được cho là ảnh hưởng đến “lợi ích quốc gia”. Điều không may là thuật ngữ “lợi ích quốc gia”, trong nhiều trường hợp, được các chính phủ sử dụng để biện minh cho các hành vi trái pháp luật và nguy hiểm, hoặc phi đạo đức, hoặc để ngăn cản phóng viên đưa tin về một vấn đề lớn.

Phóng sự điều tra cần thời gian dài để thực hiện. Việc thực hiện phóng sự điều tra tuân theo một quy trình gồm các giai đoạn: lập kế hoạch, nghiên cứu và đưa tin, và cần phải đáp ứng tiêu chuẩn cao về tính chính xác và bằng chứng. Giai đoạn nghiên cứu có thể thực hiện dưới hình thức hành động bí mật hoặc rút ra kết luận từ việc khai phá thông tin. Tuy nhiên, dù kết quả thu được có như thế nào

thì phóng viên cũng cần phải đào sâu thông tin chứ không chỉ đơn thuần là để xác minh nguồn tin báo ban đầu. Phóng sự điều tra hoàn thiện cần phải đưa ra các thông tin mới hoặc làm sáng tỏ các thông tin sẵn có để nêu bật được tầm quan trọng của vấn đề. Một nguồn tin duy nhất có thể cung cấp những thông tin hấp dẫn, giúp phóng viên tiếp cận những thông tin sâu mà nếu không có nguồn tin cung cấp thì thông tin đó có thể vẫn bị giấu kín. Nhưng phải đến khi nội dung thông tin đó được kiểm tra chéo với các nguồn tin khác - qua kinh nghiệm, tài liệu và người khác - cùng với việc khám phá được ý nghĩa của thông tin thì phóng sự mới được coi là một tác phẩm điều tra.

Để thực hiện phóng sự điều tra, tòa soạn cần đầu tư nguồn lực nhiều hơn, các phóng viên cần phối hợp làm việc nhóm tốt hơn, và cần nhiều thời gian hơn so với một phóng sự thông thường. Phóng sự điều tra thường là một kết quả của làm việc nhóm. Nhưng đây chính là vấn đề với các tòa soạn quy mô nhỏ không có nhiều thời gian, ngân sách hạn chế và ít phóng viên có kỹ năng chuyên môn làm báo điều tra. Một phóng viên có thể phải tính đến phương án tìm nguồn viện trợ để thực hiện điều tra và tìm sự giúp đỡ của các chuyên gia ngoài tòa soạn.

Nhà báo Congo, Sage-Fidèle Gayala, cân nhắc những ưu và nhược điểm của hình thức làm việc nhóm:

Công việc có thể đạt năng suất cao khi chúng ta làm việc theo nhóm nhỏ bởi chúng ta có thể xác định mỗi thành viên trong nhóm có một chuyên môn sở trường. Một người đảm nhận việc chạy đi chạy lại, một người khác lo nghiên cứu thông tin, và người thứ ba có thể chịu trách nhiệm viết bài. Hình thức làm việc nhóm giúp phóng sự rút ngắn được thời gian thực hiện và hoàn thành. Tuy nhiên, ở nhiều quốc gia, các tòa soạn không phải lúc nào cũng đơn giản.

Các phóng viên hoặc các chủ bút có thể bị dính vào bẫy do doanh nghiệp hoặc chính quyền đặt ra dưới hình thức đe dọa hoặc mua chuộc. Nhiều tờ báo có xuất phát điểm mờ ám, được lập ra bằng nguồn tài trợ của một nhóm lợi ích nào đó. Chủ bút của các tờ báo là mục tiêu chính, đôi khi cũng là thủ phạm chính. Khi làm việc trong bối cảnh như vậy, một phóng viên trẻ có thể phải đối mặt với rất nhiều khó khăn để hoàn thành được dự án điều tra của mình.

Phóng viên điều tra có phải là thám tử?

Kỹ năng của một phóng viên và một thám tử có sự tương đồng. Mỗi phóng sự điều tra đều bắt đầu với một câu hỏi. Phóng viên bắt đầu hình thành một giả thuyết. Sau đó, phóng viên sẽ tiến hành nghiên cứu thông tin: lần theo hồ sơ giấy tờ, thực hiện các cuộc phỏng vấn, đôi khi những cuộc phỏng vấn giống thẩm vấn nhiều hơn, và tập hợp thật nhiều bằng chứng - một số bằng chứng có thể cực kỳ chi tiết hoặc mang tính kỹ thuật.

Các phóng viên áp dụng các tiêu chuẩn chính thức đối với những gì được sử dụng tại tòa án và được coi là bằng chứng hợp lệ và cấu thành chứng cứ xác thực. Theo Luật chống xâm phạm danh dự, uy tín (Defamation Law), tiêu chuẩn đối với hoạt động điều tra và kiểm tra thông tin của phóng viên không khác nhiều so với tiêu chuẩn áp dụng cho thám tử thu thập thông tin cho một vụ án để đưa ra truy tố.

Nhưng có lẽ câu hỏi cơ bản được nêu ra ở đây là: “Liệu phóng viên điều tra có thể hành xử giống như thám tử bằng cách hoạt động bí mật và sử dụng các thiết bị như micro và máy quay ngụy

trang không?” Câu trả lời cho câu hỏi này phức tạp hơn chúng ta nghĩ. Một số phóng viên làm như vậy, và nhiều tác phẩm đoạt giải thưởng trước đây chính là nhờ sử dụng những kỹ thuật như vậy. Nhưng chúng ta nên ghi nhớ một điều rằng phạm vi hoạt động bí mật của thám tử và quyền của công dân đang bị cảnh sát điều tra thường được điều chỉnh theo khung pháp lý. Các nhà báo tuân thủ quy tắc đạo đức nghề nghiệp và không được miễn trừ khỏi luật về bí mật đời tư. Vì vậy, để đảm bảo đạo đức báo chí và tránh bị truy tố, các phóng viên điều tra cần cân nhắc cẩn thận từng tình huống trước khi hành động theo cách này. Máy ảnh và máy ghi âm nguy trang chỉ nhằm mục đích thu thập thông tin bổ sung cho kho bằng chứng thô và không thể thay thế việc phân tích, kiểm tra và cân nhắc dựa trên bối cảnh đối với các bằng chứng này để từ đó xây dựng một phóng sự có ý nghĩa. Có rất nhiều bằng chứng có thể tìm thấy trong các tài liệu cho phép tiếp cận tự do - chỉ cần bạn biết tìm chúng ở đâu và kết hợp chúng như thế nào.

Mặc dù công việc của phóng viên điều tra và thám tử có nhiều điểm tương đồng nhưng mục tiêu cuối cùng của họ khác nhau. Đôi khi mục đích của điều tra báo chí không phải để chứng minh có tội mà chỉ đơn giản là cung cấp bằng chứng. Các thám tử dừng lại khi họ có thể chứng minh ai phạm tội. Cũng có những trường hợp, phóng sự điều tra đi đến kết quả là người làm sai bị kết tội mà chỉ là hé thiên hướng của các sự việc. Bằng cách này, các phóng sự điều tra giải thích bối cảnh và sự tinh tế của một vấn đề thay vì chỉ đơn thuần là khẳng định ai đó có tội. Khi phóng sự đạt được đến độ sâu như vậy, các phóng viên điều tra có thể khiến độc giả không phải băn khoăn về tính khách quan của phóng sự.

Chắc chắn, làm báo điều tra, còn được gọi là “báo chí của sự phẫn nộ”, không nhằm mục đích tạo ra một báo cáo cân bằng giả tạo cho hai mặt của một vấn đề. Thay vào đó, phóng sự điều tra tập trung vào việc đảm bảo rằng sự vụ sẽ hiện diện trên mặt báo. Với phóng sự điều tra, phóng viên không thể đưa ra những tuyên bố từ chối trách nhiệm như “Chúng tôi có thể sai” hoặc “Chúng tôi có thể diễn giải sai sự việc”. Nếu vẫn còn những nghi ngờ như vậy nghĩa là việc điều tra chưa đi đến tận cùng sự việc, và bài báo chưa sẵn sàng để đăng tải. Một sự việc không bao giờ chỉ có hai mặt. Và sự cân bằng trong một phóng sự điều tra

được đảm bảo khi phóng viên giải thích các mặt của vấn đề và truyền tải đến công chúng những thông tin không chỉ là chuyện gì đã xảy ra mà cả tại sao chuyện đó lại xảy ra. Một thám tử sẽ dành lời giải thích về các tình tiết giảm nhẹ cho các luật sư bào chữa; một phóng viên điều tra sẽ giải thích bối cảnh đầy đủ.

Ở một phương diện khác, các phóng viên điều tra cũng có vai trò như các nhà khoa học. Phương pháp của họ đòi hỏi phải giữ một tâm trí cởi mở cho đến khi họ thu thập đủ bằng chứng phục vụ cho một ý tưởng bài viết. Điều đó có nghĩa là phải tính đến trường hợp phóng viên thu về các bằng chứng mâu thuẫn lẫn nhau và phải thay đổi kết luận về sự việc nếu có bằng chứng mở ra một hướng khác của câu chuyện. Phóng viên điều tra cũng là nhà quản lý. Trong các dự án lớn và dài hạn đòi hỏi phải nghiên cứu thông tin kỹ càng, các phóng viên cần phải phối hợp với các thành viên khác trong nhóm và các chuyên gia để bám sát kế hoạch bài viết. Muốn vậy, các thành viên cần có kỹ năng trao đổi thông tin một cách rõ ràng và làm việc nhóm.

Những ngộ nhận về báo chí điều tra

Ngộ nhận 1 Báo chí điều tra cực kỳ hấp dẫn.

Có một lý do để các gương mặt được đưa trên tờ áp phích của phim “All the President’s Men” không phải là phóng viên Bob Woodward và Carl Bernstein, những người đã phanh phui vụ Watergate, mà là các diễn viên đóng vai họ, Robert Redford và Dustin Hoffman. Chính vì vậy, hãy tỉnh lại đi! Thực tế là báo chí điều tra rất khó khăn, nhàm chán và đôi khi còn nguy hiểm.

Ngộ nhận 2 Phóng viên to hơn phóng sự.

Báo chí điều tra chính là dịch vụ công, đây không phải công việc để đề cao cá nhân. Là một phóng viên điều tra không có nghĩa là bạn tự cho mình quyền coi thường các tiêu chuẩn đạo đức nghề nghiệp.

Ngộ nhận 3 Phóng viên điều tra là kỹ sĩ cô độc.

Khi làm một bộ phim, nếu chỉ xây dựng một nhân vật anh hùng thì sẽ dễ dàng hơn rất nhiều việc phải xây dựng cả một vòng cung câu chuyện với các tiểu phần. Trong thực tế, phóng sự điều tra sẽ chỉ mang tính bền vững nếu đó là sản phẩm của cả nhóm.

Ngộ nhận 4 Phóng sự điều tra chủ yếu được thực hiện ở báo tư nhân.

Điều này có phần đúng. Tuy nhiên, chúng ta có rất nhiều ví dụ cho thấy các cơ quan báo chí nhà nước đã thực hiện nhiều phóng sự điều tra rúng động về các vụ việc liên quan đến chính phủ.

Ngộ nhận 5 Báo chí điều tra chỉ tập trung vào tin xấu.

Ưu tiên hàng đầu cho các cộng đồng và các cơ quan báo chí phục vụ các cộng đồng đó là phát hiện và sửa chữa sai lầm. Tuy nhiên, báo chí điều tra cũng có vai trò phát hiện tin tốt. Chẳng hạn như, việc chống lại các hình ảnh thiên kiến và tiêu cực về người dân hoặc cộng đồng có thể là cơ sở để cho ra đời các phóng sự điều tra mang tính thực tế và có chất lượng. Việc đưa tin giạt gân đơn thuần, còn được biết đến là kiểu đào bới thông tin xấu, ít khi có mục đích gì khác ngoài việc thích gây phiền toái cho cuộc sống riêng tư của người khác. Để có giá trị điều tra, một vụ bê bối phải vượt trên mức của một hành vi sai trái cá nhân và phóng viên cần đi sâu vào các vấn đề thực sự ảnh hưởng đến lợi ích chung của người dân.

Ngộ nhận 6 Báo chí điều tra chỉ đơn thuần đưa tin tốt.

“Ngộ nhận” này phát sinh từ quan điểm truyền thống cho rằng nhà báo là những “người canh cổng”, có nhiệm vụ “đánh hơi” những việc sai trái, tìm ra người phải chịu trách nhiệm và đề xuất những cách thức để mang lại sự thay đổi. Phát hiện những cá nhân tham nhũng với hy vọng họ sẽ bị ngăn chặn chắc chắn là việc quan trọng. Tuy nhiên, nếu một phóng sự điều tra chỉ dừng lại ở đó và không thăm tra được việc hệ thống có vấn đề đó đang dung dưỡng những hành vi sai trái thì phóng sự này chỉ đơn thuần là dọn đường cho một loạt kẻ xấu khác làm điều tương tự. Một phóng sự điều tra tốt cần xác định được các vấn đề tiềm ẩn và cảnh báo những người có trách nhiệm xử lý các lỗ hổng trong hệ thống. Nếu những người có trách nhiệm không làm như vậy thì phóng viên cần triển khai bài tiếp theo để tìm hiểu lý do tại sao.

Tại sao phải thực hiện phóng sự điều tra?

Báo chí điều tra cần nhiều thời gian, tốn kém tiền bạc và phải đối mặt với nhiều rủi ro. Thông thường các phóng viên cần phải thuyết phục lãnh đạo của mình rằng nỗ lực này đáng bỏ ra mặc dầu các sự kiện tin tức hàng ngày cũng đã có thể đảm bảo một tờ báo ổn thoả.

Vậy tại sao phải làm phóng sự điều tra? Bởi vì sự thật, cùng với những câu chuyện tuyệt vời, có thể thay đổi nhiều thứ. Nhìn lướt qua những người đoạt giải Pulitzer trong vài năm vừa rồi chúng ta có thể thấy một phóng sự điều tra tốt tác động thế nào đến các cộng đồng người dân hoặc các chính sách khác nhau. Năm 2018, giải Pulitzer đã thuộc về tờ Washington Post - các phóng viên điều tra được cho là đã thay đổi tiến trình của cuộc đua vào Thượng viện ở Alabama bằng phóng sự điều tra tiết lộ việc một ứng cử viên bị cáo buộc đã quấy rối tình dục các cô gái tuổi vị thành niên trong quá khứ. Năm 2017, giải thưởng này thuộc về phóng viên Eric Eyre của tờ Charleston Gazette-Mail. Phóng viên này đã phát hiện ra tình trạng ngập tràn thuốc giảm đau có tính gây nghiện (nhóm opioids) ở Tây Virginia. Và năm 2016, giải Pulitzer đã được trao cho hai phóng viên từ hai tờ báo ở Florida.

Các phóng viên này đã phát hiện tình trạng bạo lực lan tràn trong các bệnh viện tâm thần của tiểu bang này.

Hơn nữa, báo chí điều tra là phần không thể thiếu để tăng cường dân chủ. Nếu phóng sự điều tra của một tờ báo lại không hơn gì một thông cáo báo chí thì điều đó có nghĩa là chúng ta đang cho phép những người có quyền được quyết định hoàn toàn mọi chương trình nghị sự. Nguyên tắc yêu cầu chính phủ phải có trách nhiệm giải trình sẽ thất bại nếu báo chí không đặt ra các câu hỏi hóc búa, hoặc kiểm tra các tuyên bố của một đảng, hoặc so sánh với tuyên bố của chính đảng đối lập.

Trở thành phóng viên điều tra giỏi

Trở thành phóng viên điều tra cần thời gian dài, tuy nhiên các phóng viên điều tra có những đặc điểm tương đồng. Nếu kiên trì tu dưỡng những phẩm chất này, bạn có thể sẽ sớm có được những tin độc quyền của riêng mình. Dưới đây là tóm tắt những phẩm chất chính của một phóng viên điều tra:

▶ **Dũng cảm**

Báo chí điều tra sẽ khiến bạn phải đi trên những con đường mịt mù, tăm tối bởi bạn sẽ phanh phui những bí mật mà người khác không muốn bạn biết. Bạn có thể phải đối mặt với áp lực từ chính quyền, sự kiểm duyệt của ban biên tập, hoặc thậm chí là sự đe dọa đến sinh mạng trong một số trường hợp. Công việc này đòi hỏi sự can trường và dũng cảm để dẫn thân.

▶ **Tò mò**

Khả năng đặt ra các câu hỏi: Ai, Cái gì, Ở đâu, Khi nào, Tại sao và Như thế nào trong cuộc sống hàng ngày chính là xuất phát điểm của báo chí điều tra. Có thể là câu hỏi về các sự kiện trong bản tin hàng ngày hoặc về những thứ bạn nhìn thấy hoặc nghe thấy trong cuộc sống của mình.

▶ **Đam mê**

Thông thường, làm báo không những không giúp bạn trở nên giàu có mà còn tốn nhiều thời gian và sức lực. Trở thành một phóng viên điều tra cũng có nghĩa là bạn có khả năng đụng chạm đến những người có quyền lực, và trong một số trường hợp bạn có thể phải rủi ro đến cả sinh mạng của mình. Bạn chọn nghề này vì bạn tin vào các giá trị cao cả hơn: sự thật, công lý hoặc chỉ đơn giản là lên tiếng cho những người yếu thế.

▶ **Có sự chủ động**

Nhiều tòa soạn vẫn phải hoạt động với các nguồn lực hạn chế và luôn phải gấp rút để kịp thời hạn tin bài. Vì vậy, không phải lúc nào một ý tưởng được đề cập tại một cuộc họp giao ban của tòa soạn cũng sẽ được thực hiện ngay lập tức, đặc biệt nếu ý tưởng đó không có đủ thông tin và thông tin còn mơ hồ. Các phóng viên điều tra cần phải chủ động khởi xướng, tự nghiên cứu sơ bộ và định hình ý tưởng để đưa ra một kế hoạch chắc chắn. Nếu tòa soạn vẫn không quan tâm đến ý tưởng đó, phóng viên có thể cần có thêm sự chủ động để tìm kiếm sự hậu thuẫn cho công việc (chẳng hạn như tìm kiếm tài trợ).

▶ **Thận trọng**

Một câu chuyện vô ý/vô tình dẫn tới hậu quả là tiết lộ thông tin cá nhân/thông tin nhạy cảm có thể khiến cuộc điều tra và sinh mạng của những người liên quan rơi vào nguy hiểm. Hơn nữa, việc đó có thể hé lộ thông tin cho các báo đối thủ khiến họ lấy được thông tin độc quyền và cảnh báo cho người được phỏng vấn trước khi bạn có cơ hội trao đổi trực tiếp với họ. Cần phải nhớ: “nhờ miệng là đắm thuyền” (loose lips sink ships) - tránh phát ngôn tùy tiện, không thận trọng.

▶ **Công bằng và đạo đức**

Phóng sự điều tra có thể khiến công việc hoặc thậm chí cả tính mạng của nguồn tin gặp nguy hiểm. Điều này cũng nguy hiểm không kém nếu đưa ra những lời buộc tội liễu lĩnh. Một phóng viên điều tra giỏi luôn tuân thủ quy tắc đạo đức để đảm bảo rằng các nguồn tin và đối tượng được tôn trọng và được bảo vệ ở mức độ cao nhất có thể. Ngoài ra, các tòa soạn ủng hộ thực hiện phóng sự điều tra cần phải có bộ quy tắc hướng dẫn để thảo luận và giải quyết các tình huống khó xử liên quan đến đạo đức báo chí.

► Tư duy logic, có kỹ năng tổ chức và kỷ luật

Phóng sự điều tra đòi hỏi nhiều thời gian và bởi vì luôn kéo theo những rủi ro pháp lý nên cần phải xác minh chi tiết. Vì vậy, bạn cần phải trở thành một chuyên gia lập kế hoạch đầy cẩn trọng để tận dụng tốt nhất thời gian của mình, luôn phải ám ảnh với việc kiểm tra đi kiểm tra lại các thông tin, dữ liệu và các chi tiết phải ăn khớp với nhau.

► Kiến thức rộng và kỹ năng nghiên cứu tốt

Việc hiểu rõ bối cảnh của cuộc điều tra có thể giúp phóng viên tránh đi vào ngõ cụt bằng cách xác định các sự kiện và câu hỏi có liên quan. Tuy nhiên, nếu cuộc điều tra dẫn đến một lĩnh vực không thuộc phạm vi chuyên môn thì các phóng viên điều tra cần phải nhanh chóng làm quen với bối cảnh, quy ước, thuật ngữ, nhập vai và hiểu các vấn đề của lĩnh vực đó. Khả năng trao đổi sâu với một chuyên gia, sử dụng các công cụ tìm kiếm hoặc định vị và đọc những cuốn sách hữu ích đều rất quan trọng. Quan trọng là phải đọc nhiều - bạn không bao giờ biết khi nào một thông tin có vẻ vô hại lại có thể trở thành hữu ích cho cuộc điều tra của bạn.

► Linh hoạt

Một cuộc điều tra có thể có những bước ngoặt bất ngờ. Đôi khi, câu hỏi đầu tiên hóa ra lại đưa chúng ta vào ngõ cụt. Trong trường hợp khác, câu hỏi đó lại mở ra cơ hội cho một câu hỏi nữa thú vị hơn, nhưng kèm phần rõ ràng. Các phóng viên điều tra cần sẵn sàng tâm thế để cân nhắc lại và thiết kế lại nghiên cứu của họ khi điều này xảy ra và không được khăng khăng chỉ giữ những ý tưởng ban đầu.

► Có tinh thần đồng đội và kỹ năng giao tiếp

Đôi khi, có những tình huống mà việc đảm bảo bí mật quan trọng đến mức không thể chia sẻ về phóng sự với người khác cho đến khi có biện pháp bảo vệ nhất định. Nhưng thông thường, những phóng sự tốt nhất lại chính là sản phẩm của nỗ lực chung có tận dụng tất cả các kỹ năng sẵn có trong (và ngoài) tòa soạn. Hãy lấy ví dụ là loạt phóng sự điều tra thành công trong bộ phim “Tiêu điểm” (Spotlight). Đây là bộ phim nói về cuộc điều tra phanh phui các vụ lạm dụng tình dục trẻ em của các linh mục Công giáo. Một phóng sự điều tra có thể đòi hỏi phóng viên phải có kiến thức về bất cứ lĩnh vực gì từ khoa học, y tế đến kinh tế và xã hội. Một nhà báo, dù có hiểu biết rộng đến mức nào cũng không thể là một chuyên gia trong tất cả mọi lĩnh vực. Việc có các mối liên hệ và mạng lưới tốt chính là một phần của làm việc nhóm. Kỹ năng giao tiếp tốt là một yếu tố nữa để đảm bảo cả nhóm hiểu rõ mục đích của phóng sự và tuân thủ các tiêu chuẩn cao bao gồm: tính chính xác, trung thực và bảo mật thông tin.

Chương này đã đưa ra định nghĩa về báo chí điều tra và giải thích tầm quan trọng của báo chí điều tra đối với lợi ích công. Nội dung chương này nhấn mạnh một thực tế là việc thuyết phục tổng biên tập cho phép thực hiện một phóng sự điều tra không phải lúc nào cũng dễ dàng. Điều này phụ thuộc chủ yếu vào việc những phát hiện của phóng sự điều tra đó có triển vọng như thế nào. Chính vì vậy, chương tiếp theo sẽ thảo luận về cách thức để tìm ra đề tài cho một phóng sự điều tra và đảm bảo rằng bạn không đi theo những manh mối hoặc nguồn tin sai.

CHƯƠNG 2

LÊN ĐƯỜNG TÌM Ý TƯỞNG!

Mọi phóng sự đều bắt đầu với một ý tưởng. Chương này giải thích về việc những ý tưởng này có thể bắt nguồn từ đâu. Đó có thể là sự truyền cảm hứng từ các tờ báo, qua trao đổi với các nguồn tin, gặp gỡ những người có tầm ảnh hưởng hoặc chú ý đến các diễn biến mới. Chương này cũng sẽ tập trung vào các mạng xã hội và vai trò của mạng xã hội trong việc theo dõi tin tức và lấy đầu mỗi thông tin. Báo chí điều tra tựu chung chính là tự bản thân bạn bước ra khỏi vùng thoải mái của mình, khám phá những điều chưa biết và chấp nhận những rủi ro được tính toán trước.

Tìm ý tưởng cho phóng sự

Nguồn gốc của một ý tưởng bài viết có thể đến từ những điều vô thường vô phạt kiểu như những nhận xét tình cờ nghe được. Nó cũng có thể được bắt nguồn từ các câu hỏi xoay quanh một sự kiện đang diễn ra, hoặc xuất phát từ kinh nghiệm cá nhân. Ý tưởng bài viết là một trong những điều bắt buộc phải có quan trọng nhất của một phóng viên điều tra, nhưng đồng thời cũng có thể là phần khó khăn nhất của công việc này. Không dễ để lúc nào cũng có những ý tưởng hay, nhưng dưới đây là một vài lời khuyên để giúp các bạn tìm ý tưởng cho phóng sự của mình.

Thứ nhất, hãy quên đi thứ quan niệm viễn vông rằng những ý tưởng bài viết sẽ từ đâu đó rơi xuống lòng bạn. Nhiều người trong chúng ta vẫn mơ ước có ngày sẽ bỗng dưng nhận được một chồng tài liệu bí mật trong một con hẻm tối, tiết lộ cho chúng ta một số bí mật có sức công phá lớn để giúp chúng ta có phóng sự đăng trên trang nhất - và tên của chúng ta được in đậm dưới bài viết, rồi tiếp theo đó là khen ngợi, ghi nhận và giải thưởng. Quả thực, đôi khi điều đó cũng xảy ra. Vụ bê bối chính trị Watergate bắt đầu với một nguồn tin mật báo nặc danh dẫn đến hậu quả là Tổng thống Richard Nixon phải từ chức. Nhưng nhìn chung, việc nhận được các cuộc điện thoại nặc danh hoặc tài liệu tuyệt mật về tham nhũng chính trị là rất hiếm khi xảy ra và kể cả nếu có thì chúng cần phải được xác minh vô cùng kỹ lưỡng. Vụ Watergate không chỉ là một ví dụ nổi tiếng về chiêu trò bần trong chính trị mà còn là minh chứng cho công việc khó khăn của các phóng viên tham gia đưa tin.

Thứ hai, không bao giờ có suy nghĩ “hết giờ làm việc”. Một cách dễ dàng để có các ý tưởng chính là luôn để ý canh chừng. Trong nhiều trường hợp, một phóng sự bắt nguồn từ việc phóng viên nhận thấy cổng bị tắc dọc con đường khi anh ta đi bộ để đưa tin về hàng người xếp dài dằng dặc chờ lấy hộ chiếu tại văn phòng nhập cư, hoặc thậm chí là chứng kiến một y tá đối xử khắc nghiệt với bệnh nhân tại một phòng khám. Không phải tất cả những quan sát này sẽ đều mang lại kết quả là một phóng sự, nhưng chúng cho bạn một điểm khởi đầu để khai thác. Hãy ghi lại những ý tưởng chợt đến vào cuốn sổ tay, kể cả những câu hỏi mà bạn có thể nghĩ đến. Tốt hơn nữa, hãy lưu lại trên điện thoại di động của bạn bằng cách chụp ảnh, vẽ sơ đồ và giữ một bản copy trên thiết bị số để bạn có thể luôn có các cuộc điều tra bên mình khi di chuyển.

Thứ ba, hãy tin tưởng vào giác quan của bạn. Ngay cả sau khi truy cập một trang web và nói chuyện với các nhà báo, một số phóng viên có thể thấy rằng có nhiều người không cùng cảm nhận và bỏ qua nghiên cứu sơ bộ. Nhưng nếu có một điều gì đó dường như chỉ có mình bạn cảm nhận thấy thì cảm nhận đó vẫn hoàn toàn có thể là điểm khởi đầu cho một phóng sự. Các phóng viên là người hiểu rõ nhất mình biết gì. Việc có được trải nghiệm và quan sát trực tiếp để hình thành ý tưởng bài viết chính là một điều tuyệt vời. Trải nghiệm của bạn nhiều khi có thể chỉ là may mắn, nhưng đừng để điều đó ngăn cản bạn không thực hiện xác minh sơ bộ.

Đọc thật nhiều để tìm ý tưởng

Nếu bạn coi làm báo là việc nghiêm túc thì đọc không phải là sở thích mà là một nhiệm vụ chuyên môn căn bản. Việc đọc không chỉ giúp cải thiện kỹ năng viết của bạn; những gì bạn lướt lật được từ các bài báo và các cuốn sách còn giúp bạn có được sự hiểu biết vô cùng cần thiết về cách thức vận hành của các hệ thống và quy trình, và vì vậy giúp bạn nhận biết được khi các hệ thống và quy trình đó có vấn đề. Đừng chỉ đơn giản dành thời gian xử lý thông tin theo cách mình muốn, mà nên liên tục tìm kiếm thông tin mới để mở rộng nền tảng kiến thức cho riêng mình!

Ông Brant Houston, cựu giám đốc điều hành của Nghiệp đoàn Phóng viên và Biên tập điều tra (IRE), một tổ chức phi lợi ích có trụ sở tại Hoa Kỳ, lưu ý rằng chính trong các bài báo trên các tờ báo địa phương chúng ta sẽ tìm thấy những mầm mống của rất nhiều chuyên mục điều tra khác nhau. Mỗi thông báo pháp lý phải trả phí trên báo là một câu chuyện để làm phóng sự, chẳng hạn như việc thông báo thay đổi tên của doanh nghiệp, một vụ bán tổng bán tháo, hay một vụ đấu thầu - việc của phóng viên là giữ con mắt cảnh giác và tìm hiểu để trả lời câu hỏi: tại sao và như thế nào. Đây là việc các phóng viên thường làm khi triển khai các bài tiếp nối sau những tin bài đã đăng. Kết quả khảo sát độc giả và khảo sát nhóm mục tiêu cho thấy độc giả luôn yêu thích các bài báo tiếp nối. Họ muốn biết những gì xảy ra tiếp theo, tại sao những việc đó lại xảy ra hoặc câu chuyện đằng sau những tin tức ngắn gọn hàng ngày. Đặc biệt, hãy chú ý tìm kiếm những tin bài mà phóng viên bỏ qua câu hỏi tại sao hoặc dường như chỉ

tập trung vào một khía cạnh của vấn đề. Hãy chú ý đến những cách đưa tin khác đối với những tin/sự kiện thông thường như một ngày kỷ niệm quốc gia/toàn cầu nào đó. Đọc nhiều chính là cách giúp bạn theo dõi hiện trạng, chẳng hạn như của một dự án xây dựng dùng ngân sách chính phủ rất được ca ngợi nhưng sau đó hầu như không được ai nhắc đến nữa.

Bạn cũng nên đọc các báo cáo chính thức của chính phủ hoặc các tổ chức phi chính phủ dù chúng quả là có vẻ buồn tẻ. Và trong khi bạn có thể bị hạn chế không tiếp cận được các ấn phẩm nước ngoài do rào cản tài chính hoặc địa lý thì hãy cố gắng hết sức để theo dõi, cập nhật những gì diễn ra trên khắp thế giới. Các đại sứ quán hoặc các tổ chức phi chính phủ thường có thư viện hoặc phòng đọc sách miễn phí mà bạn có thể sử dụng để cập nhật tin tức.

Một hình thức điều tra thông thường khác là liên lạc thường xuyên với các mối liên hệ trong các lĩnh vực khác nhau. Thiết lập một mối quan hệ tốt - đó là mối quan hệ sẽ giúp bạn là người đầu tiên nhận được thông tin trước khi các phóng viên khác nhận được cảnh báo - mối quan hệ này đòi hỏi bạn phải giữ liên lạc thường xuyên không vụ lợi. Nếu bạn chỉ liên hệ với các nguồn tin khi bạn cần đến họ thì họ sẽ có cảm giác như mình đang bị lợi dụng. Việc này gọi là “khai thác” các mối liên hệ của bạn. Tuy nhiên, những câu chuyện từ các nguồn tin này sẽ không “tự động nhảy ra từ đầu đó” và “vẫy gọi” bạn. Bạn sẽ phải vận dụng trí sáng tạo và tò mò để tìm ra những ý tưởng hay.

Cuối cùng, các mạng truyền thông xã hội như Facebook, Instagram hay Twitter vẫn là những nguồn tốt để chúng ta chất lọc các đầu mối tin tức và các quan điểm mạnh mẽ. Twitter đã chứng kiến sự hồi sinh từ khi ông Donald Trump thắng cử và trở thành Tổng thống Mỹ tháng 11 năm 2016. Gạt sang một bên những tuyên bố được lan truyền chóng mặt trên mạng xã hội, trong nhiều trường hợp, đây là một cách hay để khai thác những thông tin cơ bản và những tin tức mới nhất về nhiều vấn đề thời sự khác nhau. Việc theo dõi các chuyên gia, chính trị gia hoặc phóng viên khác trên mạng truyền thông xã hội có thể có ích cho các phóng viên ở khu vực nông thôn.

Ngoài ra, đây là lời khuyên đáng suy nghĩ của Trung tâm Báo chí Điều tra (CIJ):

“Một số người bạn biết có thể đang làm những công việc đòi hỏi họ phải cam kết không tiết lộ thông tin liên quan đến công việc, ví dụ như cảnh sát. Vì vậy, trước tiên hãy nghĩ về cách bạn tận dụng các mối quan hệ của mình như thế nào và đừng mặc định rằng chỉ vì ai đó là bạn bè hoặc hàng xóm, họ sẽ không ngại giúp đỡ bạn - điều đó có thể làm khó cho họ. Luôn phải xin phép trước khi bạn sử dụng câu chuyện cá nhân của ai đó”.

Xử lý những chuyện “ngồi lê đôi mách” và tin đồn

Không có phương tiện truyền thông nào tạo ra những câu chuyện truyền miệng nơi phố thị giỏi hơn những chiếc “đài phát thanh vỉa hè”, những câu chuyện “ngồi lê đôi mách” và câu chuyện nghe kể lại với tốc độ lan truyền chóng mặt về những người bán hàng trên phố, những người lái xe taxi và hành khách, nhân viên phục vụ trong sân gôn, bạn bè hoặc nhân viên của các chính trị gia, cảnh sát và người môi giới nhà đất, các ông chủ quán bar và quán cà phê. Mặc dù hầu hết những lời đồn đại hóa ra đều là tin giả, những tin đồn như vậy đều có tác dụng là cho chúng ta thấy được những xu hướng và sự thay đổi thực sự nếu chúng được xác minh bằng con mắt lạnh nghề. Sự mất tích gần đây của một số cô gái có phải là đầu mối thông tin về một mạng lưới buôn người bí mật? Có phải người dân bắt đầu lạm dụng một loại bia tự ủ mới? Có phải một doanh nhân nổi tiếng đột nhiên ngừng tiêu pha, hay một cảnh sát ưu tú bắt đầu giao lưu với giới thượng lưu tội phạm? Những “chiếc đài phát thanh vỉa hè” sẽ cho bạn biết về tất cả những diễn biến này, nhưng các nhà báo nên tự hỏi tại sao mọi người tin “đài phát thanh vỉa hè”. Kênh thông tin này cho chúng ta biết những gì về thời đại hay đất nước chúng ta đang sống?

Như thường lệ, bước đầu tiên là xác nhận độ chuẩn xác của tin đồn. Kiểm tra với các nguồn tin biết rõ vấn đề. Sau đó, thu thập càng nhiều thông tin chính thức càng tốt, như kiểm tra với đồn cảnh sát địa phương để lấy báo cáo về các cô gái mất tích, hoặc kiểm tra với các bác sĩ về các trường hợp lạm dụng rượu. Hỏi nhân viên xem doanh nghiệp của họ đang làm ăn kinh doanh ra sao và hỏi các nhà phân tích tài chính về xu hướng thị trường. Khi một tin đồn được chứng minh là có cơ sở thì bạn có thể bắt đầu lên kế hoạch để phơi bày thông tin nhiều hơn.

Đánh giá tin mật báo (tip-offs)

Nhiều phóng sự phanh phui những hành động sai trái bắt đầu từ một tin mật báo. Ví dụ, một mối liên hệ trong đồn cảnh sát biết về một vụ ăn trộm ô tô có liên quan đến một uỷ viên hội đồng. Một người vợ cũ, để trả thù, đã gọi điện thoại cho tờ báo mà cô đặt mua dài hạn để tố cáo chồng cũ trốn thuế. Một chính trị gia nói với một tổng biên tập thân thiết về mối quan hệ “cơm chẳng lành, canh chẳng ngọt” giữa một công ty tham gia đấu thầu một hợp đồng với chính phủ và một thành viên của ban đấu thầu.

Tuy nhiên, mọi việc không đơn giản như những gì chúng ta thấy. Tin mật báo có thể không đúng sự thật hoặc được bịa ra để bẫy một ai đó vào tròng. Tin mật báo được tạo ra để phục vụ cho kế hoạch của một ai đó. Và tin mật báo cũng rất có thể là cuộc chơi của những người nắm quyền lực đang cố gắng để biến tòa soạn của bạn thành công cụ phục vụ mục đích của họ. Cần áp dụng những quy tắc tương tự như quy tắc xác minh tin đồn. Tuy nhiên, khi đánh giá tin mật báo, bạn còn phải tự hỏi mình các câu hỏi sau:

- ▶ Đây có phải là một chủ đề mà tôi sẽ viết kể cả nếu tôi không nhận được tin mật báo này?
- ▶ Là vấn đề tôi luôn thiết tha mong được phản ánh?
- ▶ Sự thật đã được phanh phui trong trường hợp này có thực sự vì lợi ích công hay không?

Nếu bạn có thể trả lời “Có” cho cả ba câu hỏi thì hãy tiến hành.

Tham nhũng - hai mặt của một vấn đề

Tuy nhiên, trong một số trường hợp, việc phơi bày thêm một cá nhân bị cáo buộc tham nhũng có thể không có tác động lớn đến công bằng xã hội, như trong trường hợp các ví dụ về thành viên ban đầu thầu và người chồng cũ bị cáo buộc trốn thuế. Đây có nhiều khả năng là trường hợp xảy ra ở các quốc gia mà tham nhũng và trốn thuế rất phổ biến trong các hệ thống nhà nước và một số tổ chức xã hội. Nhiều nhà báo lập luận rằng việc vạch trần một người làm sai sẽ khiến những người khác có thể sợ hãi và kiểm chế việc làm sai trái của họ. Cuộc chiến chống tham nhũng sẽ đạt được tiến bộ. Việc này có phần đúng như vậy. Và bởi vì những việc làm sai trái này đều có liên quan đến khoản tiền nộp thuế của người dân nên họ có quyền được biết. Tuy nhiên, việc báo chí phanh phui một cá nhân tham nhũng ít có tác động đến tình trạng tham nhũng có hệ thống, như nhiều ví dụ khác đã cho thấy. Khi tham nhũng đã ăn sâu vào tất cả các cơ cấu và các thương vụ - và đôi khi ngay cả trong các cơ cấu vốn được tạo ra để chống tham nhũng - thì người dân thường không chú ý đến những vụ việc thế này và chỉ hỏi “Có chuyện gì mới không?”

Nhưng nếu các phóng viên có thể dùng một trường hợp tham nhũng để chỉ ra các lỗ hổng còn tồn tại trong hệ thống tạo điều kiện cho trốn thuế và hối lộ dễ dàng hơn thì phóng sự đó có tác động lớn hơn và khiến các đảng phái khó khăn hơn trong việc giấu nhem mọi chuyện.

Đánh giá những thông tin bóng gió và nguồn tin

Bắt đầu với việc đánh giá tài liệu nguồn mà bạn nhận được, chẳng hạn tin mật báo hoặc thư ngỏ ẩn danh được đăng trên trang web. Ngay từ đầu, bạn phải hỏi ai đã viết thư này, bằng chứng về tính đáng tin cậy và động cơ của người viết là gì. Bất cứ ai cũng có thể đăng bất cứ thông tin gì trên web, từ các chuyên gia chân chính đến các chuyên gia về thuyết âm mưu, hay đến những nhà vận động hành lang vì lợi ích thương mại hoặc chính trị.

Nếu bạn đã xác định được danh tính cá nhân của người gửi thông tin thì bạn sẽ cần phải tìm đọc càng nhiều thông tin về người đó càng tốt. Hãy cố gắng thu thập thông tin tiểu sử của anh ta: anh ta đã học ở đâu, nắm giữ những chức vụ gì? Kiểm tra tài khoản Facebook và Twitter của anh ta. Nếu anh ta nhắc đến một doanh nghiệp mới, hãy chú ý đến những người tham gia chính và tìm hiểu xem có mối liên kết nào giữa công ty và những người đồng nghiệp, đối thủ của anh ta hoặc nhân vật nào trong chính phủ không? Nếu bộ trưởng nông nghiệp mới cũng có chân trong hội đồng quản trị của một công ty kinh doanh ngũ cốc lớn thì điều này có hợp pháp không? Ngay cả khi việc này được luật pháp cho phép thì xung đột lợi ích này đã được công khai chưa? Việc nắm rõ các mối liên kết như vậy không chỉ giúp bạn đánh giá được sức nặng của những thông tin mật báo mà còn giúp bạn có được những kiến thức sâu cho phóng sự của mình sau này.

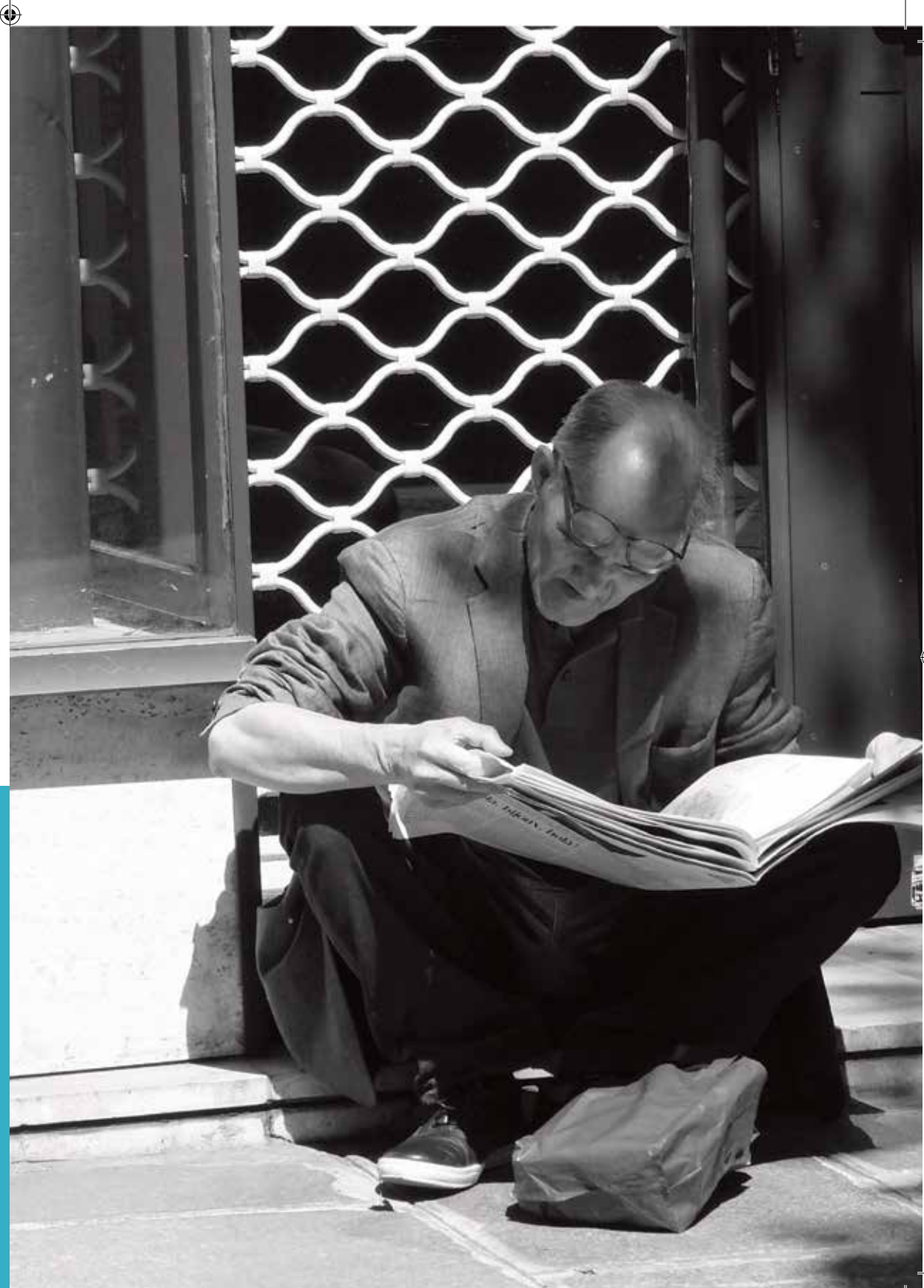
Trao đổi với những người biết hoặc đã làm từng việc với cá nhân này. Họ thấy anh ta/cô ta là người thế nào? Nếu những gì những người này nói mâu thuẫn với tit bài bạn định đặt cho phóng sự thì có thể là bạn đang đi sai hướng. Tuy nhiên, hãy thận trọng với những lời khen ngợi, tăng bốc lên mây lên gió - bạn không nên ngay lập tức tin tưởng mọi lời giới thiệu.

Trong đầu bạn cũng sẽ xuất hiện một số câu hỏi khi bạn đọc các báo cáo về nguồn cung khan hiếm - như xăng dầu, đất đai hoặc học bổng. Hãy hỏi xem ai kiểm soát hoặc quản lý các nguồn lực này và các cơ chế phân bổ nên được thực hiện thế nào để xác định được những khả năng tham nhũng có thể xảy ra. Các phóng viên điều tra có thể phán đoán được là những người này đã tiết lộ những thông tin gì và còn giấu bao nhiêu thông tin khác nữa.

Bạn cũng nên đặt câu hỏi về tính xác thực của các tài liệu có mục đích để củng cố các cáo buộc. Khá dễ dàng để tạo tài liệu “bằng chứng” dùng làm cơ sở cho các cáo buộc sai hoặc thiên vị - bất kỳ ai có thể dùng tiêu đề thư chính thức của công ty (hoặc photoshop), máy tính và máy photocopy đều có thể làm giả được các bộ tài liệu này. Ngay cả khi những tài liệu này là thật, người ta hoàn toàn có thể lựa chọn cẩn thận để tạo ra một bức tranh đầy thiên kiến chỉ đúng sự thật một nửa bằng cách cố tình bỏ qua các tài liệu quan trọng khác có chủ ý. Bạn cần xác minh tính xác thực của những tài liệu này với các nguồn tin đáng tin cậy trong chính phủ.

Trong nhiều trường hợp, các tài liệu có thể phức tạp hoặc mang tính kỹ thuật đến mức những phóng viên không có kiến thức chuyên môn sẽ cần sự trợ giúp của người trong ngành. Bạn nên thảo luận về tài liệu này với các chuyên gia độc lập chẳng hạn như kế toán, luật sư hoặc bác sĩ. Nhưng ngay cả những tài liệu có vẻ đơn giản cũng dễ bị diễn giải sai. Đôi khi có trường hợp cáo buộc đúng sự thật nhưng sự việc sai trái có thể chỉ ở mức không đáng kể. Khi các cáo buộc tham nhũng chỉ nhỏ như con muỗi thì các phóng viên cần phải cẩn trọng không biến mình thành nạn nhân của một kế hoạch khác.

Sau khi sàng lọc các thông tin bóng gió, tin đồn thổi và tin mật báo, bạn sẽ muốn bắt đầu cuộc điều tra ngay khi có thể. Trước khi bạn dẫn thân sâu hơn nữa vào nghiên cứu thông tin, bạn nên định hình cho mình một kế hoạch chi tiết. Những bước đầu tiên là gì, và bạn phải ghi nhớ điều gì trước và trong quá trình điều tra? Chương tiếp theo sẽ giúp các bạn làm sáng tỏ những câu hỏi này.

3

CHƯƠNG 3

LẬP KẾ HOẠCH

Chương này hướng dẫn các bạn về các công đoạn khác nhau của bước lập kế hoạch cho một phóng sự điều tra. Từ việc tự đặt câu hỏi và thăm dò nguồn tin cho đến việc thuyết phục ban biên tập về ý tưởng phóng sự và chuẩn bị ngân sách, mỗi ví dụ trong chương này đều cho thấy việc lập kế hoạch là phần không thể thiếu đối với bất kỳ dự án phóng sự điều tra nào. Chương này sẽ giới thiệu với các bạn cách nhận biết các nguồn tin đáng tin cậy và ghép nối các chi tiết của phóng sự thành một câu chuyện thú vị bằng phương pháp làm phóng sự dựa trên bằng chứng.

Lập kế hoạch cho một phóng sự điều tra

Bạn không thể từ một ý tưởng mà ngay lập tức tiến hành điều tra được. Có ý tưởng mới chỉ là điểm khởi đầu. Các phóng sự điều tra mang một trách nhiệm xã hội nặng nề - và nhiều rủi ro pháp lý khác nhau - vì vậy bạn phải chắc chắn rằng phóng sự của mình được cân nhắc kỹ lưỡng, chính xác và toàn diện nhất có thể. Và bởi vì các phóng sự như vậy thường đòi hỏi nỗ lực của cả nhóm và các nguồn lực quan trọng nên bạn cũng cần đảm bảo việc trao đổi thông tin tốt. Chính vì vậy, bạn cần lập biểu đồ tiến độ thời gian để ghi rõ từng giai đoạn của phóng sự sẽ được triển khai thế nào.

Ý tưởng của bạn bắt nguồn từ đâu sẽ là một yếu tố định hình kế hoạch làm việc của bạn. Nếu ý tưởng đó xuất phát từ những quan sát của cá nhân bạn, hoặc từ bằng chứng qua các câu chuyện nghe kể lại thì bạn cần chắc chắn rằng những trải nghiệm cá nhân này đại diện cho một xu hướng hoặc một vấn đề rộng hơn. Nếu ý tưởng xuất phát từ một tin mật báo thì bạn phải kiểm tra tính xác thực, độ tin cậy và động cơ có thể có của nguồn tin trước khi bạn tiến hành triển khai. Nếu kiểm tra cho thấy nguồn tin của bạn không có vấn đề gì và những thông tin ban đầu không thể bác bỏ được thì giai đoạn tiếp theo là biến ý tưởng của bạn thành một giả thuyết ngắn gọn rằng cuộc điều tra của bạn sẽ để chứng minh hoặc xua tan nghi ngờ. Giai đoạn đầu của kế hoạch này không mang tính bất di bất dịch- cần đủ linh hoạt để ứng phó với thông tin và các góc độ mới có thể nảy sinh trong quá trình điều tra.

Thông thường, phóng sự sẽ bắt đầu với một ý tưởng bao trùm cho phép điều tra một loạt các chủ đề (có thể đến mức không thể quản lý được). Ông Thomas Oliver, cựu Thư ký tòa soạn của tờ *Atlanta Journal-Constitution* lưu ý: *“Các dự án phóng sự có xu hướng ôm đồm và nhiều khi trong một phóng sự nhưng phóng viên đưa tất cả mọi thứ mà công chúng muốn biết về một đối tượng. Đây là một điểm yếu chứ không phải điểm mạnh”*.

Một phương pháp tốt để phát triển và hoàn thiện ý tưởng này là viết theo cách của bạn. Cố gắng viết ra một bản tóm tắt nội dung - chỉ cần là một đoạn mô tả xem phóng sự hoàn thiện sẽ như thế nào. Đây là một cách để khiến tòa soạn có tư duy cởi mở đối với phóng sự và giúp bạn phác thảo trước các giải thích có thể có

cho phóng sự. Làm như vậy cũng giúp bạn đánh giá xem phóng sự sẽ đạt hiệu quả nhất khi đóng khung ở góc độ địa phương, khu vực hay quốc gia. Ở giai đoạn này, bạn nên cân nhắc các câu hỏi sau:

- ▶ Chuyện gì đang diễn ra? Tại sao độc giả của bạn nên quan tâm?
- ▶ Có những ai liên quan đến sự việc này? Họ đã làm như thế nào? Hậu quả là gì?
- ▶ Đã xảy ra sai sót gì? Xảy ra thế nào? Tại sao lại bị sai? Hậu quả là gì?
- ▶ Ai sẽ được hưởng lợi hoặc ai sẽ chịu hậu quả nếu phóng sự được đăng? Liệu câu chuyện trong phóng sự có làm dấy lên cuộc tranh luận về các giá trị xã hội hoặc hành vi hay không? Liệu phóng sự có chỉ rõ các hệ thống hoặc các quy trình có sai sót hay không?

Việc trả lời những câu hỏi này sẽ giúp bạn suy nghĩ về cách kể câu chuyện trong phóng sự và xác định cách xử lý cuộc điều tra.

Ví dụ, trong trường hợp dịch tiêu chảy bùng phát mạnh sau khi dịch vụ cung cấp nước được tư nhân hóa, bạn có thể đóng khung phóng sự ở góc độ: người dân làm thế nào để có nước sinh hoạt khi họ không có tiền mua nước của công ty tư nhân - đưa câu chuyện trong phóng sự theo hướng phản ánh khả năng chi trả của người dân cho các dịch vụ thiết yếu. Hoặc bạn có thể đến thăm nhà máy nước để xem xét quy trình kiểm tra mức độ an toàn nước tại đó có được thực hiện đầy đủ không, từ đó làm rõ vấn đề cắt giảm quy trình khiến ảnh hưởng đến an toàn nước. Việc cân nhắc kỹ lưỡng những câu hỏi này giúp bạn nêu bật các nội dung phản ánh của phóng sự.

Việc đến nhà máy nước cũng giúp bạn xác minh xem liệu người dân có quan tâm đến đề tài này hay không, đồng thời loại bỏ những thông tin vu cáo đơn thuần. Bằng việc đóng khung phóng sự, bạn sẽ tránh được tình trạng sử dụng thuật ngữ mơ hồ khiến độc giả có thể diễn giải theo những cách khác nhau! Sau khi đã thu thập được tất cả các bằng chứng cần thiết, bạn sẽ có thể xem lại những câu hỏi này một lần nữa và điều chỉnh bài viết của bạn cho phù hợp.

Từ ý tưởng đến giả thuyết

Tiếp theo, bạn phải biến những suy nghĩ ban đầu của mình thành câu hỏi cụ thể mà phóng sự của bạn trả lời được. Điều này giúp bạn:

- ! Quyết định những gì cấu thành bằng chứng, và bằng chứng nào phù hợp
- ! Xác định ranh giới và mục tiêu để dễ quản lý công việc
- ! Truyền đạt và “thuyết phục” những người khác về ý tưởng của mình
- ! Dự trù thời gian và nguồn lực chính xác hơn
- ! Đặt nền móng cho một phóng sự có cơ sở chắc chắn

Mỗi ý tưởng bài viết có thể đặt ra nhiều giả thuyết hoặc nhiều hướng đi cho phóng sự cuối cùng. Ví dụ, có thể có hai giả thuyết cho câu chuyện về bệnh lây truyền qua đường nước:

(A) Việc tư nhân hóa đã khiến giá nước trở nên quá đắt đỏ đối với người nghèo, vì vậy họ phải lấy nước từ các nguồn không an toàn nhưng miễn phí, khiến xảy ra dịch bệnh.

(B) Các công ty nước tư nhân đang “đốt cháy giai đoạn” và các tiêu chuẩn về an toàn nước đang bị hạ thấp dẫn đến dịch bệnh.

Nhưng bạn cần đánh giá các giả thuyết này một cách nghiêm túc: Những giả thuyết này được đưa ra dựa trên những giả định nào, và bạn chắc chắn về tính hợp lệ của chúng ở mức độ nào? Cả hai giả thuyết này đều dựa trên các giả định chưa được kiểm chứng về nguồn gốc của dịch bệnh: (A) giả thuyết cho rằng nguồn nước người dân tự tìm có vấn đề; (B) giả thuyết cho rằng công ty cung cấp nước không coi trọng tiêu chuẩn an toàn. Bạn thực sự có thể cần xem xét cả hai khả năng bởi vì những giả thuyết này cần phải dựa trên một câu hỏi sâu hơn: dịch bệnh bắt đầu từ đâu?

Do đó, một giả thuyết tốt hơn như vậy nhiều sẽ là:

(C) Dịch bệnh lây truyền qua đường nước xảy ra gần đây ở thành phố X có nguồn gốc hoặc từ nguồn cung cấp nước tư nhân hoặc từ các nguồn nước người dân tự tìm.

Giả thuyết đã được trau chuốt lại thế này cho phép bạn quay lại dàn ý phóng sự của mình và tùy biến lại để có một cuộc điều tra rõ ràng và cân bằng hơn:

(D) Đã xảy ra một đợt dịch tiêu chảy quy mô lớn ở thành phố X, cũng là nơi đã tư nhân hóa dịch vụ cung cấp nước sinh hoạt. Phóng sự này sẽ cố gắng tìm hiểu xem dịch bệnh đã bắt đầu như thế nào. Liệu có phải vì người dân không đủ khả năng chi trả để mua nước của công ty tư nhân và thay vào đó, đang sử dụng nước suối và nước giếng bị ô nhiễm? Hay là vì công ty cấp nước tư nhân đã không còn duy trì tiêu chuẩn về độ tinh khiết cho nước sinh hoạt tại nhà máy của mình để cắt giảm chi phí? Chúng tôi sẽ trao đổi với các nhà khoa học về nguyên nhân gây ra dịch. Chúng tôi sẽ theo chân những người dân nghèo đến nơi họ lấy nước sinh hoạt và thăm nhà máy cùng với một chuyên gia độc lập để xem xét các tiêu chuẩn an toàn cho nước sinh hoạt. Sau khi xác định được cách thức dịch bệnh bắt đầu, chúng tôi sẽ xem xét những việc cần phải làm để ngăn ngừa dịch tái phát.

Sau khi đưa ra được một giả thuyết rõ ràng, bạn cần thiết lập một kế hoạch nghiên cứu, bao gồm:

- tìm nguồn tin
- xây dựng tiêu chí chứng minh giả thuyết
- quyết định phương pháp luận
- đặt ra tiến độ thời gian
- lập ngân sách.

Các phần sau của chương này sẽ cung cấp cho các bạn tổng quan về cách thức lập kế hoạch cho các bước này. Các chương tiếp theo của cuốn cẩm nang này sẽ thảo luận chi tiết về cách thức thực hiện ở mỗi bước.

Cuối cùng, bạn sẽ có thể tóm tắt phóng sự của mình trong một tiêu đề hiệu quả, ngắn gọn và gây ấn tượng mạnh. Đây có thể không phải là tiêu đề của phóng sự hoàn thiện nhưng đó là một cách làm tốt để giúp bạn luôn đảm bảo trọng tâm của phóng sự. Làm được như vậy, bạn sẽ có thể thuyết phục được tòa soạn về ý tưởng của mình, thậm chí còn có thể tư duy sáng tạo về phương án trình bày của phóng sự. Tất nhiên, kế hoạch này cần điều chỉnh mỗi khi có thêm thông tin mới.

Nguồn tin

Lập bản đồ nguồn tin: Giai đoạn tiếp theo của quy trình làm phóng sự điều tra là xác định ra tất cả các nhân vật chính trong phóng sự và bất kỳ tài liệu nào ghi lại hành động của họ. Nhiều tài liệu công khai cho thấy các cơ quan chính phủ, nhân viên bệnh viện, các tập đoàn, giới mafia và chính trị gia đã có kế hoạch mờ ám gì. Nhiều mối liên hệ khác nhau của bạn cũng có thể giúp xác minh hoặc bác bỏ giả thuyết ban đầu bạn đưa ra. Bạn phải luôn đảm bảo có ít nhất hai nguồn tin độc lập cùng xác nhận một thông tin. Các nguồn tin này sẽ đóng vai trò là chuyên gia cung cấp kiến thức nền tảng, vì vậy bạn nhớ bổ sung thông tin liên hệ của họ vào sổ liên lạc của mình.

Nguồn tin được phân thành hai nhóm: nguồn tin cấp 1 và nguồn tin cấp 2.

Đây là những nguồn tin đã cung cấp bằng chứng trực tiếp hoặc có liên quan đến trải nghiệm trực tiếp. Ví dụ, một bệnh nhân đã mua thuốc do một y tá tuôn ra từ bệnh viện có thể trở thành người làm chứng cho thị trường dược phẩm “chợ đen” mặc dù anh ta không thể giúp bạn hiểu cận kề về những gì các y tá làm trong hậu trường. Một quản đốc tại nhà máy nước, người được yêu cầu thực hiện kiểm tra độ tinh khiết của nước hàng tháng thay vì hàng tuần, cũng là một nguồn tin chính. Tương tự như vậy với bảng sao kê ngân hàng của một Bộ trưởng nội các cũng cho thấy rõ khoản tiền ông này nhận được từ một công ty sản xuất vũ khí quốc tế. Các nguồn tin cấp 1 - chỉ cần là bạn đã xác minh và đảm bảo tính xác thực - là những nguồn tin có giá trị nhất vì họ cung cấp bằng chứng trực tiếp. Nhưng tìm được các nguồn tin này cũng là một nhiệm vụ hóc búa nhất với phóng viên. Những người có trải nghiệm liên quan có thể cảm thấy miễn cưỡng khi trả lời phóng viên có ghi âm bởi vì họ sợ bị làm hại, và các tài liệu như bảng sao kê ngân hàng hoặc hồ sơ y tế có thể được giữ bí mật hoặc thậm chí bị hạn chế bởi luật riêng tư.

1

Nguồn tin cấp 1

(Nguồn tin thứ cấp): Nguồn tin cấp 2 bao gồm tất cả các loại tài liệu đã được xuất bản, bao gồm báo cáo của các tổ chức và lời kể của người có thông tin về sự vụ nhưng không trực tiếp trải nghiệm (“Tôi có người bạn đã...”). Các nguồn tin cấp 2 rất có giá trị, đặc biệt là để thiết lập bối cảnh và hoàn cảnh, giúp giải thích các vấn đề và từ đó làm đầu mối dẫn dắt đến các mối liên hệ tốt. Tuy nhiên, bất kỳ bằng chứng nào bạn có được từ các nguồn tin này - cũng như từ những người giới thiệu họ - đều phải được kiểm tra và xác minh. Bạn cũng có thể phân biệt bốn loại nguồn tài liệu: con người, giấy tờ, kỹ thuật số và huy động thông tin từ cộng đồng.

2

Nguồn tin cấp 2

(a) Nguồn tài liệu con người:

Nhóm này bao gồm nhiều nguồn tin khác nhau: người có vai trò trực tiếp, nhân chứng, chuyên gia và các bên quan tâm, cả hào hức và miễn cưỡng. Hãy chắc chắn rằng bạn biết rõ tình trạng, tính xác thực và động cơ của những người bạn tiếp cận. Nếu bạn đang làm phóng sự về việc tư nhân hóa dịch vụ cấp nước thì đại diện của các tổ chức phản đối tư nhân hóa sẽ có thể cung cấp rất nhiều thông tin từ góc độ của phía đối lập. Nhưng thông tin đó sẽ do một người cụ thể cung cấp. Thông thường, đại diện của các tổ chức sẽ thay mặt cho đông đảo thành viên để phát biểu. Khi họ tóm tắt các quan điểm của cả nhóm có thể xảy ra tình trạng là các ý kiến của mọi người bị sắp xếp, chỉnh sửa lại khiến một số ý quan trọng bị thay đổi hoặc bỏ sót - nhiều khi không phải do cố ý. Chính vì vậy, bạn cần hỏi nhiều người khác nhau. Nếu bạn hỏi chuyện người dân ở khu vực đó thì phải chắc chắn là bạn lựa chọn đủ đại diện của các nhóm nhân khẩu học: Phụ nữ, đàn ông, thanh niên, người già, đại diện các nhóm có thu nhập và mối quan tâm khác nhau. Ý kiến của người dân giúp phóng sự của bạn chân thực và sống động.

(b) Nguồn tài liệu giấy tờ:

Bao gồm sách, báo, hồ sơ chính thức, thư mục và tài liệu kinh doanh, chẳng hạn như hợp đồng và bảng sao kê ngân hàng. Nguồn tài liệu này còn có thể bao gồm cái gọi là “tài liệu xám” - đó là những tài liệu được lưu hành rộng rãi nhưng có thể chưa được công bố chính thức (chẳng hạn như các nghiên cứu được các tổ chức tư nhân uỷ nhiệm, luận văn học thuật), hoặc có thể là tài liệu bảo mật chính thức. Tuy nhiên, với nguồn tài liệu giấy tờ cũng có những bất cập nhất định: Nhiều khi chúng ta không biết được liệu bằng chứng có còn tồn tại hay không, hồ sơ giấy tờ công khai bị xáo trộn, hoặc tệ hơn nữa là một số quốc gia không có luật tự do thông tin cho phép báo chí được tiếp cận các tài liệu liên quan. Trong trường hợp đó, chính quyền ở nhiều nước trên thế giới có thể cản trở quá trình tiếp cận thông tin bởi họ sợ những hậu quả của việc công khai các thông tin đó. Chính vì vậy, điều quan trọng

là bạn phải xác định từ sớm những tài liệu bạn cần cho phóng sự của mình, nắm rõ địa điểm và cách thức các thông tin này đang được lưu trữ và tìm cách tiếp cận chúng. Nếu cần, bạn phải xin phép trước càng sớm càng tốt vì việc xin giấy phép chính thức có thể mất vài tuần, rồi lại mất đến vài tháng để hoàn thành.

(c) Nguồn tài liệu kỹ thuật số:

Bao gồm thông tin trên các trang web và hồ sơ được lưu trữ dưới dạng kỹ thuật số. Lượng thông tin trực tuyến có thể khiến bạn hoa mắt, nhưng cũng như với bất kỳ nguồn thông tin nào khác, bạn cần xác minh nguồn gốc thông tin. Bạn cần kiểm tra những thông tin các quan chức đang viết về bản thân họ, và cách bạn bè và gia đình nói về họ. Nhưng hãy nhớ rằng thông tin trên trang web hầu như không được kiểm soát: Bất kỳ ai có quyền truy cập đều có thể đăng bất cứ điều gì, kể cả thông tin hoàn toàn bịa đặt. Ngoài ra, thông tin trên web thường sẽ lưu lại trên mạng trong một thời gian dài; đôi khi rất lâu sau khi thông tin đó đã trở nên lỗi thời. Luôn luôn kiểm tra trước các nguồn gần đây nhất. Để được trợ giúp thêm, bạn có thể tải bản miễn phí của Sổ tay Hướng dẫn xác minh thông tin do Trung tâm báo chí châu Âu (EJC) xuất bản. Sổ tay này cung cấp cho bạn các công cụ và kỹ thuật để xử lý nội dung số.

(d) Nguồn thông tin huy động từ cộng đồng:

Đây là một công cụ mới, kết hợp nguồn tin con người và nguồn tin kỹ thuật số. Huy động thông tin từ cộng đồng là việc các cơ quan báo chí thu hút độc giả cùng điều tra vụ việc bằng cách mời độc giả đóng góp, chẳng hạn như chia sẻ trải nghiệm của họ trên Twitter hoặc đặt câu hỏi qua video phát trực tiếp trên Facebook.

LOẠI NGUỒN TIN	Giá trị mang lại	Điểm mạnh	Vấn đề có thể gặp phải
Con người	Mang đến sự sinh động và tính xác thực cho phóng sự	Phỏng vấn trực tiếp thường không đòi hỏi các nguồn lực công nghệ cao Trải nghiệm trực tiếp khiến phóng sự có tính thuyết phục hơn	Con người luôn có thiên kiến, định kiến, và có thể nói dối Nhiều người chỉ cung cấp bằng chứng qua những chuyện nghe kể lại - cần phải đảm bảo người được phỏng vấn mang tính đại diện Nhiều người có thể trở thành nạn nhân khi trả lời báo chí - bạn sẽ làm thế nào để bảo vệ họ?
Giấy tờ	Cung cấp bằng chứng cụ thể Cung cấp lịch sử và bối cảnh	Các nguồn thông tin cấp 2 mở rộng nghiên cứu nền tảng trên mức bạn có thể tự thực hiện Các nguồn tài liệu cấp 1 (chẳng hạn như Bảng sao kê ngân hàng) là thông tin chính thức và đáng tin cậy	Có thể được bảo vệ bởi luật riêng tư, kiểm duyệt... Khó tiếp cận hoặc mất nhiều thời gian để tiếp cận Có thể cần đến kiến thức chuyên môn để hiểu được, chẳng hạn các giấy tờ liên quan đến tài chính Có thể khiến ra đời một phóng sự quá học thuật, một phóng sự "chết" không có tiếng nói của người dân
Kỹ thuật số	Có thể mang lại mọi giá trị như các nguồn tin bên trên, tùy thuộc vào việc bạn lấy được thông tin gì	Có thể thực hiện được trên máy tính của bạn, bao gồm việc tiếp cận âm thanh và video Thông tin được tải lên nhanh và thông tin có được từ nhiều nguồn trong nước và quốc tế	Có thể đi đến kết cục là một phóng sự chết Đe dọa an ninh trên Internet Việc xác minh "thông tin dữ liệu" trên Internet có thể vô cùng khó khăn

Có thể có luật hiện hành cho phép bạn được quyền truy cập dữ liệu. Luật pháp ở mỗi nước khác nhau, không chỉ khác nhau ở tên luật mà còn khác về phạm vi điều chỉnh của luật, nên không thể đưa ra một lời khuyên chung nào ở đây. Bạn cần nghiên cứu luật pháp của nước mình trước khi bắt đầu điều tra.

Tạo mạng lưới các nguồn tin

Bạn có thể đối mặt với một mạng lưới gồm nhiều người khác nhau cần liên lạc khiến phóng sự của mình ngày càng trở nên phức tạp hơn. Cần sắp xếp hợp lý bằng cách lập bản đồ các nguồn tin và sử dụng các mũi tên hoặc màu sắc khác nhau để hiển thị mối quan hệ giữa những người tham gia. Nếu bất cứ điều gì kỳ lạ xuất hiện - ví dụ, ông chủ của một công ty khai thác gỗ hóa ra có liên quan đến một chính trị gia ủng hộ phá rừng - hãy ghi chú để khám phá mối quan hệ đó kỹ hơn sau này. Đây có thể là một quy trình buồn chán nhưng hãy tập trung bằng cách nhắc nhở bản thân rằng bạn đang đóng vai trò là người canh gác xã hội và giúp những người dân “thấp cổ, bé họng” có cơ hội nói ra ý kiến của mình.

Nhà báo Mark Hunter và Luuk Sengers đưa ra những lời khuyên dưới về cách lập bản đồ thông tin hiệu quả và có tổ chức:

- ▶ Viết ra dòng thời gian của các sự kiện (mô tả ngày, địa điểm, ai đã ở đó, những gì đã nói, những gì đã được thực hiện); giữ thông tin này ở một định dạng nhất quán để bạn có thể dễ dàng tìm được những gì bạn cần
- ▶ Lập danh sách nguồn tin với đầy đủ thông tin liên lạc của họ và giữ thông tin này an toàn; cập nhật danh sách khi bạn đã liên lạc với họ và ghi lại những người bạn còn phải liên hệ
- ▶ Vẽ sơ đồ các mối quan hệ giữa những người khác nhau có liên quan
- ▶ Lập danh sách các tài liệu chính, ghi rõ những tài liệu bạn có và những tài liệu bạn cần tiếp cận
- ▶ Lập chỉ mục tài liệu của bạn và nếu bạn làm việc trên máy tính, hãy tạo liên kết siêu văn bản tới các phiên bản điện tử đầy đủ
- ▶ Đánh dấu các thông tin đã được xác lập vững chắc
- ▶ Lưu ý tình trạng của từng yêu cầu bạn đã gửi đi
- ▶ Luôn luôn giữ một cuốn sổ tay bên mình để ghi lại những ý tưởng

Đảm bảo đầy đủ bằng chứng

Sau khi đã lọc ra đủ các nguồn tin để liên hệ, bạn phải quyết định xem điều gì được coi là bằng chứng để chứng minh cho giả thuyết của bạn. Những bằng chứng đó có đủ để xác định rằng nhà máy nước hiện đang tiến hành kiểm tra chất lượng nước với tần suất ít hơn so với trước đây? Hoặc bạn cũng cần tìm hiểu xem việc giảm tần suất kiểm tra như vậy sẽ gây ra hậu quả gì? Các phóng viên giỏi nhất không chỉ đánh giá những bằng chứng ủng hộ giả thuyết của họ, mà cả những bằng chứng chống lại giả thuyết đó. Chẳng hạn, sẽ rất ít khả năng là một quan chức chính phủ vốn rất giàu lại đi nhận một khoản hối lộ trị giá 10.000 đô la - liệu một “bằng chứng” như vậy có thể là một tưởng tượng viễn vông của phía nguồn tin hay không? Một lần nữa, hãy thường xuyên tự chất vấn bản thân về độ tin cậy của bằng chứng bạn đang nắm: mức độ hoàn thiện của nó, nguồn gốc từ đâu và liệu có nhiều nguồn tin khác sẵn sàng chứng thực hay không.

Bạn cần lưu ý rằng rất hiếm khi có bằng chứng tuyệt đối cho một việc gì đó. Đôi khi, mức độ kiểm chứng cao nhất bạn có thể đạt được cũng chỉ là tập hợp các bằng chứng có nhiều khả năng hơn một kết quả khác. Không phải tất cả mọi thứ đều có thể được chứng minh đến mức độ không còn nghi ngờ gì nữa. Điều đó có nghĩa là chỉ cần phóng sự cuối cùng của bạn làm rõ được vấn đề thì vẫn có thể thực hiện phóng sự cho dù lập luận chưa đủ chặt chẽ. Tuy nhiên, bạn sẽ cần phải rất cẩn trọng trong cách diễn đạt những nội dung nhất định.

Phương pháp luận

Việc tìm kiếm các nguồn tin hoặc tài liệu liên quan không phải lúc nào cũng đơn giản.

Thuật ngữ “phương pháp luận” có thể khiến chúng ta liên hệ đến nghiên cứu học thuật, nhưng từ này đơn giản có nghĩa là cách tiếp cận mà bạn sẽ sử dụng để thực hiện cuộc điều tra của mình. Rất nhiều khả năng là bạn sẽ vận dụng một loạt các phương pháp bao gồm phân tích tài liệu, phỏng vấn trực tiếp và khảo sát thực tế. Bạn phải đưa ra quyết định về việc sử dụng những nguồn tin nào, dành bao nhiêu thời gian cho mỗi nguồn tin và làm cách nào để kiểm tra chéo các phát hiện của mình.

Một phần quan trọng của việc lập kế hoạch có phương pháp là dự đoán những trở ngại có thể gặp phải. Giả sử trường hợp bạn không thể có quyền truy cập vào một tài liệu cụ thể hoặc một nguồn tin chính từ chối trao đổi với bạn. Vậy kế hoạch B của bạn là gì? Bạn phải làm thế nào để lấy được bằng chứng khác có giá trị tương tự để hỗ trợ hoặc chứng minh giả thuyết của bạn?

Sau khi xác định phương pháp luận, bạn có thể đặt ra tiến độ thời gian cho công tác điều tra và ngân sách. Tiến độ thời gian là ước tính xem quá trình điều tra sẽ kéo dài bao lâu: bạn sẽ dành bao nhiêu tiếng đồng hồ cho việc lưu trữ thông tin, phỏng vấn, tìm kiếm thông tin trên mạng và viết bài?

Tương tự như vấn đề thời gian dành cho các nhiệm vụ khác nhau, còn hai yếu tố quan trọng khác khi xác định tiến độ thời gian của bạn là hạn chót và chiến thắng đối thủ cạnh tranh. Nếu phóng sự đã được lên kế hoạch xuất bản vào một ngày nhất định, hãy từ điểm chốt đó nhìn ngược lại dòng thời gian đã xác định để từ đó lên lịch phỏng vấn và nghiên cứu thông tin cho phù hợp với khung thời gian của bạn. Mặt khác, nếu bạn trình bày đề thuyết phục ban biên tập cho thực hiện phóng sự thì thông điệp của bạn phải đưa ra được ngày dự định hoàn thành phóng sự. Nếu bạn đã thực hiện công việc của mình theo tiến độ thời gian thì bạn sẽ nắm rõ mình cần phải thương lượng bao nhiêu thời gian để hoàn thành phóng sự.

Nếu chủ đề của phóng sự khiến đông đảo người dân quan tâm thì rất có khả năng là các đối thủ cạnh tranh của báo bạn cũng đang theo đuổi đề tài này. Điều này tạo thêm áp lực đòi hỏi phóng sự phải nhanh chóng hoàn thành. Nhưng với phóng sự điều tra thì không nên thực hiện vội vàng hoặc qua loa; làm như vậy có thể dẫn đến hậu quả pháp lý. Với tiến độ thời gian đã định sẵn, bạn sẽ có thể quyết định thời điểm sớm nhất để có thể cho ra mắt một tác phẩm có nội dung rõ ràng và quan trọng, kể cả nếu cuộc điều tra vẫn chưa đi đến hồi kết.

Ngân sách

Một điểm quan trọng nữa trong kế hoạch dự án của bạn là ngân sách thực hiện - cuộc điều tra của bạn sẽ cần bao nhiêu tiền và nguồn lực.

Một số đề mục ngân sách gồm có:

- Chi phí đi lại - vé máy bay, thuê xe ô tô, chỗ ở, tiền ăn cho bạn và nguồn tin của bạn
- Phí tư vấn, ví dụ phí dịch tài liệu, phí trả phiên dịch hoặc các nhà cung cấp dịch vụ khác
- Chi phí liên lạc - hóa đơn điện thoại hoặc sử dụng Internet
- Chi phí để thực hiện tìm kiếm thông tin lưu trữ hoặc công chứng tài liệu...

Nếu bạn đang làm việc trong một nhóm thì ngân sách có thể phải bao gồm cả chi phí cho các hội thảo hoặc các chuyến đi khảo sát thực tế.

Các tòa soạn trên khắp thế giới đang phải đối mặt với việc cắt giảm ngân sách. Khoản đầu tư mà các tờ báo lớn ở Mỹ dành cho các dự án điều tra có thể đủ để vận hành cả một tòa soạn nhỏ ở một quốc gia đang phát triển trong một năm. Nếu bạn đang làm việc tại một tòa soạn có nguồn lực eo hẹp thì lời khuyên cho bạn là hãy vận dụng trí sáng tạo để tìm các nguồn hỗ trợ khác. Một điểm khởi đầu tốt là các tổ chức tài trợ quốc tế. Đôi khi lĩnh vực quan tâm của họ lại trùng hợp với nội dung điều tra của bạn. Tuy nhiên, hãy cẩn trọng với các nhà tài trợ có động cơ riêng. Một giải pháp tiềm năng khác là gây quỹ cộng đồng. Việc gây quỹ cho các dự án báo chí điều tra đã trở nên phổ biến hơn, nhưng cũng có nghĩa là sự cạnh tranh sẽ khốc liệt hơn.

Bạn có thể tham khảo tổng quan về các chương trình học bổng tiềm năng và gây quỹ cộng đồng, cũng như các ví dụ về các dự án thành công tại đây:

! @ gijn.org/resources/grants-and-fellowships

! @ gijn.org/resources/crowdfunding-for-journalists-2

Hầu hết các phóng viên đều đồng ý rằng việc trả tiền cho nguồn tin của mình không phải là ý hay. Ma lực của đồng tiền có thể khiến các nguồn tin nói dối và phóng đại vấn đề. Thậm chí tệ hơn, các khoản thanh toán đó có thể phản tác dụng nếu các nguồn tin rút lại hoặc không thừa nhận các phát ngôn trước đó của họ. Vùng xám này của phạm trù đạo đức có thể khiến danh tiếng của bạn bị đảo lộn, hoặc khiến kỹ năng điều tra của chính bạn bị nghi ngờ. Tuy nhiên, trong một số trường hợp, một khoản thanh toán sẽ mang tính chất để bù đắp cho thời gian hoặc chi phí đi lại mà nguồn tin đã phải bỏ ra. Nhưng kể cả như vậy, cả hai phía đều phải hiểu rõ với nhau rằng khoản thanh toán đó trả cho mục đích gì và chỉ ở mức theo quy định. Bạn cần nói rõ với các nguồn tin rằng những gì họ đang làm không phải là gia ơn cho cá nhân bạn hay tờ báo của bạn mà họ đang giúp đỡ một cộng đồng người dân đang bị ảnh hưởng, hoặc rộng hơn nữa là đang giúp đỡ xã hội.

Mua chuộc một quan chức để được truy cập thông tin cũng là một việc làm gây tai tiếng. Nhưng ở một số nơi, chính các quan chức, công chức đã tạo ra văn hóa đòi hỏi những ân huệ nhỏ (ví dụ: một chậu đồ uống nhẹ) như cái giá cho mọi việc họ làm - kể cả chỉ việc tiếp đón bạn tại văn phòng của họ vào buổi sáng! Trong những môi trường như vậy, có thể bạn sẽ chẳng làm được việc gì nếu không chịu “bôi trơn” cho bộ máy công quyền. Tuy nhiên, bạn có nguy cơ thỏa hiệp toàn bộ cuộc điều tra của mình chỉ vì những khoản chi tầm thường này. Cho dù các khoản này nhỏ và bình thường thế nào thì việc bạn trả tiền cho nguồn tin vẫn bị coi là hối lộ nếu thông tin này đến tai lãnh đạo báo của bạn hoặc các tờ báo đối thủ. Một chiến lược để đối phó với các yêu cầu kiểu này là hãy tự cân nhắc xem sau này khi vấp phải sự chất vấn của độc giả thì bạn có thể biện minh cho từng khoản thanh toán đó không. Cách tốt nhất trong mọi tình huống vẫn là cố gắng và đảm bảo sự hợp tác với các nguồn tin bằng cách giải thích tầm quan trọng của công việc và xây dựng phe đồng minh của bạn chứ không phải là dựa vào tiền “bôi trơn” và các mối quan hệ giao dịch thuần túy khác.

Thuyết phục ban biên tập

Nếu tòa soạn của bạn đã giao nhiệm vụ cho bạn thực hiện phóng sự thì tất cả công tác lập kế hoạch vừa mô tả chính là giai đoạn đầu tiên của quá trình điều tra bạn sẽ thực hiện. Nhưng nếu bạn là một phóng viên tự do thì việc lập kế hoạch như vậy là rất quan trọng để có một bài trình bày đầy thuyết phục với biên tập viên. Hiệu quả nhất là một bài thuyết trình ngắn giải thích nội dung phóng sự và phải đủ tính thuyết phục để Tổng biên tập đồng ý đăng bài. Bài trình bày này cần phải hội tụ các yếu tố:

- ▶ Một tiêu đề thú vị
- ▶ Một phác thảo nội dung đã được cân nhắc kỹ càng
- ▶ Tại sao nội dung phóng sự lại quan trọng đối với các độc giả của báo
- ▶ Một bản phác thảo tài chính ngắn gọn
- ▶ Tiến độ thời gian thực hiện phóng sự
- ▶ Ngân sách thực hiện

Một số tòa soạn cũng muốn biết phóng sự sẽ được trình bày như thế nào, chẳng hạn như video clip, đồ họa hoặc tệp âm thanh, trong khi những báo khác lại coi việc đó là việc của khâu biên tập và thiết kế trình bày. Trong mọi trường hợp, hãy nhớ rằng luôn có một khả năng là tòa soạn không thấy bị thuyết phục với bài trình bày của bạn. Bạn chỉ nên cung cấp những thông tin cơ bản, không trình bày những phát hiện quan trọng, để trong trường hợp bị từ chối, bạn còn có cơ hội thuyết phục các báo khác.

Làm một mình hay làm nhóm?

Có nhiều lý do thuyết phục để bạn thực hiện phóng sự điều tra một mình:

- Quy mô có thể quản lý được
- Bạn có hầu hết, nếu không phải tất cả, các nguồn tin và các mối liên hệ
- Bạn không chắc có thể tin tưởng đồng nghiệp của mình hay không

Tuy nhiên, một phóng sự điều tra thường có thể chuyển hướng thành một dự án lớn hơn nhiều khiến một người khó có thể điều tra xuể. Có thêm sự trợ giúp sẽ không chỉ khiến công việc trở nên dễ quản lý hơn mà việc thêm nhiều người quan tâm đến vấn đề sẽ giúp bạn có nhiều kiến thức hơn để hiểu rõ lý do xảy ra sự việc - để bạn không bị đi chệch hướng.

Nếu bạn quyết định điều tra một sự việc với tư cách là một nhóm, bạn cần phải bỏ sung các bước sau: Đầu tiên, bạn phải quyết định ai là người quản lý dự án. Vị trí này sẽ cực kỳ quan trọng bởi vì cô ấy hoặc anh ấy phải đảm bảo sự đóng góp đầy đủ và phù hợp từ tất cả các thành viên trong nhóm và phải tập hợp tất cả lại với nhau. Bước thứ hai là tiến hành một hội thảo để cả nhóm cùng thảo luận theo phương pháp brainstorming (đưa ra mọi ý tưởng điên rồ nhất có thể) về đề tài phóng sự và chốt danh sách các việc cần làm. Bạn cũng nên quyết định thể thức cho quy trình này:

- Các thành viên trong nhóm sẽ trao đổi thông tin với nhau vào lúc nào và theo cách nào?

- Quy trình biên tập sẽ như thế nào
- Nhóm sẽ khắc phục những thất bại trong quá trình điều tra như thế nào?
- Chúng ta làm thế nào để thuyết phục tất cả mọi người đồng ý với sản phẩm cuối cùng?
- Những khoản chi nào sẽ được cấp kinh phí?
- Trong trường hợp cần thiết, nhóm có thực hiện nghe lén, hoạt động bí mật, hoặc trả tiền cho nguồn tin để nhận được tài liệu hay không?

Vai trò của các thành viên trong nhóm cũng cần được xác định rõ ràng để tránh xung đột lợi ích. Trong trường hợp một thành viên đồng thời đang là thành viên ban biên tập của tòa soạn thì người này phải rút lui khỏi tất cả các quyết định của ban biên tập liên quan đến cuộc điều tra của nhóm làm phóng sự. Ngoài ra, mối quan hệ giữa người quản lý dự án điều tra và ban biên tập của tờ báo cần phải được thiết lập rõ ràng - đôi khi phải có hợp đồng.

Nhóm cũng nên tự làm quen với đề tài phóng sự: Tất cả các thành viên có hiểu được mọi ngóc ngách của cuộc điều tra hay không? Ở địa vị của một người dân, mối quan tâm của nhóm đến vấn đề này là gì? Cả nhóm cũng cần thảo luận về những thực tiễn tốt nhất và quy tắc đạo đức của người làm báo.

Người quản lý dự án, cũng chính là người dẫn dắt cuộc điều tra, cần phải liên tục chú ý đến các mục đích đề ra của nhóm, và truyền đạt các bước này đến toàn bộ các thành viên còn lại trong nhóm. Người quản lý dự án cũng đảm bảo rằng suy cho cùng thì phóng sự điều tra sẽ ít nhất là giúp người dân hiểu hơn về vấn đề gặp phải ở địa phương. Người quản lý dự án cũng là cầu nối giữa các thành viên trong nhóm và giữa nhóm với ban biên tập của tòa soạn.

TIÊU ĐIỂM (SPOTLIGHT)

Những phát hiện của **“Nhóm Spotlight”** là một ví dụ điển hình cho điều tra nhóm cấp khu vực của một tòa soạn. Năm 2002, một nhóm nhỏ gồm các phóng viên của tờ Boston Globe đã phát hiện ra rằng một số hồng y và giám mục trong Tổng giáo phận Công giáo Boston đã che giấu một cách có hệ thống việc các linh mục lạm dụng tình dục trẻ em.

Chỉ sau khi các bài báo của nhóm phóng viên được xuất bản thì các tòa soạn khác mới bắt đầu đào bới những trường hợp tương tự trong khu vực của họ. Cuộc điều tra đã được chuyển thể thành bộ phim **“Spotlight”**, công chiếu năm 2015.

VS.

HỒ SƠ PANAMA

“Hồ sơ Panama” là một ví dụ điển hình về hợp tác quốc tế.

Trong một năm, gần 400 nhà báo từ hơn 70 quốc gia đã điều tra vụ rò rỉ dữ liệu của một công ty luật ở Panama. Họ phát hiện ra rằng các chính trị gia, vận động viên, tội phạm và nhiều người khác sử dụng tài khoản nước ngoài ở Panama cho mục đích bất hợp pháp.

Hơn 11 triệu tài liệu đã được phân tích - một kỳ tích mà một nhà báo đơn lẻ sẽ không bao giờ có thể làm được. Kết quả của một trong những vụ bê bối tài chính lớn nhất thế giới đã được công bố vào năm 2016, trên hàng trăm trang tin tức và bằng hàng trăm ngôn ngữ khác nhau.

Quản lý thời gian của bạn

Bản chất của báo chí là luôn phải đối mặt với thời hạn giao nộp tin bài - Trong thời đại ngập tràn thông tin như hiện nay, mọi bài báo đều phải có điểm thu hút, hoặc đáng đưa lên mặt báo để độc giả muốn đọc. Dưới đây là một số lời khuyên cho bạn.

Ưu tiên những gì quan trọng

Mỗi người có cách làm việc khác nhau, vì vậy hãy cố gắng xác định điểm yếu của bạn và không để mình bị sa lầy vào bất kỳ một công đoạn nào. Ví dụ, bạn rất dễ bị sa đà vào việc đọc càng nhiều càng tốt, đặc biệt là khi bắt đầu một cuộc điều tra. Nhưng việc đọc rất tốn thời gian và có thể kết cục là bạn vướng vào đủ các loại tài liệu tham khảo cần nghiên cứu sâu hơn mà khả năng của một người không cho phép đọc được hết mọi thứ như vậy trong một khoảng thời gian nhất định. Sẽ tốt hơn cho bạn nếu bạn tìm kiếm thông tin trên Internet theo cách thông minh hơn - chẳng hạn như để câu trích dẫn hoặc từ khóa trong dấu ngoặc kép để lọc các bài viết không liên quan. Ngoài ra, hãy đảm bảo sự ngăn nắp - chẳng hạn như đánh dấu các tham chiếu trên web - việc này giúp bạn đỡ lãng phí thời gian khi tìm kiếm các liên kết này.

Tương tự như vậy, đừng đặt hy vọng vào một chuyên gia khó liên hệ. Mở rộng mạng lưới của bạn ra để liên hệ với càng nhiều người phù hợp càng tốt. Ở giai đoạn đầu của cuộc điều tra, bạn phải tìm kiếm rộng chứ chưa phải tìm kiếm sâu.

Bạn cũng nên lập dòng thời gian để xác định thời gian phân bổ cho mỗi phân đoạn nghiên cứu của bạn. Mặc dù một cuộc điều tra có thể nhiều lúc phải quay đầu chuyển hướng nhưng hãy sử dụng định hướng ban đầu này để tự nhắc mình nếu bạn cần phải tiếp tục hoặc tìm một cách khác để đạt được điều mình cần.

Chuẩn bị sẵn tâm thế cho việc giả thuyết có thể thay đổi

Cứ cho rằng bạn đã thực hiện một số nghiên cứu cơ bản và hoảng sợ nhận ra rằng giả thuyết ban đầu của bạn là sai. Đừng ngại đánh giá lại phóng sự của mình trên cơ sở của những thông tin mới! Linh hoạt là một trong những nguyên tắc quan trọng nhất để triển khai một cuộc điều tra tốt. Đừng cố gò ép các diễn biến mới cho phù hợp với giả thuyết ban đầu của bạn.

Sau khi đã thiết lập xong phần cơ sở thì bước tiếp theo là nghiên cứu sâu hơn và loại bỏ những gì không liên quan. Việc loại bỏ phần việc bạn đã thực hiện sẽ khiến bạn đau đớn. Nhưng đây là việc phải làm. Lưu lại các ghi chú cũ vì chúng có thể hữu ích cho một phóng sự khác sau này. Tìm kiếm các ý kiến chính thức quan trọng và làm nổi bật các nguồn tin và tài liệu tham khảo thú vị nhất. Cái bạn đang tìm kiếm là bằng chứng cụ thể, chi tiết để thay thế các giả định trừu tượng. Và đây là lúc bạn sẽ tìm hiểu sâu hơn về chủ đề này. Bạn đâu muốn đối mặt với một vụ kiện cáo. Bỏ qua bất cứ điều gì bạn không thể xác minh. Tìm kiếm các điểm mâu thuẫn trong các ghi chú của bạn - liệu các điểm này có thể dung hoà được với nhau không? Và các nguồn tin "thiên vị" của bạn có bình luận gì về điều này không? Cố gắng để lấy được tất cả các ý kiến công khai. Kiểm tra, kiểm tra chéo và kiểm tra lại.

Khi bạn tiến hành điều tra, hãy cập nhật cho tổng biên tập về những gì đang xảy ra để ông ấy có thể điều chỉnh lại các trang báo nếu cần. Bạn nên làm điều này càng sớm càng tốt. Ngoài ra, hãy cảnh báo cho tổng biên tập bất kỳ vấn đề gì liên quan đến rắc rối bôi nhọ danh dự và pháp lý bởi rất có thể tòa soạn sẽ cần phải chuyển phóng sự của bạn cho luật sư tư vấn.

Chương tiếp theo sẽ hướng dẫn bạn cách bảo mật dữ liệu khi bạn bắt đầu nghiên cứu thông tin.

4

CHƯƠNG 4

KỸ THUẬT BẢO MẬT DỮ LIỆU

Trong quá trình nghiên cứu thông tin cho phóng sự điều tra của mình, các phóng viên điều tra thu thập và sản xuất một lượng thông tin rất lớn. Bạn phải biết cách bảo vệ dữ liệu số của mình và chống lại các mối đe dọa bảo mật. Một mối quan tâm chính trong quá trình điều tra là đảm bảo liên lạc an toàn với các nguồn tin mọi lúc. Chương này sẽ thảo luận về các mối đe dọa bảo mật kỹ thuật số và giới thiệu các phần mềm và công cụ khác nhau để hỗ trợ một môi trường làm việc an toàn, chủ yếu tập trung vào các hệ thống máy tính phổ thông (Mac, Windows) và điện thoại thông minh (Android, iOS).

Bảo mật dữ liệu của bạn

Bảo mật dữ liệu là phần việc rất quan trọng, đặc biệt nếu bạn đang điều tra một đề tài gây tranh cãi, có liên quan đến các thế lực mạnh và ở một đất nước ít tôn trọng quyền tự do của con người. Những người không muốn phóng sự của bạn được xuất bản sẽ tìm cách thao túng hoặc dò la nghiên cứu của bạn. Việc lúc nào cũng phải canh chừng khiến bạn mệt mỏi, tuy nhiên sẽ là một điều khôn ngoan khi tự hỏi mình rằng: người nào sẽ muốn ngăn cản việc công khai phóng sự điều tra này. Bạn cũng nên cân nhắc thêm các câu hỏi khác như: Những cá nhân này dùng phương tiện gì để dò la nghiên cứu của bạn? Nghiên cứu của bạn dựa trên các nguồn tin con người hay nguồn tin kỹ thuật số? Bạn có những công cụ bảo mật nào để bảo vệ công việc của mình?

Hiển nhiên là các nguồn tin của bạn cần phải có biện pháp phòng ngừa. Phải đảm bảo họ biết các công cụ bảo mật để tránh bị xâm nhập thông tin. Tuy nhiên, hãy lưu ý rằng mọi thứ không bao giờ an toàn 100%. Bạn chỉ có thể khiến cho đối thủ phải khó khăn hơn, tốn kém hơn và tốn thời gian hơn khi cố gắng truy cập thiết bị và thông tin được lưu trữ trên thiết bị đó của bạn.

Chương này sẽ đưa ra tổng quan về các chiến lược bảo mật để giúp bảo vệ các thiết bị của bạn. Trước khi cài đặt bất kỳ phần mềm nào (trong trường hợp này là các phần mềm được đề xuất), hãy kiểm tra phiên bản mới nhất của mỗi ứng dụng bởi vì Internet luôn thay đổi. Đừng tiếc tiền chi vào các dịch vụ như vậy. Trên thị trường lúc nào cũng sẵn các phiên bản phần mềm cả miễn phí và trả phí. Bạn hãy xem chương trình nào phù hợp với nhu cầu của bạn nhất, sau đó quyết định sử dụng phiên bản nào. Chúng tôi khuyên bạn nên xem xét tính khả dụng của phần mềm mã nguồn mở cho phép các chuyên gia công nghệ thông tin khác tìm kiếm mã nguồn và đảm bảo tính bảo mật của phần mềm. Khả năng rò rỉ bảo mật thường sẽ được phát hiện rất nhanh đối với phần mềm mã nguồn mở, đặc biệt là so với phần mềm sở hữu tư nhân là những phần mềm thường không hiển thị mã nguồn - điều này có nghĩa là không ai ngoài chủ sở hữu có thể kiểm tra hoặc loại bỏ các mối đe dọa bảo mật.

Bảo mật mật khẩu

Mật khẩu rất quan trọng đối với các thiết bị và việc truy cập: Mở khóa điện thoại hoặc truy cập máy tính, đăng nhập wifi hoặc vào email của bạn, thậm chí mã hóa dữ liệu của bạn. Việc có một mật khẩu có độ bảo mật cao là việc dễ thực hiện nhất đồng thời cũng chính là một bước quan trọng để bảo vệ dữ liệu của bạn. Mật khẩu được thay đổi càng thường xuyên thì dữ liệu của bạn càng được bảo vệ tốt hơn. Hãy thay đổi mật khẩu cho thiết bị hoặc tài khoản nhắn tin của bạn ít nhất ba tháng một lần. Mật khẩu wifi của bạn nên được thay đổi hai lần một năm. Đối với bất kỳ chức năng nào khác, hãy thay đổi mật khẩu ít nhất một lần một năm.

Một số lời khuyên để tạo mật khẩu có tính bảo mật cao:

- ▶ Mỗi tài khoản có một mật khẩu khác nhau
- ▶ Không bao giờ sử dụng một từ có thể tìm thấy trong từ điển
- ▶ Không bao giờ sử dụng tên hoặc ngày sinh của các thành viên gia đình, bạn bè hoặc vật nuôi
- ▶ Sử dụng mật khẩu dài - một mật khẩu có tính bảo mật cao sẽ có khoảng 15 ký tự
- ▶ Mật khẩu phải bao gồm chữ thường và chữ in hoa, ký tự đặc biệt và số

Hầu hết mọi người đều khó nhớ mật khẩu phức tạp. Một cách khác là sử dụng các mật khẩu dạng cụm từ được mã hóa như: Wlw8, mlbtmcitt (Khi tôi lên tám, em trai tôi đã ném con mèo của tôi vào nhà vệ sinh).

Bạn có thể sử dụng nhiều trang web khác nhau để kiểm tra mức độ bảo mật của mật khẩu. Các trang web này cũng giúp bạn nhận biết xem với một máy tính gia đình thông thường hoặc một máy tính siêu nhanh thì sẽ cần bao nhiêu thời gian để bẻ khóa. Một trong những trang web đó là: <https://password.kaspersky.com>. Khi bạn nhập mật khẩu thực của mình trên các trang web như thế này đồng nghĩa với việc bạn phải đối mặt với các rủi ro bảo mật. Chính vì vậy hãy kiểm tra mức độ bảo mật của một mật khẩu tương tự với mật khẩu thực của bạn.

Nếu bạn không thể nhớ tất cả mật khẩu của tất cả các tài khoản bạn có, hãy sử dụng các ứng dụng như “KeePass” (keepass.info) hoặc “Safe in Cloud” (safe-in-cloud.com). Các ứng dụng này lưu trữ mật khẩu cho bạn một cách an toàn, mã hóa thông tin và chỉ có thể truy cập khi bạn nhập mật khẩu chủ (có tính bảo

mật rất cao). Những công cụ này thường bao gồm một trình tạo mật khẩu. Bạn cũng sẽ tìm thấy các công cụ tương tự trong ứng dụng App Store trên điện thoại Iphone.

Ngoài việc lưu trữ và bảo vệ mật khẩu, việc sử dụng mật khẩu một lần (OTP) rất được khuyến khích sử dụng. Các mật khẩu này chỉ có hiệu lực cho một phiên sử dụng mỗi lần và được sử dụng kết hợp cùng với một mật khẩu tiêu chuẩn, còn được gọi là xác thực 2 yếu tố (2FA). OTP được gửi qua tin nhắn văn bản - là tin nhắn được tạo thông qua một ứng dụng trên điện thoại thông minh như “Google Authenticator” (Android / iOS), “Authenticator Plus” (Android) và “2STP Authenticator” (iOS) hoặc qua một mã thông báo đặc biệt. Nhiều dịch vụ như Facebook, Gmail hoặc Twitter đều cung cấp OTP. Một số nhà cung cấp dịch vụ email khác (ví dụ: mailbox.org) cũng cung cấp tùy chọn xác thực 2 yếu tố. Bạn có thể tìm thấy danh sách các dịch vụ cung cấp OTP được cập nhật thường xuyên tại: twofactorauth.org.

Bảo mật dữ liệu không hoạt động

Khi dữ liệu của bạn được lưu trữ trên ổ cứng, máy chủ hoặc đám mây thì sẽ dữ liệu đang ở trạng thái gọi là “dữ liệu không hoạt động” (data at rest). Có hai trạng thái khác là “dữ liệu đang được sử dụng trên thiết bị đầu cuối” (data in use) và “dữ liệu đang truyền đi qua mạng” (data in motion). Phần nội dung còn lại của chương này sẽ hướng dẫn bạn cách bảo mật các loại thông tin đó ở từng giai đoạn. Tiểu phần này tập trung vào hướng dẫn bạn cách theo dõi chặt chẽ những người có quyền truy cập vào các thư mục của bạn trên mạng.

Bước đầu tiên là thay đổi mật khẩu của tài khoản quản trị viên trên máy tính xách tay hoặc máy tính để bàn của bạn. Đôi khi, máy không để mật khẩu quản trị viên hoặc chỉ là một mật khẩu rất ngắn. Điều này khiến tin tặc có thể truy cập vào thiết bị một cách dễ dàng. Bước thứ hai là cố gắng sử dụng máy tính của bạn với quyền quản trị viên ở mức tối thiểu. Một máy tính để bàn hoặc máy tính xách tay sử dụng hệ điều hành Windows thường tự động trao toàn quyền cho người dùng chính. Thiết lập tài khoản quản trị viên mới trên máy tính của bạn và chỉ sử dụng nếu cần thiết. Giới hạn quyền người dùng đối với tài khoản thường dùng của bạn ở mức tối thiểu. Điều này giảm thiểu khả năng thiết bị của bạn bị nhiễm phần mềm độc hại vì bạn không còn quyền cài đặt ứng dụng nữa. Bạn cũng không nên duy trì tài khoản khách (guest account) để ngăn người khác lạm dụng tài khoản này.

Mã hóa

Bước tiếp theo là mã hóa thiết bị và dữ liệu trên thiết bị của bạn. Mã hóa có nghĩa là thay đổi định dạng tin nhắn hoặc thông tin mà chỉ những người được ủy quyền mới có thể đọc nếu họ có mật khẩu chính xác để giải mã tập tin. Sử dụng mật khẩu có tính bảo mật cao để ngăn chặn tin tặc dễ dàng xâm nhập vào hệ thống. Hãy lưu ý rằng việc mã hóa sẽ khiến cho thiết bị của bạn hoạt động chậm hơn bình thường một chút.

Mã hóa ổ cứng

Hãy tưởng tượng ra một cánh cổng lớn trước nhà bạn để bảo vệ, ngăn người lạ vào nhà. Cánh cổng này chỉ an toàn khi bạn khóa nó bằng vài vòng khóa dây từ bên trong. Cổng này giống như ổ cứng của bạn. Mã hóa ổ cứng là thiết lập các “vòng khóa” bảo vệ máy tính của bạn khiến cho tin tặc khó xâm nhập. Để đảm bảo các vòng khóa đủ mạnh, hãy sử dụng AES 256 - một trong những phương pháp mã hóa thành công nhất cho đến nay. Các sản phẩm phần mềm được đề xuất khác để mã hóa ổ cứng của bạn là VeraCrypt (cho Windows) hoặc FileVault (cho Mac).

Mã hóa dữ liệu

Khi bạn mã hóa ổ cứng thì dữ liệu trong ổ cứng cũng tự động được khóa. Bạn chỉ cần mã hóa các tệp dữ liệu riêng lẻ khi bạn muốn tăng mức độ bảo mật lên gấp đôi. Việc này ngăn chặn khả năng có gián điệp truy cập hoặc đọc tài liệu trên thiết bị của bạn. Các sản phẩm phần mềm được đề xuất để mã hóa dữ liệu bao gồm “Bitlocker” và “VeraCrypt” (cho Windows), “FileVault” (cho Mac) hoặc “Crypto Disk”. Bạn cũng có thể gộp lại với nhau trong một kho lưu trữ được mã hóa bằng cách sử dụng “7-Zip” (Linux).

Mã hóa thiết bị lưu trữ USB và dữ liệu sao lưu

Thiết bị USB là một lựa chọn khác để các phóng viên lưu trữ thông tin. Chính vì vậy, những thiết bị này cần được bảo vệ tương tự như cách bảo vệ máy tính và điện thoại. Bạn cũng có thể sử dụng USB để sao lưu dữ liệu từ các thiết bị chính. Có thể bạn sẽ muốn sao lưu nhiều tập tin thông tin của mình để phòng trường hợp dữ liệu của bạn có vấn đề nhưng hãy đảm bảo rằng tất cả các bản sao lưu đều phải được mã hóa.

Bảo mật dữ liệu đang được sử dụng trên thiết bị đầu cuối

Dữ liệu đang được sử dụng trên thiết bị đầu cuối là để chỉ những dữ liệu đang hoạt động trên thiết bị của bạn thông qua bất kỳ ứng dụng nào. Dữ liệu này thường được lưu trữ trong bộ nhớ lưu khả biến (RAM) hoặc bộ nhớ đệm (cache). Chương này thảo luận về các chương trình và chức năng bảo mật khác nhau để bảo vệ những thông tin đó.

Tường lửa, phần mềm chống virus và ngăn chặn xâm nhập máy chủ

Tường lửa giám sát và kiểm soát thông tin gửi đi và nhận về qua Internet. Cơ chế hoạt động của tường lửa giống như những nhân viên bảo vệ của quán bar. Mỗi lớp tường lửa quyết định xem mỗi “khách” có được phép nhập hoặc gửi thông tin tới mạng của bạn hay không. Thiết bị không cài đặt tường lửa cũng giống ngôi nhà để cửa mở không khóa - việc này cho phép phần mềm độc hại xâm nhập vào thiết bị của bạn một cách dễ dàng. Bạn có thể tự kích hoạt tường lửa trên hầu hết các thiết bị và lời khuyên đưa ra là bạn nên sử dụng phần mềm bảo vệ của bên thứ ba như McAfee, BitDefender và Kaspersky.

Bên cạnh việc kiểm soát luồng dữ liệu từ thiết bị của bạn đến một mạng không tin cậy như Internet, bạn cũng nên bảo vệ thiết bị của mình khỏi các phần mềm độc hại có thể giám sát các hoạt động của bạn hoặc chiếm được quyền truy cập vào những thông tin quan trọng như mật khẩu của bạn. Phần mềm chống virus sẽ tìm kiếm các phần mềm độc hại trên thiết bị của bạn, sau đó chặn quyền truy cập của chúng và xóa chúng khỏi thiết bị. Các chương trình này không chỉ cần thiết cho máy tính mà cho cả các thiết bị di động.

Phần mềm được khuyên dùng:

Đối với máy tính sử dụng hệ điều hành Windows và Linux: ESET, Kaspersky và BitDefender

Đối với máy tính Apple: Microworld, BitDefender và AVG

Đối với điện thoại Android: Avast Mobile Security

Đối với điện thoại iPhone: Norton và Lookout

Hầu hết mọi người đều biết tường lửa là gì và đã cài đặt ít nhất một chương trình chống virus. Tuy nhiên, để đảm bảo toàn bộ dữ liệu đang sử dụng được bảo vệ, bạn rất cần phải cài đặt hệ thống ngăn chặn xâm nhập máy chủ (HIP). Biện pháp phòng ngừa bổ

sung này giám sát hệ thống và mạng để đảm bảo tất cả các quy trình là hợp pháp và thông báo cho người dùng nếu có bất kỳ vi phạm chính sách nào. Để khám phá phần mềm độc hại, hệ thống ngăn chặn xâm nhập máy chủ sẽ so sánh các khuôn thức người dùng hiện tại của bạn với thói quen sử dụng của bạn. McAfee là một công ty cung cấp phần mềm bảo mật này.

Thoạt nhìn, việc phải cài đặt tất cả các chương trình bảo mật được đề xuất này có vẻ là một nhiệm vụ khó khăn nhưng có một số phần mềm đã cung cấp cả ba công cụ trong một. Giải pháp đa sản phẩm này được khuyến nghị trong trường hợp xấu nhất bạn sẽ phải cài đặt ba chương trình đơn lẻ để hỗ trợ cho nhau. Điển hình của các công cụ kết hợp cho mọi hệ thống phải kể đến “McAfee”, “BitDefender” hay ‘Kaspersky’. Hãy nhớ rằng hàng năm, các tổ chức và tạp chí khác nhau đều thử nghiệm sản phẩm của các nhà cung cấp khác nhau để xếp hạng bảo mật và hiệu quả ngăn chặn các mối đe dọa mới nhất. Bạn cần thẩm định kỹ trước khi cam kết mua một gói dịch vụ. Đây là một trang web hữu ích để giúp bạn bắt đầu: <https://www.av-test.org/en/>.

Lướt web ẩn danh

Bộ định tuyến wifi chính là một nguy cơ, vốn luôn bị đánh giá thấp. Tin tặc có thể xâm nhập vào bộ định tuyến của bạn và chiếm quyền truy cập vào toàn bộ mạng của bạn. Do đó, bạn luôn phải thay đổi mật khẩu wifi có sẵn khi lắp đặt bộ thiết bị định tuyến wifi, đảm bảo lựa chọn mật khẩu có tính bảo mật cao nhất có thể. Sau đó, hãy mã hóa wifi. Phương pháp mã hóa an toàn nhất tại thời điểm này là dùng chuẩn bảo mật wifi WPA2. Nếu bạn không chắc chắn biết cách mã hóa bộ định tuyến của mình thì nhà cung cấp dịch vụ của bạn có thể trợ giúp. Tuy nhiên, phương pháp kết nối Internet an toàn nhất là kết nối qua mạng cục bộ có dây, mạng LAN. Đây là phương pháp được khuyến nghị sử dụng khi làm việc tại nhà.

Sau khi đã bảo mật bộ định tuyến của mình, bạn có thể lên mạng Internet để thu thập thông tin nền tảng hoặc tìm các nguồn tin khác. Việc tìm kiếm các chủ đề nhạy cảm có thể khiến bạn đối mặt với nguy cơ bị gián điệp theo dõi hoạt động của mình nhiều hơn. Do đó, việc mã hóa trình duyệt để bảo vệ các nghiên cứu, các nguồn tin sau này và chính bản thân bạn là điều vô cùng quan trọng.

Có hai phương pháp để lướt web an toàn, cho phép bạn bỏ qua kiểm duyệt: Bạn có thể sử dụng VPN (Mạng riêng ảo) hoặc máy chủ proxy giúp ẩn vị trí của bạn. Để biết thông tin chi tiết về cách thức hoạt động của VPN, bạn có thể truy cập trang: <https://www.youtube.com/watch?v=zpUHD-PQuZg>.

VPN giống như một chiếc mặt nạ che giấu vị trí thực của bạn và khiến nhìn như thể bạn đang truy cập trên một mạng khác. Có rất nhiều tùy chọn phần mềm cho các thiết bị khác nhau. Khi VPN được kích hoạt, bạn sẽ có thể chọn một địa điểm mà bạn giả vờ đang ở đó. Một số nhà cung cấp VPN được đề xuất là “ZenMate”, “CyberGhost”, hoặc “ExpressVPN”. Hầu hết các nhà cung cấp VPN không cung cấp dịch vụ miễn phí. Chi tiết thanh toán sẽ được lưu lại và do đó, bạn vẫn sẽ để lại dấu vết dù có sử dụng phương thức này. Một lựa chọn khác nhưng phức tạp hơn là thiết lập VPN của riêng bạn.

Bạn có thể tham khảo thêm thông tin về các nhà cung cấp và các ứng dụng có sẵn tại: zenmate.com, cyberghostvpn.com hoặc expressvpn.com. Bạn cũng có thể xem thông tin về cách thức hoạt động của VPN ở đây: www.youtube.com/watch?v=a6ZtEJazqs8.

Một mạng proxy nổi tiếng là TOR (The Onion Router - Bộ định tuyến củ hành). Khi sử dụng trình duyệt TOR, bạn sẽ lướt Internet với một địa chỉ IP khác. Điều này có thể thực hiện được bởi vì TOR là một mạng lưới các kết nối máy tính đã được mã hóa. Mỗi người dùng có một điểm truy cập vào mạng này. Sau khi định tuyến qua ba hoặc nhiều máy chủ trung gian này, người dùng đạt đến trạm cuối. Trạm cuối này chính là địa chỉ IP mà người đó sử dụng chính thức.

Điều đó không có nghĩa là không thể truy tìm được người dùng. Vào tháng 11 năm 2014, FBI và các cơ quan khác của châu Âu đã phát hiện ra danh tính của 17 người đã lạm dụng trình duyệt TOR để thực hiện các hoạt động tội phạm. Tuy nhiên, các chiến dịch truy quét danh tính người dùng như vậy tốn rất nhiều công sức và tiền bạc. Các cơ quan tình báo ít khi sử dụng phương pháp này để theo dõi công dân hoặc các phóng viên thông thường, trừ khi những người này là mối đe dọa an ninh khi họ chia sẻ nội dung khiêu dâm trẻ em hoặc buôn bán vũ khí. Tuy nhiên, bạn cần thận trọng hơn nếu bạn đang làm việc ở một quốc gia có tiêu chuẩn tự do báo chí rất thấp và các cơ quan tình báo có đầy đủ trang thiết bị.

Trình duyệt TOR cũng có sẵn dưới dạng ứng dụng trên điện thoại thông minh cho các thiết bị Android: “Orfox” và tiện ích bổ sung “Orbot”. Những người dùng thiết bị iOS đang tìm kiếm trình duyệt proxy có thể dùng thử “Onion Browser” (Trình duyệt củ hành).

Sử dụng đám mây

Mặc dù các hệ thống lưu trữ đám mây công cộng như **Dropbox**, **Google Drive** hoặc **OneDrive** đều miễn phí và dễ sử dụng, bạn nên tránh không chia sẻ các tập tin nhạy cảm trên các nền tảng này. Bạn không kiểm soát được những gì xảy ra với tài liệu của mình vì việc bảo mật thông tin của bạn được giao phó hoàn toàn cho nhà cung cấp dịch vụ.

Một giải pháp dựa trên đám mây khác đi kèm với mã hóa tự động là “**BlauCloud**”. Dịch vụ này dựa trên giải pháp đám mây mã nguồn mở “**ownCloud**”. Bởi dữ liệu được lưu trữ ở Đức nên người dùng được hưởng lợi từ Luật bảo mật dữ liệu khắt khe hơn của nước Đức. Nhưng kể cả như vậy thì phương pháp lưu trữ này vẫn đòi hỏi bạn phải tin tưởng vào máy chủ chứa dữ liệu của mình.

Bảo mật các công cụ đồ nghề

Không phải tất cả các tài liệu tuyệt mật đều được định dạng kỹ thuật số. Vậy nên bạn phải cân nhắc việc quét (scan) toàn bộ các tài liệu của mình và lưu trữ chúng trên ổ cứng hoặc thiết bị USB, dĩ nhiên không thể thiếu bước mã hóa tài liệu. Sau đó, bạn nên tìm một đảm bảo để cất giấu các thiết bị này trong trường hợp bạn bị bám đuôi hoặc theo dõi. Nơi cất giấu tốt sẽ không nhất thiết phải là két sắt hoặc tủ khóa tại ngân hàng; bạn cũng có thể sử dụng các thiết bị USB nhỏ đến mức chúng có thể nhét vào trong bút viết hoặc khuyên tai. Chỉ cần bạn vận dụng trí sáng tạo là bạn sẽ có chỗ cất giấu các thông tin nhạy cảm, và đừng quên nơi cất giấu!

Vô hiệu hóa chức năng máy ảnh và micro trên điện thoại di động của bạn

Kể cả Mark Zuckerberg, người sáng lập của Facebook còn dán băng dính lên camera trên laptop của mình để ngăn những người sử dụng phần mềm độc hại có thể quan sát mọi bước đi của anh ta. Để giảm thiểu khả năng có sự xâm nhập của bên thứ ba mờ ám như vậy, hãy che camera trên thiết bị của bạn bằng băng dính hoặc tắt chức năng camera và micrô trên thiết bị của bạn.

Để tìm hiểu thêm thông tin về chức năng vô hiệu hóa trên máy Mac, hãy xem:

<https://www.youtube.com/watch?v=sRHrTACcF0U>

và cho một sản phẩm Windows:

<https://www.youtube.com/watch?v=n2r6BykctcFM>.

Để tắt micrô có sẵn trên máy Mac, hãy xem:

<https://www.youtube.com/watch?v=HVQtrRd2dJw>

và để xem thiết bị chạy trình duyệt Windows:

<https://www.youtube.com/watch?v=ECRzidiXDOA>.

Xóa dữ liệu

Xóa sạch tất cả dữ liệu trên thiết bị của bạn có thể là lựa chọn duy nhất nếu bạn tin rằng bạn đang bị theo dõi bởi những người không muốn phóng sự của bạn được xuất bản. Nếu bạn phải xóa dữ liệu của mình thì không thể giao phó việc này cho nút xoá/chức năng xoá có sẵn trên thiết bị. Khi bạn làm theo cách đó thì các dữ liệu không hẳn đã bị xoá khỏi ổ cứng của máy. Điều đó có nghĩa là những dữ liệu này có thể dễ dàng được khôi phục lại. Tương tự như vậy với thẻ Flashcard, dạng thẻ giống như thẻ nhớ dùng cho máy ảnh kỹ thuật số. Thay bằng việc bấm nút xoá, bạn hãy dùng kỹ thuật ghi đè lên dữ liệu đang có trong thẻ - phương pháp này về cơ bản là thay thế các tệp gốc bằng các tệp mới và ít nhạy cảm hơn. Bạn có thể cân nhắc sử dụng các công cụ như “**Eraser**”, “**Secure Eraser**” (cả hai đều dùng cho hệ điều hành Windows) hoặc “**Super Eraser**” (dùng cho Mac).

Bạn có thể tìm thấy các phần mềm này tại:

<http://eraser.heidi.ie>, <http://www.secure-eraser.com> hoặc

<http://www.doyourdata.com/data-erase-software/super-eraser.html>

Bảo mật dữ liệu đang truyền đi qua mạng

“Dữ liệu đang truyền đi qua mạng” chỉ những thông tin được chuyển từ một mạng này sang một mạng khác, chẳng hạn như email và tin nhắn văn bản. Dưới đây là các công cụ bảo mật để tránh bị các bên thứ ba chặn hoặc thay đổi thông tin trước khi những thông tin này được gửi đến người nhận.

Giao dịch email an toàn

Sử dụng các nhà cung cấp dịch vụ email phổ biến như Gmail, Yahoo hoặc Hotmail khiến các phòng viên càng có nguy cơ đối mặt với tin tặc, đơn giản vì các tiêu chuẩn bảo mật và quyền riêng tư không nghiêm ngặt. Hãy nhớ rằng, một nhà cung cấp dịch vụ càng có nhiều người dùng thì tin tặc càng muốn thử thách các tiêu chuẩn bảo mật của họ. Bạn có thể bảo mật các dịch vụ email của mình bằng cách kiểm tra xem nhà cung cấp email của bạn có 2 yếu tố sau đây hay không:

- 1) Lớp cổng bảo mật (SSL) hoặc
- 2) Bảo mật tầng giao vận (TLS).

Không sử dụng các nhà cung cấp không cung cấp các dịch vụ này. SSL và TLS đảm bảo email của bạn được mã hóa khi chúng “di chuyển” từ mạng này sang mạng khác. Tuy nhiên, email sẽ được lưu trữ dưới dạng tệp văn bản không được mã hóa trên cả hai máy chủ. Điều này có nghĩa là quản trị viên máy chủ có thể truy cập email của bạn, đọc hoặc thay đổi nội dung email.

Để mã hóa nội dung của một email, Giao thức bảo mật PGP mang đến cho người dùng một giải pháp rất an toàn. Nếu bạn mã hóa email của mình thông qua PGP thì không một ai ngoại trừ người nhận có thể truy cập nó. Điều không hay là giao thức này không dễ cài đặt và do đó không được sử dụng rộng rãi.

PGP là một hệ thống mật mã tạo ra một cặp khóa, một khóa công khai và một khóa riêng. Khóa công khai cần để mã hóa email, khóa riêng để giải mã. Với khóa công khai, như tên gọi đã cho thấy, ai cũng có thể truy cập được trong khi khóa riêng chỉ thuộc sở hữu của người dùng. Nếu bạn muốn gửi email được mã hóa PGP cho người khác, bạn cần có khóa PGP công khai của người đó để mã hóa email. Bạn nhận được khóa này từ người nhận email hoặc từ máy chủ có khóa công khai. Người nhận có thể mở nó bằng khóa riêng và mật khẩu tương ứng. Để sử dụng

giao thức bảo mật PGP, ứng dụng email của khách hàng của bạn phải hỗ trợ dịch vụ.

Các ứng dụng email khách (Email Clients) được đề xuất là “Thunderbird” hoặc “Microsoft Outlook”, cung cấp các tiện ích bổ sung cho PGP. Nếu bạn muốn sử dụng PGP với một ứng dụng email khác, như Gmail, hãy thử “Mailvelope”. Tuy nhiên, bạn cần lưu ý rằng với các nhà cung cấp dịch vụ email thông dụng này, PGP không thể ẩn người gửi, người nhận hoặc tiêu đề của email.

Để biết thêm thông tin về cách PGP hoạt động, hãy xem video: <https://www.youtube.com/watch?v=1-MPcUHhXoc>

Một nhà cung cấp dịch vụ email khác cung cấp dịch vụ email mã hóa đầu cuối được khuyên nên lựa chọn là ProtonMail. Dịch vụ mã hóa email và dữ liệu người dùng ở đầu của khách hàng trước khi gửi đến các máy chủ ProtonMail. Các máy chủ được đặt tại Thụy Sĩ trong điều kiện bảo mật dữ liệu, các kỹ thuật mã hóa là sự pha trộn giữa SSL và PGP. Đây là mã nguồn mở. Sự khác biệt giữa “Thunderbird” và công cụ tương tự “Evolution” là ProtonMail thực tế chính là một nhà cung cấp dịch vụ email và không chỉ là khách hàng.

Nhắn tin an toàn

Xu hướng liên lạc mới nhất tránh hoàn toàn không dùng email và dựa vào các trình nhắn tin tức thời như “WhatsApp”, “Telegram”, “Facebook Messenger”, hoặc “Snapchat”. Chỉ trong vài giây, bạn có thể gửi thông tin hoặc tài liệu khắp toàn cầu. Các nhà cung cấp dịch vụ như WhatsApp có thể quảng cáo rùm beng về dịch

vụ mã hóa đầu cuối của họ. Tuy nhiên, không một công ty nào cung cấp bảo mật tổng thể. Nhìn chung, việc chia sẻ thông tin bí mật qua các trình nhắn tin tức thời rất nguy hiểm. Một số ứng dụng nhắn tin văn bản khác cung cấp dịch vụ mã hóa đầu cuối an toàn hơn như “Signal”, “Telegram”, hoặc “Wire” - các ứng dụng này đều chạy trên cả trình duyệt iOS và Android.

Bạn có thể tìm hiểu thêm thông tin về các ứng dụng này tại: <https://signal.org/>, <https://telegram.org> hoặc <https://wire.com/>.

Sử dụng các thiết bị công cộng an toàn

Cố gắng tránh sử dụng các thiết bị công cộng. Việc đảm bảo liên lạc an toàn trên các thiết bị cá nhân của bạn sẽ dễ dàng hơn và bạn không biết ai đã sử dụng thiết bị công cộng trước đó hoặc phần mềm độc hại nào có thể đã được cài trên thiết bị đó. Nếu bạn phải sử dụng máy tính công cộng, hãy mang theo thiết bị USB khởi động được. Thiết bị này sẽ hoạt động giống như một hệ điều hành tạm thời cho phép bạn làm việc trên máy tính công cộng mà không cần sử dụng các chức năng riêng của máy tính đó. Nội dung thông tin của bạn sẽ được lưu trong RAM, bộ nhớ lưu trữ tạm thời của máy tính và chỉ có giá trị trong một phiên duy nhất. Khi bạn tắt máy tính, sẽ không có dữ liệu hoặc hoạt động nào của bạn được lưu lại trên thiết bị công cộng.

Khởi động thiết bị cũng là việc được khuyến khích làm khi bạn muốn sử dụng một hệ điều hành khác. Ví dụ, bạn có thể cài đặt hệ thống Linux trên thiết bị USB đã khởi động; sau khi khởi động từ thể nhớ trên máy tính Windows của bạn, bạn sẽ thực sự làm việc trên hệ thống Linux. Nhưng hãy nhớ rằng, sẽ không có dữ liệu nào được lưu trên máy tính của bạn. Tạo một thiết bị USB khởi động được không phải là việc dễ làm và nếu bạn quyết định sử dụng phương pháp này thì nên xem hướng dẫn trên web.

Bạn cũng nên tránh sử dụng các kết nối wifi công cộng miễn phí vì bạn không biết ai đã đăng nhập vào cùng một kết nối với bạn và liệu người đó có đang cố làm hại bạn hay không. Khi kết nối wifi miễn phí, hãy sử dụng VPN mọi lúc để lướt Internet. Điều này giúp bạn có được sự riêng tư tối thiểu.

Một ví dụ về cách khởi động thiết bị USB trên hệ điều hành Windows 10: <https://www.youtube.com/watch?v=wzuCgm7dIEc>.

Một lựa chọn bảo mật khác: Linux

“Linux” là một hệ điều hành thay thế cho máy tính và điện thoại thông minh chủ yếu được các nhà khoa học máy tính sử dụng. Đây là một trong những hệ thống an toàn nhất hiện có. Các bản phân phối hiện đại - hoặc các gói phần mềm - có thể được cài đặt và sử dụng dễ dàng như các hệ điều hành khác, và các gói phổ biến hơn bao gồm “Ubuntu”, “openSUSE”, “Debian”, “Mint”, và “Elementary OS”.

Linux là hệ điều hành miễn phí, mã nguồn mở và linh hoạt. Bởi vì mọi người đều có thể giúp sửa các lỗi mã nguồn và lỗi bảo mật nên các lỗi này sẽ được phát hiện và sửa chữa nhanh hơn so với các hệ điều hành khác. Và bởi vì hệ điều hành này không được sử dụng phổ biến như Windows hay Apple nên Linux ít nhiễm virus hơn. Hàng năm, Linux đều công bố danh sách các bản phân phối tốt nhất của họ.

Bạn có thể tìm thấy phần giải thích ngắn gọn về Linux tại: <https://www.youtube.com/watch?v=JsWQUOEL0N8>.

Bạn có thể tìm thấy links của các bản phân phối ở đây: <https://tails.boum.org/> (được xếp hạng an toàn nhất cũng có thể sử dụng cho thiết bị USB), <https://elementary.io> (giao diện thiết kế tốt nhất), <http://www.ubfox.com> (thông dụng và tốt cho máy tính xách tay), <https://www.opensuse.org> (thân thiện với người dùng), <https://www.debian.org> (tốt cho máy chủ) và <https://www.linuxmint.com> (thân thiện với người dùng).

5

CHƯƠNG 5

NGHIÊN CỨU, NGHIÊN CỨU, NGHIÊN CỨU

Chương này sẽ thảo luận về các kỹ năng nghiên cứu cơ bản mà một phóng viên điều tra cần có để bắt đầu công việc của mình. Các phóng viên cần phải biết và sử dụng thành thạo một số công cụ cơ bản: khai phá dữ liệu và lập bản đồ, lần theo chứng cứ giấy tờ và sử dụng Internet để nghiên cứu sâu thêm. Điều quan trọng nữa là các phóng viên điều tra phải có kỹ năng tính toán cơ bản vì nhiều phóng sự đòi hỏi phải phân tích thông tin định lượng.

ĐỊNH NGHĨA	TÌM KIẾM	KẾ HOẠCH	BẢO VỆ
-------------------	-----------------	-----------------	---------------

Làm thế nào để tiếp cận thông tin

Ở nhiều nước, thông tin của chính phủ hoặc khu vực tư nhân được giữ bí mật, người dân không được tự do truy cập theo Đạo luật bí mật chính thức (Official Secrets Act), luật chống khủng bố hoặc đơn giản là do sự trì trệ của các cơ quan công quyền. Một số quốc gia châu Âu đã phải mất đến bảy năm để cho phép quyền truy cập thông tin về trợ cấp của nhà nước cho các doanh nghiệp trong năm 2007. Sự nói lỏng này chính là công sức của các phóng viên 6 quốc gia châu Âu đã hợp tác cùng nhau qua nhiều năm với nhiều vụ kiện để thông tin này được công bố. Nỗ lực đó đã được đền đáp: Đứng đầu danh sách các đối tượng chính được nhận trợ cấp của nhà nước hóa ra lại chính là những người điều hành các cơ sở công nghiệp lớn và các thành viên của gia đình Hoàng gia. Họ, chứ không phải các doanh nghiệp nhỏ hoặc doanh nghiệp đang gặp khó khăn, đã nhận được hàng triệu bảng và Euro từ khoản tiền thuế của người dân để trợ cấp cho các doanh nghiệp vốn đã có lợi nhuận cao của mình.

Nếu bạn sống ở một quốc gia có luật pháp như vậy hoặc một quốc gia đang có Đạo luật Bí mật chính thức thì bạn sẽ không thể thắng được. Bạn có thể phải thất vọng hơn nữa khi tiếp xúc với các cán bộ nhà nước, những người có thể trì hoãn việc cung cấp thông tin cho bạn, hoặc tệ hơn là đòi hỏi phải có tiền mới cấp thông tin. Bạn phải làm thế nào để tránh không phải trả tiền cho những tài liệu trong trường hợp không còn cách nào khác để có được thông tin bạn cần? Một cách rất mất thời gian và công sức là thúc đẩy tự do hơn trong luật thông tin.

NGHIÊN CỨU	GẶP GỠ	HỎI	VIẾT
-------------------	---------------	------------	-------------

Nếu quốc gia của bạn có Luật Tự do thông tin thì các nguyên tắc sau sẽ hướng dẫn bạn tìm cách truy cập thông tin:

- ▶ Tìm hiểu những gì đã được xuất bản trong các văn bản bán chính thức hoặc văn bản chuyên ngành về đề tài này và thiết lập mối quan hệ với một nguồn tin bên trong, là người sẽ cho phép bạn xem các tài liệu liên quan.
- ▶ Luôn kiểm tra xem thông tin đã được công bố chưa. Các bài báo được xuất bản với số lượng lưu hành hạn chế đôi khi có bản tóm tắt và thậm chí trích đoạn từ các tài liệu được cho là bí mật.
- ▶ Phương cách cuối cùng là sử dụng các điều khoản của Luật Tự do thông tin nếu bạn có thể chứng minh rằng bạn đã thực sự thử vận dụng tất cả các kênh khác. Điều này để củng cố thêm cơ sở cho trường hợp yêu cầu tiếp cận tài liệu của bạn.
- ▶ Lên kế hoạch trước: Các quy trình của Luật Tự do thông tin có thể chậm và rất khó có khả năng bạn sẽ nhận được tài liệu mình cần ngay ngày hôm sau. Do đó, hãy xác định đúng và tiếp cận sớm các nguồn tin.
- ▶ Đưa ra yêu cầu chính xác về các tài liệu: ghi rõ tên (hoặc đánh số). Việc đưa ra yêu cầu kiểu “cần tất cả mọi thông tin anh/chị có” liên quan đến đề tài chỉ khiến cho các cán bộ công quyền có lý do để bỏ qua hoặc trì hoãn quy trình.
- ▶ Ghi chép lại cẩn thận tất cả yêu cầu của bạn cũng như các phản hồi bạn nhận được. Bạn có thể cần những thông tin này để chứng minh rằng các nhà chức trách đang cố tình lách Luật Tự do thông tin và có thể họ đang che giấu điều gì đó.

Xây dựng kho dữ liệu riêng

Một yếu tố cần có của phóng sự điều tra là sự am hiểu cách thức hoạt động của các hệ thống. Để theo dõi thông tin bạn cần, hãy tập trung vào các câu hỏi sau:

Quy trình hoặc hệ thống này phải hoạt động như thế nào?
 Ai có nghĩa vụ phải làm gì, khi nào và như thế nào?
 Quy trình được ghi chép và lưu lại như thế nào?
 Những tiêu chuẩn hoặc chuẩn mực nào sẽ được áp dụng, chúng được thiết lập như thế nào và ai thi hành?
 Câu trả lời của bạn càng chi tiết và toàn diện thì bạn càng có thể nhìn nhận rõ hơn xem mọi thứ có thể sai ở đâu và khi nào.

Ngoài trả lời được những câu hỏi này, cuộc điều tra của bạn cũng phải có một số yếu tố khác nữa. Việc ghi nhớ điều này ngay từ đầu sẽ giúp bạn khoanh vùng và lưu trữ các thông tin của mình một cách ngăn nắp. Điều này giúp bạn không lãng phí thời gian vào việc khớp nối thông tin khi bắt tay viết phóng sự, hoặc trong trường hợp xấu hơn là để không quên mất thông tin khi mọi việc ùn ùn lên.

Thiết lập bảng tiến độ thời gian cho phóng sự trước mắt

Việc theo dõi tiến độ thực hiện phóng sự theo dòng thời gian là rất quan trọng. Điều này không có nghĩa là bạn phải trình bày phóng sự theo trật tự thời gian mà là bạn phải “ghim” các thông tin lên trên dòng thời gian của các sự kiện. Việc này giúp bạn xây dựng được một bức tranh rõ ràng cho thấy việc gì xảy ra trước, việc gì xảy ra sau, và những việc gì xảy ra cùng lúc.

Phân biệt dữ liệu định tính và định lượng

Dữ liệu định lượng để nói đến các con số, số liệu. Ví dụ, một loại thuốc cần phải qua bao nhiêu lần thử nghiệm chất lượng trước khi được đưa ra thị trường? Mức độ ô nhiễm của vùng nước là bao nhiêu? Có bao nhiêu vụ phạm tội hình sự xảy ra tại đô thị trong 5 năm qua? Thông thường, các con số này có thể khiến một vụ việc nhỏ ở một địa phương trở thành một cuộc điều tra lớn ở tầm

quốc gia trên cơ sở các bằng chứng cụ thể như số lượng học sinh địa phương bỏ học cộng hưởng với vấn đề của cả nước.

Ở nhiều nơi trên thế giới, gần như không thể truy cập các dữ liệu định lượng hoặc dữ liệu văn bản vì một lý do đơn giản những dữ liệu kiểu này không được lưu trữ. Nhưng có hai cách khác để điều tra các vấn đề trong một môi trường ít tài liệu như vậy: dùng quan sát của riêng bạn và thực hiện các cuộc phỏng vấn có cấu trúc (phỏng vấn dựa trên danh mục câu hỏi đã định sẵn - structured interview) với những người phù hợp. Những thông tin về con người, sự kiện, lý do, động lực, cảm xúc và lập luận được coi là dữ liệu định tính. Hãy nhớ rằng phóng sự bắt đầu bằng một vấn đề nhưng sau đó sẽ dẫn dắt bạn đến với một người hoặc nhiều người, ví dụ như một địa chỉ trên phố sẽ đưa bạn đến gặp người chủ cửa hàng.

Tổ chức việc nghiên cứu

Có các công cụ quản lý dự án điện tử cho phép bạn xây dựng cơ sở dữ liệu với các thông tin thu thập được từ người được phỏng vấn, người cung cấp thông tin bí mật hoặc các mối liên hệ khác và lĩnh vực chuyên môn của họ. Cơ sở dữ liệu này cũng nên có một danh mục các câu hỏi, các siêu liên kết (hyperlinks) đến các tài liệu, số liệu thống kê, ngân hàng dữ liệu và các cuộc phỏng vấn liên quan. Evernote là phần mềm rất phổ biến được các phóng viên sử dụng nhiều nhưng không đủ an toàn để lưu trữ thông tin bí mật. Khi chọn một công cụ quản lý, bạn luôn phải nhớ yêu cầu bảo mật.

Thực hiện phỏng vấn có cấu trúc

Các cuộc phỏng vấn có cấu trúc gần giống với các cuộc khảo sát nhỏ - đây là một cách thực hiện có tổ chức để thiết lập dữ liệu trong trường hợp không có tài liệu chính thức. Bạn sẽ cần một danh sách các câu hỏi đã được chuẩn hóa với hy vọng sẽ thu về các dữ liệu định lượng. Mặc dù vậy, bạn vẫn có thể tùy cơ ứng biến và bổ sung các câu hỏi khác nếu có chi tiết mới xuất hiện trong các cuộc trò chuyện.

- (1) Tổng hợp một danh sách đầy đủ các câu hỏi để có thể dự trù sẵn các sự kiện có khả năng xảy ra. Ví dụ, hãy hỏi các nguồn tin xem liệu họ có thể nhớ khi điều gì đó xảy ra lần đầu tiên. Theo cách này, bạn có thể đánh giá được là một vấn đề nào đó bắt đầu vào lúc nào (ví dụ, các vụ hãm hiếp hoặc tấn công do một kẻ lạ mặt, hoa màu bị chết, đường sá xuống cấp, người dân địa phương mất tích), nguyên nhân có khả năng là gì (ví dụ, người được hỏi có thể nói những điều như “Đó là thời điểm cùng lúc có sự việc X cũng xảy ra”) và phản ứng của người khác về một sự kiện (“Chúng tôi quyết định chuyển đến thị trấn X”).
- (2) Hỏi tất cả các nguồn tin cùng một bộ câu hỏi.
- (3) Đặt câu hỏi chính xác, nhắm đến các thông tin cụ thể và ghi lại câu trả lời chính xác. Đây là một phương pháp phỏng vấn trong đó các câu hỏi đóng có thể giúp thu về câu trả lời với mục đích để khẳng định chắc chắn, dù bạn vẫn mong muốn có câu trả lời mang tính biểu cảm và có sắc thái. Tuy chung lại, những câu trả lời này có thể được sử dụng để xây dựng cơ sở dữ liệu của riêng bạn.

Lần theo chứng cứ giấy tờ

Chứng cứ giấy tờ có thể bổ sung thêm nhiều thông tin cho cơ sở dữ liệu của bạn - bạn xác định các tài liệu bạn cần để hỗ trợ cho giả thuyết của mình và xây dựng chiến lược tiếp cận các tài liệu này. Quá trình này bao gồm việc sử dụng một tài liệu để dẫn dắt đến tài liệu liên quan tiếp theo. Sau đó, tìm kiếm mối liên quan giữa các phát hiện bạn đã tìm được.

Ghi lại tất cả mọi thứ trong các tài liệu khởi đầu mà bạn nghĩ có thể có liên quan. Ví dụ, những thứ này có thể là sơ yếu lý lịch của một người nói rằng anh ta là nhân viên an ninh cho một công ty khai thác mỏ trong khu vực bị ảnh hưởng bởi cuộc nội chiến liên quan đến xung đột kim cương. Có thể là sơ yếu lý lịch của anh ta có những lỗ hổng trong phần thông tin công việc cá nhân. Đây là lúc bạn vận dụng kỹ năng tính toán. Bằng cách cộng số năm làm việc tại các công ty khác nhau và tổng số năm ghi trong phần hồ sơ việc làm để xem có khoảng thời gian nào đã không được ghi trong hồ sơ. Bạn có thể thấy rằng hồ sơ công việc hoặc sổ sách công ty sẽ cho bạn biết có trường hợp một người đã đột ngột rời vị trí công việc của anh ta hay không. Có được thông tin này rồi sẽ khiến bạn tiếp tục tìm kiếm thêm tài liệu về lịch sử công việc của người đó. Bạn có thể tìm thấy thông tin rằng bộ phận nhân sự có lưu trong hồ sơ trường hợp có đơn tố cáo hành vi trộm cắp hoặc gian lận của người đó. Bạn có thể lần theo dấu vết đó để tìm hồ sơ của cảnh sát, tòa án hoặc nhà tù về người đó, và cứ tiếp tục như vậy... Nói cách khác, bạn sử dụng một tài liệu để dẫn dắt bạn đến tài liệu khác và cung cấp bằng chứng.

Khi bạn đã phân biệt được các tài liệu liên quan, hãy đặt mình vào vị trí của đối tượng: Anh ta đã có thể làm gì? Cô ấy sẽ có lợi ích gì nếu lựa chọn A hay B, và sự liên quan giữa hai người này là thế nào? Điều này sẽ giúp bạn tránh được những cuộc truy tìm vô vọng. Đừng đánh giá thấp sự nhầm lẫn khi phải phụ thuộc vào thư viện hoặc tài liệu lưu trữ để thu thập thông tin. Nếu thông tin đã được số hóa, chỉ cần nhập tên vào hệ thống bạn thu về được nhiều kết quả, cả liên quan và không liên quan. Và nếu bạn đang ở một quốc gia mà hệ thống hồ sơ lưu trữ công cộng vẫn chủ yếu dưới dạng tài liệu văn bản thì có thể bạn sẽ phải thương lượng với người quản lý thư viện để được quyền tiếp cận các phòng lưu trữ trong thư viện và tìm hiểu sơ đồ sắp xếp các hồ sơ đó.

Trong rất nhiều trường hợp, việc tìm kiếm thông tin từ hệ thống lưu trữ hồ sơ công cộng, chẳng hạn như giấy khai sinh hoặc giấy phép lái xe có vẻ như là cách tốt nhất để bắt đầu. Nhưng những việc này có thể tốn thời gian mà kết quả không đáng kể, đặc biệt là nếu thông tin có sẵn trên mạng. Hãy tìm trong kho tài liệu lưu trữ trực tuyến của các tờ báo địa phương, sự tạo một blog cá nhân hoặc các tài khoản truyền thông xã hội và tìm kiếm trang web của công ty nơi anh ta làm việc để thu thập những thông tin bạn có thể tìm thấy. Nếu bạn có tên thật, họ tên đầy đủ thì bạn cũng có thể thấy người tình nghi đó xuất hiện trong các vụ kiện ở tòa án hoặc các tài liệu chính thức khác. Việc này có thể mang lại những tiểu tiết thú vị, chẳng hạn như trường đại học của anh ta hoặc mối quan hệ của anh ta với các nguồn tin khác. Các bài báo cũng chứa một lượng lớn dữ liệu có thể khiến bạn quyết một phen lên đường săn tìm chứng cứ, như thông tin về các trụ sở ở địa phương (ví dụ: ngân hàng, công ty, văn phòng chính phủ), thông báo pháp lý phải trả phí (ví dụ: di chúc, thay đổi tên, hôn nhân, đám tang, thông báo trưng thu nhà, đấu giá, đấu thầu, tài sản không có người nhận), lệnh bắt giữ hoặc kết án. Mỗi mảnh ghép này chính là một miếng ghép của trò chơi ghép hình mà bạn đang cố gắng xử lý.

Tóm lại, bạn lần theo chứng cứ giấy tờ bằng cách:

- » Tìm kiếm trên web, truy cập kho tài liệu lưu trữ và thuyết phục các nguồn tin nói chuyện với bạn cho đến khi bạn tập hợp được bất kỳ tài liệu nào có thể tìm thấy về người đó.
- » Lập bản đồ các tài liệu này bằng cách sử dụng các kỹ thuật lập bản đồ dữ liệu và tìm kiếm các lỗ hổng, mâu thuẫn và thiếu nhất quán trong thông tin thu về.
- » Suy nghĩ xem những tài liệu nào sẽ giúp khắc phục các thông tin còn hổng hoặc giải quyết mâu thuẫn - và điều tra theo các nội dung này.

Thăm tử kỹ thuật số

Internet đã tăng đáng kể phạm vi thông tin khả dụng cho các phóng viên cũng như khả năng tổ chức, truy xuất và phân tích thông tin. Một số chương trình tìm kiếm tốt nhất là DuckDuckGo và các “meta-crawlers” (chương trình công cụ tìm kiếm trên web) khác - các công cụ này có thể tìm kiếm thông tin trên bốn hoặc năm công cụ tìm kiếm cùng một lúc. Mẹo để tìm kiếm trên web hiệu quả là chọn từ khóa và cụm từ có đủ độ chính xác để loại trừ các kết quả không liên quan. Bạn có thể tự đặt tùy chọn tìm kiếm của mình để có kết quả tối đa. Trên DuckDuckGo, bạn có thể lọc thời gian, khu vực và ngôn ngữ hoặc sử dụng các phương pháp nghiên cứu để giới hạn số lượng kết quả cho mỗi tìm kiếm.

Dùng từ khóa là một cách đơn giản để thu hẹp trọng tâm tìm kiếm của bạn, nhưng thông thường, chỉ từ khóa là không đủ. Giả sử, bạn đang tìm thông tin về một người đàn ông tên John Smith. Chỉ cần nhập hai từ John và Smith vào là công cụ tìm kiếm sẽ tìm ra mọi tài liệu có xuất hiện cả hai cái tên đó, có thể lên đến hàng trăm ngàn tài liệu. Để tránh ngập lụt trong những đồng kết quả này, bạn nên xác định các tiểu tiết thông tin riêng của John Smith mà bạn đang tìm kiếm, như quê quán hoặc nghề nghiệp của anh ta. Hãy nhớ đóng tất cả thanh tab có thể tiết lộ thông tin tìm kiếm và xóa các thông tin có thể ảnh hưởng đến uy tín của anh ta nếu bạn định sử dụng ảnh chụp màn hình để chia sẻ công khai.

Tốt hơn là hãy xây dựng cơ sở dữ liệu của riêng bạn một cách trật tự ngăn nắp và dễ tìm kiếm sao cho phù hợp với yêu cầu của bạn. Khi bạn lưu tài liệu từ Internet hoặc lưu văn bản rải bằng các cuộc phỏng vấn hoặc ghi chép, hãy chọn cách làm để đảm bảo sau này bạn có thể tìm lại thông tin một cách dễ dàng. Hãy thử sử dụng các công cụ quản lý dự án nêu ở phần trên cho mục đích này.

Cuối cùng, hãy nhớ cân nhắc những phạm trù đạo đức sau đây:

- ! Nếu có thể, hãy đăng tải các tài liệu tham khảo chi tiết hoặc đường link đến các trang web có tài liệu gốc; minh bạch về dữ liệu bạn đã tìm kiếm và sử dụng.
- ! Xác minh dữ liệu của bạn rất cẩn thận, bao gồm kiểm tra ngày đăng thông tin.
- ! Rút ra kết luận chính xác từ các số liệu thống kê và dữ liệu; độc giả của bạn có thể không giỏi tính toán và phải trông cậy vào khả năng toán học của bạn.

Bạn có thể tìm thấy một số thủ thuật nghiên cứu thông tin tại đây:

<http://researchclinic.net/> hoặc

<https://www.youtube.com/watch?v=R0DQfwc72PM>

Khai phá dữ liệu

Khai phá dữ liệu được cho là quá trình khách quan nhất để giúp bạn đi đến bằng chứng. Hãy suy nghĩ xem đầu mối thông tin nào có khả năng đưa bạn đi đúng hướng: khiếu nại của một bệnh nhân tại bệnh viện về việc y tá ăn cắp thuốc hay cơ sở dữ liệu từ Bộ Y tế về các phiên họp kỷ luật và sa thải sau 5 năm nhận được các khiếu nại về hành vi trộm cắp thuốc trong bệnh viện? Với tất cả các thông tin, bạn nên chú ý rằng kể cả các số liệu thống kê cũng có thể bị thao túng và sử dụng để thông tin sai lệch sự việc. Tuy nhiên, việc “khai phá” cơ sở dữ liệu một cách hiệu quả đã phơi bày những vụ việc vô cùng quan trọng trong thập kỷ qua.

Dữ liệu quốc tế có thể cung cấp kết quả thậm chí phù hợp hơn. Ví dụ, thỉnh thoảng, các nhà tài trợ của các chương trình viện trợ phát triển công bố các báo cáo về cách thức chi tiêu của họ trong một năm bất kỳ nào đó. Bằng cách thu thập những dữ liệu như vậy từ các nhà tài trợ đang hoạt động tại quốc gia của bạn và phân tích các dữ liệu này, bạn có thể có các phóng sự với tiêu đề như “Các nhà tài trợ cho đất nước X đã chi phần lớn tiền viện trợ vào đào tạo công chức nhà nước”.

Khai phá dữ liệu không phải lúc nào cũng phải liên quan đến thông tin tài chính. Các phân tích trên mạng xã hội đã tạo nên những câu chuyện về các mạng lưới khủng bố, những người ủng hộ đảng phái chính trị nào đó và những người có ảnh hưởng nhất trong các cộng đồng đồng nhất định. Những mạng lưới này có thể là thành viên của một nghiệp đoàn, một cộng đồng dân cư hoặc những nhân vật cộm cán nào đó trong một đảng phái chính trị. Bạn có thể kết hợp dữ liệu liên quan đến việc: họ kiếm được bao nhiêu tiền một tháng, họ gặp gỡ và làm việc với những ai - những thông tin này sẽ khắc họa nên một bức tranh về mạng xã hội và cho bạn biết một phần về sức ảnh hưởng của những người này trong xã hội.

Bạn không nhất thiết phải luôn bắt đầu từ con số không; nhiều phóng viên và tổ chức đã công bố dữ liệu khả dụng mà bạn có thể dùng làm cơ sở cho các nghiên cứu bổ sung. Những cơ sở dữ liệu này có thể bao gồm các bài báo, nghiên cứu và cả các mối liên hệ. Ở Mỹ và châu Âu, các phóng viên điều tra đã thành lập các trung tâm sản xuất cơ sở dữ liệu cho công chúng sử dụng. Gần với Việt Nam hơn, chính phủ Singapore cũng đã đưa một số dữ liệu công khai cho người dân và báo giới tiếp cận tùy do.

Ví dụ, chương trình Nicar tại Mỹ đã thu thập dữ liệu về những người bị giam giữ tại Vịnh Guantanamo và đã công khai cơ sở dữ liệu này tại: www.ire.org/nicar

Xử lý số liệu

Rất nhiều tác phẩm báo chí điều tra có tính chất định tính: Các phóng sự này tìm hiểu câu hỏi: mọi việc sai vì lý do gì, sai thế nào và ai phải chịu trách nhiệm. Nhưng đồng thời, hầu như tất cả các phóng sự điều tra đều có dữ liệu định lượng. Thâm hụt lớn đến mức nào? Các số liệu thống kê về đánh bắt cá bất hợp pháp ở nước bạn là gì? Có bao nhiêu bệnh nhân quay lưng lại với các phòng khám mỗi năm?

Điều này có nghĩa là bạn cần biết cách làm sao để từ một số liệu nhỏ mà nêu bật được con số lớn, và biết cách biến những con số trở nên có ý nghĩa và dễ hiểu thông qua một vài phép tính đơn giản như dùng tỷ lệ phần trăm. Hầu hết các phóng viên chọn nghề này không phải vì họ thích tính toán. Nhưng việc tính toán không hề khó, và trên thực tế, rất cần thiết khi làm phóng sự điều tra.

Hãy bắt đầu bằng những điều cơ bản. Ví dụ, nếu bạn muốn kiểm tra hiệu quả làm việc của y tá tại phòng khám thì bạn có thể nhờ các chuyên gia giúp bạn tạo thời gian biểu của một ngày bình thường cho công việc y tá. Sau đó, thông qua quan sát và phỏng vấn, bạn có thể tìm ra được:

- ? Nhiệm vụ nào chiếm nhiều thời gian nhất trong ngày? Các y tá có tìm cách rút gọn quy trình không? Họ làm những công việc gì? Các y tá có phải làm quá nhiều việc để hoàn thành lịch hàng ngày của mình không?
- ? Mô tả công việc của một y tá liên quan thế nào đến số lượng bệnh nhân trung bình đến thăm khám? Mỗi lần khám cho một bệnh nhân mất bao nhiêu thời gian?

Tương tự, nếu bạn gửi một mẫu không khí đi phân tích, bạn có thể tìm ra chất gây ô nhiễm trong không khí, và hỏi chuyên gia y tế xem những chất này có nguy hiểm không và mức độ phơi nhiễm đến đâu thì sẽ gây tổn hại cho sức khỏe. Khớp các mức độ này với nhau trên cơ sở các quy định độ tinh khiết không khí của đất nước bạn. Có thể, bạn sẽ tìm ra một thực tế là vấn đề này đã tồn tại từ lâu và các số liệu không thay đổi nhiều theo thời gian, hoặc dường như, ngưỡng ô nhiễm lên mức “đỉnh” thế này đã xảy ra khá thường xuyên hoặc thậm chí con số đó thấp hơn so với trước đây! Nhiệm vụ của phóng viên là diễn giải những con số này và xác định xem vấn đề đã trở nên nghiêm trọng hơn hay đơn giản là đáng chú ý hơn chưa. Nhưng chỉ con số thôi thì chưa đủ. Còn một yếu tố nữa là bối cảnh, chẳng hạn như tại sao vấn đề này lại trở nên đáng chú ý vào thời điểm này.

Số liệu thống kê thời tiết là một trong những hồ sơ số liệu có sẵn liên tục trong thời gian dài nhất ở hầu hết mọi quốc gia. Ví dụ, ở châu Phi, đây là một trong những số liệu thống kê đầu tiên mà chính quyền thực dân ghi chép lại, và có thể được truy nguyên từ thời xa xưa qua những câu chuyện lịch sử truyền miệng về lũ lụt và hạn hán. Nhiều nước châu Á cũng có cơ sở dữ liệu chuyên ngành ghi chép lại các loại hình thời tiết. Vì vậy, bạn có thể muốn điều tra xem liệu các điều kiện thời tiết như biến đổi khí hậu, lũ lụt và hạn hán có thực sự chưa từng xảy ra ở nước bạn hay không. Bạn có thể so sánh và phân tích dữ liệu cho các biến động trong mô hình thời tiết.

Điều này đưa chúng ta đến một điểm nữa: Dữ liệu là một nguồn tin biến đổi liên tục mà bạn có thể khai thác cho các ý tưởng phóng sự. Chẳng hạn, các thông cáo báo chí được đưa ra không có mục đích là để các số liệu trong đó bị giám sát, hoặc ít nhất đó là điều người viết thông cáo hy vọng. Nhưng thông cáo báo chí thường cung cấp thông tin chính và có thể đưa đến những bài báo lớn hơn. Các phóng viên điều tra giỏi sẽ không để lãng phí bất kỳ manh mối nào cho bài viết của mình. Đồng thời, bạn vẫn phải luôn luôn hoài nghi về các con số, biểu đồ hoặc các hình thức dữ liệu định lượng khác. Thoạt nhìn, có vẻ như các dữ liệu đem đến một câu chuyện hấp dẫn độc đáo, nhưng các phóng viên điều tra giỏi cần phải đặt câu hỏi về các phương pháp đã được sử dụng để thu thập dữ liệu, giống như cách thức thực hiện một cuộc khảo sát - ai đã tài trợ và công bố các dữ liệu này và liệu có việc họ đã gạt ra những thông tin quan trọng nhất vì lợi ích của mình hay không.

Bối cảnh có vai trò quan trọng: Chỉ là những con số thì không có ý nghĩa gì cả. Là một phóng viên, bạn là người thêm giá trị vào cho các số liệu bằng cách diễn giải và đặt câu hỏi xoay quanh những con số này.

Cỡ mẫu và nhóm so sánh

Những con số trở trọi hầu như không mang lại cho bạn thông tin gì. Chúng chỉ có ý nghĩa khi nằm trong một quần thể thông tin mà chúng đã được chiết tách ra. “4 trong số 5 bác sỹ trả lời rằng...” nghe có vẻ là thông tin ấn tượng, nhưng giả sử chỉ có 20 trong số hàng ngàn bác sỹ đang hành nghề ở Ấn Độ tham gia khảo sát này thì sao. Tổng số 16 bác sỹ không thể đại diện cho suy nghĩ và hành xử của tất cả bác sỹ trong nước.

Một cuộc khảo sát có tính đại diện cần đáp ứng nhiều tiêu chí. Trong trường hợp nói về bác sỹ, các phóng viên cần kiểm tra:

- Liệu cuộc khảo sát được thực hiện tại các thành phố hoặc bệnh viện khác nhau để thu thập các ý kiến khác nhau trên toàn quốc hay không?
- Phương pháp nào đã được sử dụng để thu thập các câu trả lời - qua điện thoại, trực tuyến hay phỏng vấn trực tiếp?
- Phương pháp khảo sát được chọn ảnh hưởng đến câu trả lời của người tham gia như thế nào?
- Khảo sát này có bao gồm tất cả các nhóm tuổi và giới tính hay không?

Đây chỉ là một vài ví dụ; các tiêu chí mà các phóng viên cần xem xét khi đặt câu hỏi về tính hợp lệ của khảo sát sẽ thay đổi tùy theo chủ đề và kết quả.

Đồ thị

Để diễn giải các số liệu và đồ thị, trước hết hãy bắt đầu từ phần chú giải! Với đồ thị, bạn cần hiểu tỷ lệ và điểm bắt đầu. Thật dễ dàng để làm cho một thay đổi nhỏ trông vô cùng ấn tượng bằng cách tăng tỷ lệ và chỉ bắt đầu với phần của các số liệu cho thấy sự thay đổi. Bạn cần nhìn các phân số hoặc tỷ lệ phần trăm với con mắt nghi ngờ khi giải thích biểu đồ. Bạn cần luôn nhớ nội dung của phần trên nói về mẫu và nhóm so sánh.

Đôi khi, hai bộ số liệu dường như cho thấy cùng một quy luật, xu hướng. Tuy nhiên, điều này không chứng tỏ rằng chúng nhất thiết liên quan đến nhau hoặc có mối quan hệ nhân quả. Ví dụ, trẻ em lớn hơn khi chúng già đi. Kỹ năng ngôn ngữ của trẻ em được cải thiện khi chúng lớn lên, cũng là cùng một xu hướng. Nhưng điều đó không có nghĩa là sự phát triển thể chất giúp cải thiện các kỹ năng ngôn ngữ! Một lần nữa, bạn cần đọc kỹ biểu

đồ và đồ thị để đánh giá lý do tại sao có thể có một mối quan hệ tương quan ở đây. Liệu có nghiên cứu xác đáng nào trong một lĩnh vực tương tự hay không hoặc liệu có thể so sánh để chứng tỏ có mối quan hệ ở đây không? Tương tự như vậy, khi một sự việc nào đó xảy ra sau một sự việc khác thì không có nghĩa là điều đó nghiêm nhiên chứng minh rằng sự việc trước đã kéo theo sự việc thứ hai. Chỉ dữ liệu sẽ không thể chứng minh được bất cứ điều gì. Nghiên cứu đòi hỏi phóng viên phải kiểm tra bối cảnh, loại trừ các nguyên nhân khác và xác định cơ chế chính xác cho thấy sự việc đầu tiên có thể gây ra sự việc thứ hai.

Khi kiểm tra bối cảnh của dữ liệu, hãy kiểm tra xem tổ chức nào đã thực hiện khảo sát và liệu những dữ liệu này có đại diện cho những lợi ích cụ thể không. Hãng tin Reuters đã điều tra kết quả của một thí nghiệm thuốc lá điện tử do công ty Philip Morris International Inc. thực hiện. Công ty này muốn phát triển một dòng thuốc lá mà tác hại của việc hút một điếu thuốc không nhiều hơn tác hại khi dùng một tách cà phê. Bài báo của Reuters nói về cách mà các kết quả nghiên cứu đó có thể được diễn giải hoàn toàn ngược lại. Bạn cũng cần phải giữ con mắt phản biện khi tiếp cận các khảo sát do các trường đại học thực hiện. Một số khoa trong các trường đại học sử dụng nguồn tài trợ của các nhà tài trợ tư nhân để thực hiện khảo sát và có khả năng nhiều các nhà tài trợ tư nhân nhằm đến lợi ích cá nhân trong việc tài trợ cho nghiên cứu.

Đến lúc này, có lẽ bạn đã thu được thông tin bạn cần, có thể đó là tên của các nguồn tin tiềm năng và bạn đã xây dựng được cơ sở dữ liệu của mình. Chương tiếp theo sẽ giải thích cách xác định các nguồn tin con người đảm bảo và cách tìm hiểu sâu hơn về những gì họ đã tiết lộ.

CHƯƠNG 6

TIN NÓNG ĐỘC QUYỀN

Nguồn tin con người là một trong những tài sản lớn nhất của phóng viên điều tra. Nếu các nguồn tin đủ tin tưởng bạn, họ sẽ mang đến cho bạn những tin độc quyền có sức vang lớn. Trong chương này, chúng tôi thảo luận về cách xây dựng mối quan hệ với các nguồn tin và chiếm được lòng tin của họ để họ sẵn sàng chia sẻ thông tin. Một phần của chương này sẽ nói về khả năng phân biệt giữa chuyên gia trong một lĩnh vực với một kẻ giả mạo. Phần còn lại tập trung vào cách nhận ra các nhà vận động hành lang và những người dựng chuyện, lèo lái thông tin để phục vụ lợi ích của tổ chức do mình đại diện (spin doctor).

Xác định nguồn tin tốt

Tìm kiếm, phát triển và duy trì các nguồn tin là việc rất quan trọng đối với một phóng viên điều tra. Các nguồn tin quan trọng, đáng tin cậy và sống động nhất thường là nhân chứng, những người có trải nghiệm trực tiếp hoặc liên quan trực tiếp đến một sự việc. Bạn xác định các nhân chứng bằng cách rà soát tên của những người có mặt tại hiện trường, hoặc nếu bạn đang ở hiện trường thì hãy trao đổi trực tiếp với những người có mặt tại đó. Bạn phải xác minh tất cả mọi lời kể của nhân chứng. Những nhân chứng nói đúng sự thật là tài sản quý giá mà bạn cần cho phóng sự điều tra của mình. Đừng quên là nếu bạn điều tra về vụ việc mà chính bạn là một trong những người trải nghiệm thì bản thân bạn cũng là một nhân chứng quan trọng. Mỗi lần làm phóng sự là một lần mạng lưới của bạn được mở rộng hơn. Đây là điều tất yếu trong quá trình làm báo.

Nhưng nếu bạn đang làm việc trong một dự án hoặc đề tài cụ thể, chẳng hạn như tình trạng thiếu nhà ở hoặc tình trạng thiên vị người thân/con ông cháu cha trong tầng lớp cao nhất của xã hội thì bạn nên chủ động xây dựng một mạng lưới các nguồn tin phù hợp và đáng tin cậy nhất. Đừng bỏ qua các đồng nghiệp của bạn trong giới báo chí; họ có thể có những mối quan hệ có giá trị. Tất nhiên, điều này còn phụ thuộc vào sự cạnh tranh tại nơi làm việc của bạn hoặc phụ thuộc vào đề tài phóng sự - bạn nên cân nhắc kỹ càng những thông tin chia sẻ. Bạn cũng có thể tìm kiếm những người công khai liên quan đến đề tài phóng sự của bạn.

Lấy ví dụ là các tổ chức như câu lạc bộ thể thao, tổ chức tôn giáo hoặc tổ chức từ thiện. Hãy nhớ rằng nếu những người được phỏng vấn đang có mối quan hệ nào đó với đối tượng thì rất có thể họ sẽ có cảm xúc hoặc thái độ nhất định khi nói về đối tượng đó. Bạn cần tính trước điều này khi tiến hành điều tra. Hãy tìm kiếm những người trước đây đã từng làm việc, tiếp xúc với đối tượng: đối tác kinh doanh trước đây, vợ/chồng cũ, nhân viên, bác sĩ, giáo viên, cựu cảnh sát hoặc sĩ quan quân đội. Những người đã từng có tranh chấp với đối tượng cũng có thể là nhân chứng rất quan trọng, nhưng, một lần nữa, hãy nhớ rằng cảm xúc và thái độ của họ có thể khiến họ có xu hướng phóng đại những điều họ chia sẻ với bạn.

Đánh giá nguồn tin

Người ta gửi “tin mật báo” vì rất nhiều lý do, phần nhiều các lý do này không liên quan gì đến mục đích hỗ trợ báo chí điều tra hay để phanh phui những hành vi sai trái. Tương tự như vậy khi bạn tiếp cận một nguồn tin. Sự bất bình cá nhân, hoàn cảnh riêng hoặc một niềm tin nào đó của người nói khiến nội dung trao đổi bị thổi phồng, hoặc khiến họ phóng đại một số khía cạnh của câu chuyện hoặc cố tình không đề cập gì đến một số khía cạnh khác. Một số nguồn tin có thể quá háo hức chia sẻ, hoặc một số khác lại đưa ra câu trả lời mà họ nghĩ rằng bạn muốn nghe. Nghiên cứu nền tảng của bạn về nguồn tin có thể giúp bạn nhìn rõ điều này; quan sát của bạn về cách họ cư xử trong khi nói chuyện với bạn cũng sẽ giúp bạn nhận ra.

Đôi khi, người ta cũng phạm những sai lầm không cố ý và quên một số chi tiết. Vì cả hai lý do này, bạn cần phải xác minh tất cả thông tin nhận được thông qua một nguồn tin độc lập khác. Bằng chứng từ hai nguồn tin khác nhau của bạn phải cùng phản ánh một sự thật mặc dù sẽ hiếm khi thông tin y hệt như nhau. Nếu bạn không thể tìm thấy nguồn tin thứ hai hoặc đơn giản là không có thời gian để làm việc đó thì bạn phải nói rõ trong phóng sự của mình rằng bạn không thể xác nhận nội dung này. Nhưng hãy nhớ rằng: một phóng sự có quá nhiều tuyên bố rằng thông tin chưa được xác nhận sẽ khiến phóng sự đó thiếu sức thuyết phục và làm tổn hại đến tính chính trực của bạn.

Nhưng giả sử nguồn tin thứ hai của bạn lại đưa ra thông tin trái ngược chứ không xác nhận nguồn tin thứ nhất. Trong trường hợp này, bạn nên cho độc giả biết cả hai quan điểm hay nói cách khác là tích hợp hai quan điểm trái ngược đó vào phóng sự của mình. Ví dụ: “Bộ Nội vụ cho biết nhóm người vượt biên có vũ trang còn Bộ Quốc phòng thông báo những người này không mang theo khí giới.” Bạn không có quyền bỏ qua các thông tin chỉ vì lý do các chi tiết này không phù hợp với phóng sự của bạn. Những căng thẳng này, nếu chúng có liên quan đến vụ việc đưa trong phóng sự của bạn thì cần phải được ghi nhận. Các phóng viên có bề dày thành tích và có mạng lưới nguồn tin rộng rãi như phóng viên điều tra người Mỹ, Seymour Hersh, có những khi chỉ dựa vào một nguồn tin duy nhất. Tuy nhiên, rất ít phóng viên có thể làm được như vậy.

Ở cấp độ cơ bản nhất, bạn cần tìm hiểu xem nhân thân của người cung cấp thông tin cho bạn có đúng như những gì họ tự nhận hay không. Họ có thể chứng minh các thông tin về nơi làm việc, địa chỉ nơi ở, thông tin gia đình, hồ sơ quân đội, hộ chiếu, chứng minh thư hoặc giấy phép lái xe không? Nếu một nguồn tin có tiền sử tội phạm, khó khăn riêng, bệnh tâm thần, rắc rối tài chính, bạo lực hoặc lừa đảo thì bạn sẽ cần phải đặc biệt hoài nghi về những gì họ nói với bạn. Nếu một nguồn tin kháng cự không chia sẻ thì có thể vì họ có những lý do quan trọng khiến họ muốn che giấu thông tin. Và bạn cần tính đến yếu tố này khi đưa ra đánh giá liệu bạn có thể tin vào những thông tin người đó cung cấp hay không.

Chỉ khi bạn biết rõ mình đang tìm kiếm điều gì thì bạn mới có thể đánh giá được chất lượng của những thông tin nhận được. Nguồn tin có cung cấp cho bạn một lời giải thích đầy đủ hoặc cả bộ bằng chứng hay không? Bạn có thể khớp những điều này lại với nhau bằng một cách khác mà vẫn hợp lý để đi đến một kết luận hay không? Đây là “lỗ hổng” trong câu chuyện của anh ta? Trải nghiệm của nguồn tin đó có thể đại diện cho trải nghiệm của cả cộng đồng của cô ấy không? Thông tin đó có cập nhật không, hay sự việc đã xảy ra cách đây rất lâu và mọi thứ có thể đã thay đổi và người nói không còn nhớ chính xác từng chi tiết nữa?

Chuyên gia

Ở mọi lĩnh vực đều có các chuyên gia: nhà sử học, nhà khoa học nghiên cứu, luật sư, kỹ sư và nhiều lĩnh vực chuyên môn khác. Khi đề tài phóng sự là về các vấn đề của doanh nghiệp thì việc xác định đúng chuyên gia là điều vô cùng quan trọng, chẳng hạn như một người làm việc cho công ty bạn đang điều tra. Nhưng điều rất quan trọng là người này có được chuyên môn như thế nào và liệu họ có liên quan đến sự việc đã châm ngòi cho cuộc điều tra của bạn hay không. Các chuyên gia trong các lĩnh vực khác nhau nhưng có liên quan có thể cung cấp những góc độ thông tin mới cho đề tài của bạn. Một luật sư, một sĩ quan cảnh sát, một bác sĩ hoặc thậm chí là một cán bộ thẩm vấn đều có thể hữu ích cho phóng sự về vi phạm nhân quyền mà bạn đang thực hiện tương tự như cách đóng góp của nhà hoạt động nhân quyền.

Tuy nhiên, không phải tất cả các chuyên gia đều đáng tin cậy như nhau. Vì vậy, hãy tìm những chuyên gia được các phóng viên khác mà bạn tin tưởng giới thiệu, và bạn cần phải nghiên cứu thông tin về bằng cấp chuyên môn của họ. Hãy tìm hiểu xem họ thực hiện nghiên cứu cho tổ chức nào bởi vì các nhà khoa học nhận tài trợ của các đơn vị thương mại có thể có những thiên kiến giống như những nhà vận động hành lang. Xem xét cả những lời khen ngợi và cả những lời chỉ trích đối với các công trình nghiên cứu của họ. Ngay cả các chuyên gia đáng tin cậy (hoặc báo cáo chuyên gia) cũng đều cần phải xác minh. Nếu một số chuyên gia có ý kiến trái ngược thì bạn phải tìm cách trình bày những ý kiến khác biệt này trong bối cảnh cụ thể để độc giả có thể hiểu được. Khi các chuyên gia có ý kiến trái ngược nhau thì bạn có trách nhiệm phải giải thích lý do cho độc giả. Nhưng xin được nhấn mạnh một lần nữa là bạn cần nghiên cứu kỹ bằng cấp chuyên môn của các chuyên gia.

Trong một thời gian dài, các phương tiện truyền thông tràn ngập các cuộc tranh luận về hiện tượng nóng lên toàn cầu với các ý kiến trái ngược nhau. Chỉ sau đó, một phân tích mới tiết lộ rằng nhiều người trong số “các chuyên gia”, những người đã cố gắng giảm nhẹ tầm quan trọng của hiện tượng nóng lên toàn cầu chính là người phát ngôn được trả lương của các tổ chức vận động hành lang cho chính sách năng lượng. Trên thực tế trong nhiều năm qua, các bằng chứng khoa học “không thể chối cãi” đã cho thấy tình trạng nóng lên toàn cầu đang diễn ra và hết sức nguy hiểm.

Tương tự như vậy, hãy đánh giá các chuyên gia từ các ban ngành chính phủ với con mắt hoài nghi tích cực. Một chuyên gia làm việc trong cơ quan nhà nước cũng có lúc đúng, lúc sai như bất kỳ chuyên gia nào khác - và trong một số trường hợp có thể họ còn phải chịu áp lực buộc phải trình bày thông tin theo định hướng của chính phủ. Cũng như với các nguồn tin khác, bạn

phải xác minh tất cả thông tin họ cung cấp thông qua một nguồn tin thứ hai. Đôi khi, bạn có thể đề nghị có một cuộc họp ngắn với một trong những chuyên gia của một ban ngành chính phủ dưới hình thức cuộc họp không chính thức hoặc họp không công bố thông tin ra ngoài. Việc này có thể mang lại cho bạn thông tin nền tảng rộng rãi cho dù bạn không thể trích dẫn những thông tin này trong phóng sự của mình.

Chúng ta có xu hướng coi các cơ quan quốc tế chỉ là nguồn tin cung cấp báo cáo và chính sách bằng văn bản. Nhưng họ cũng có thể cung cấp cho bạn các mối liên hệ hữu ích, cả ở nước họ và các nước có văn phòng của họ đang hoạt động. Các tổ chức này không có nghĩa vụ phải giúp đỡ bạn, nhưng họ thường cực kỳ thông cảm với công việc của bạn, đặc biệt nếu những thắc mắc của bạn liên quan đến một vấn đề sát sườn với lợi ích của họ. Nghiên cứu sẽ cho phép bạn đưa ý kiến và thông tin của họ trong ngữ cảnh thực tế và giúp bạn đánh giá xem cần thực hiện một cuộc phỏng vấn với một nguồn tin khác để cân bằng thông tin hay không.

Đôi khi, bạn có thể cố gắng để “ép nguồn tin tiết lộ thông tin” cho mình bằng cách cho họ biết rằng bạn đang thực hiện một đề tài hoặc đã có một số thông tin nhất định. Bạn có thể thực hiện việc này theo cách không chính thức thông qua mạng lưới các mối liên hệ của mình hoặc bằng cách công bố sơ bộ về dự án điều tra. Tại thời điểm đó, những nguồn tin mới có thể email hoặc đăng tweet để gửi cho bạn những thông tin bổ sung. Hoặc các nguồn tin miễn cưỡng trước đây có thể đứng ra “đính chính” các thông tin trong phóng sự cho bạn. Luôn cân nhắc những ưu và nhược điểm của chiến thuật này vì nó có thể gây tác dụng ngược - bạn có thể khiến nhiều người cảnh giác với sự theo sát của bạn và vội vàng che giấu bằng chứng, khiến các nguồn tin im lặng hoặc có hành động phủ đầu chống lại bạn!

Nếu bạn không thể tìm thấy một chuyên gia để hỗ trợ cho phóng sự của mình, điều đó không có nghĩa là bạn không thể bước tiếp. Bạn có thể sai, hỏi không đúng chuyên gia, hoặc hỏi không đúng câu hỏi. Việc đưa các ý kiến trái chiều trong phóng sự sẽ cho thấy bạn là người có tư duy cởi mở và như vậy sẽ khuyến khích các chuyên gia khác có quan điểm khác lên tiếng.

Người tố giác, người gác cổng, người mở cửa

Trong một số trường hợp, nghiên cứu của bạn có thể dẫn bạn đến với “những người tố giác”, hoặc những nhân viên bất mãn đang nắm những thông tin tiêu cực nội bộ và muốn chia sẻ với bạn. Nhiều công ty, tổ chức và các ban ngành chính phủ ở các nước phát triển có phòng họp điện tử không chính thức, nơi các ý kiến và thông tin quan trọng có thể được chia sẻ dưới dạng ẩn danh và không gây ảnh hưởng đến người nói. Tuy nhiên, bạn không sử dụng thông tin trực tiếp từ kênh này phóng sự của mình. Bạn cần xác minh rằng người tố giác là có thật và có thể có chứng cứ chứng minh các tuyên bố của họ; hãy cố gắng xác nhận chứng cứ họ cung cấp thông qua cuộc gặp trực tiếp với nguồn tin.

Những mối liên hệ hữu ích nhất chính là những người đang làm việc trong một tổ chức. Có sự giúp đỡ của họ bạn sẽ tránh được những tình huống khó xử về đạo đức và rủi ro vì bạn không phải “hoạt động bí mật” nữa. Người gác cổng theo đúng nghĩa đen ở đây có: thư ký, nhân viên tiếp tân và nhân viên an ninh canh cửa - đây là những người có thể cho phép bạn vào một cơ quan hoặc cho bạn biết còn những ai khác ra vào nơi này. Đừng phạm sai lầm là chỉ chú ý đến các quan chức cấp cao; hãy cố gắng thiết lập mối quan hệ chuyên nghiệp tốt với tất cả mọi người. Người bảo vệ cũng có thể kiểm soát truy cập thông tin chứ không chỉ đơn thuần là những thông tin ghi trong sổ ra vào. Hãy nhớ rằng phần nhiều trong số này, đặc biệt là những nhân viên làm việc trong các ngân hàng hoặc tổ chức chính phủ, khi ký hợp đồng lao động họ sẽ phải cam kết các điều khoản bảo mật và bị ràng buộc về mặt pháp lý, không được tiết lộ thông tin. Đừng tìm kiếm sự giúp đỡ của họ vì những lý do phù phiếm, và luôn giữ mối quan hệ kín đáo với họ để danh tính của họ được bảo vệ tốt nhất trong khả năng của bạn.

Một câu hỏi rất hữu ích trong bất kỳ cuộc điều tra nào là: “Ai có thông tin này?” Thông thường, mỗi thông tin sẽ có nhiều “người gác cổng”. Hãy suy nghĩ thực tế: Nếu Bộ Y tế từ chối cung cấp tài liệu cho bạn thì một cơ quan quản lý khác có quyền truy cập tài liệu đó, ví dụ Tổ chức Y tế Thế giới, một tổ chức y tế phi chính phủ, một nhà nghiên cứu trong trường đại học làm việc trong lĩnh vực này, hoặc một thành viên của tiểu ban y tế quốc hội có thể sẽ đồng quan điểm với phóng viên. Những người thực hiện khảo sát chính là các mối liên hệ tay trong, có thể họ không nắm được các thông tin nhạy cảm nhưng lại có thể nói cho bạn biết ai là người quan trọng và dẫn dắt bạn đến với các đầu mối này.

Người mở cửa là những người có ảnh hưởng. Nếu họ quý mến bạn, hoặc tin rằng việc bạn làm là quan trọng thì họ có thể thuyết phục những người khác nói chuyện với bạn. Người mở cửa có thể là các chính khách cao tuổi đáng kính hoặc trẻ tuổi mà đáng tin cậy, hay cũng có thể là các cá nhân trong một tổ chức hoặc hội nhóm xã hội. Đôi khi, một nhà lãnh đạo truyền thống chính là người mở cửa cho bạn tiếp cận với cộng đồng của mình. Đây là những người được người khác tôn trọng lắng nghe khi họ giới thiệu: “Đây là một phóng viên đáng tin cậy - bạn có thể nói chuyện với anh ấy hoặc cô ấy”. Hãy xác định ra những người này khi thực hiện nghiên cứu nền tảng và gây dựng mối quan hệ với họ bất cứ khi nào có thể.

Những người dựng chuyện, lèo lái thông tin để phục vụ lợi ích của tổ chức do mình đại diện (sau đây gọi là “spin doctors”)

Chúng tôi gọi những người phát ngôn chính thức và những nhà vận động hành lang là “spin doctors”: Họ được trả lương để thuyết phục công luận theo lý lẽ của tổ chức thuê họ và đưa ra những diễn giải theo hướng tích cực nhất - lèo lái thông tin - các sự kiện. Nhưng việc phát hiện ra các “spin doctors” không phải lúc nào cũng dễ dàng. Rõ ràng, cán bộ truyền thông của bộ trưởng chính là một “spin doctor”. Nhưng còn các phóng viên được bí mật trả thù lao để thúc đẩy một mục tiêu nhất định hoặc để vận động cho một đảng phái thì sao? Rồi các gói bài viết được các nguồn tin chính thức hoặc nguồn tin thương mại thu thập được qua hình thức hoạt động trá hình và bí mật cung cấp cho báo giới thì sao? Hoặc các “chuyên gia” ăn lương của một công ty thương mại để quảng bá cho những sản phẩm nhất định? Hay các tài liệu được chuyển nặc danh đến các trang web chưa được kiểm duyệt? Tất cả những “spin doctors” phi truyền thống này ngày càng được sử dụng nhiều hơn để thúc đẩy các mục tiêu cả lớn cả nhỏ. Ví dụ, chính phủ Mỹ đã sử dụng một công ty thương mại để “quản lý” hình ảnh công chúng của cuộc Chiến tranh vùng Vịnh, và Giám đốc điều hành của công ty này rất tự hào mô tả bản thân như một chiến binh “thông tin”.

Tuy nhiên, việc đối phó với một “spin doctor” công khai dễ dàng hơn so với đối phó tin giả. Bạn biết rằng người phát ngôn của bộ trưởng được trả lương để che giấu rắc rối và đánh bóng thành tích. Chỉ những người kém nhất mới phải nói dối bởi vì việc nói dối rất dễ bị phát hiện, phóng viên chỉ cần bỏ chút ít thời gian tìm kiếm thông tin. Đồng thời, việc nghiên cứu sơ bộ một cách kỹ lưỡng cùng với kỹ thuật phỏng vấn tốt có thể khiến đối phương không thể lảng tránh và đi lệch trọng tâm thảo luận. Hãy nhớ rằng, người phát ngôn chỉ đang làm công việc của họ, giống như bạn đang làm việc của mình.

Bên cạnh những phát ngôn viên chính thức, các chính phủ và nhiều tập đoàn lớn còn có các cơ quan tình báo với nhiệm vụ cố gắng ngấm ngấm thúc đẩy các mục tiêu của chính phủ/tập đoàn. Chính phủ Mỹ đã sử dụng các cơ quan tình báo của mình để thêu dệt các câu chuyện trên truyền thông về cái gọi là “vũ khí hủy diệt hàng loạt” của Tổng thống Iraq, Saddam Hussein, và sự thật sau đó là ông ta không hề sở hữu những vũ khí này.

Dụng cụ là việc thường ngày của các cơ quan an ninh, họ điều hành toàn bộ các đơn vị với mục đích gây tác động đến truyền thông. Họ thường bí mật theo dõi các phóng viên để tìm hiểu xem phóng viên đã điều tra được những gì và thậm chí còn tìm cách thuê các phóng viên này làm việc luôn cho họ. Nhưng họ cũng thường xuyên cung cấp cho phóng viên thông tin với mục đích cài cắm thiên kiến của họ vào bài viết với mục đích cuối cùng là để thông tin đó đến tay công chúng. Bạn cần cảnh giác khi có một ai đó quá nhiệt tình “giúp đỡ” bạn bằng cách cung cấp các cuốn băng ghi âm và tài liệu quan trọng, kể cả trong trường hợp động cơ của họ nghe có vẻ hợp lý.

Bà Evelyn Groenink, người sáng lập Diễn đàn Mạng lưới phóng viên điều tra châu Phi, đã điều tra vụ ám sát bà Dulcie September, đại diện của Quốc hội châu Phi ở Paris năm 1988. Trong vụ án này, các cơ quan tình báo của Pháp đã dựng nên nhiều báo cáo sai lệch trên báo chí, họ “nhận dạng” hung thủ là người nước ngoài để che giấu vai trò của chính họ. Một câu chuyện khác về phóng viên này là bà đã có lần được một doanh nhân hứa hẹn sắp xếp cho bà có “300 tiếng đồng hồ đối thoại có ghi âm với một tay buôn vũ khí nổi tiếng của Pháp - cá nhân ông này đã bị đánh lừa. Có vẻ như nguồn tin này có một động cơ hợp lý để đưa sự việc lên báo chí: trả thù sau khi bị lừa gạt. Nhưng khi phóng viên Groenink bắt đầu đặt câu hỏi về số tiền khổng lồ, thời gian, cơ hội giám sát, vé máy bay và mạng lưới liên lạc mà

nạn nhân của vụ lừa đảo nắm được thì nguồn tin đó đã bay tới London, nơi anh ta sinh sống và phóng viên nghi ngờ rằng cũng là nơi mà anh ta đã làm việc cho chính phủ Anh hoặc ngành công nghiệp vũ khí của nước Anh.

Theo nguyên tắc thông thường, tốt hơn là bạn nên chủ động tìm nguồn tin chứ không để họ phải đi tìm bạn. Một “nguồn tin giấu tên”, người đề nghị gặp bạn trong một con hẻm tối và yêu cầu bạn không được kể về cuộc gặp gỡ này với bất kỳ ai bởi “có những người đang truy lùng bạn” thì rất có thể nguồn tin này đang ở cùng phe cánh với “những người đang truy lùng bạn”! Bạn sẽ thường gặp phải những nguồn tin e ngại không muốn nói, một mực yêu cầu không được công khai cuộc chuyện trò của họ với bạn, hoặc không đồng ý được nêu tên trong bài viết. Tuy nhiên, bạn phải biết rõ người đó là ai - liệu nhân thân của anh ta có đúng như giới thiệu hay không và liệu anh ta có đủ tư cách để nói về những gì anh ta nói là anh ta biết hay không.

Bảo vệ nguồn tin của bạn

Làm báo điều tra là công việc có thể khiến bạn phải đối mặt với rủi ro, đặc biệt là trong các chế độ độc tài ít tôn trọng luật pháp, và là nơi các phóng viên dễ dàng bị bắt hoặc tệ hơn nữa là bị giết hại. Vì vậy, tác nghiệp kín đáo là việc rất quan trọng. Bạn có trách nhiệm cảnh báo nguồn tin của mình về bất kỳ mối nguy hiểm tiềm tàng nào có thể xảy ra sau khi phóng sự được đăng tải - nhưng cũng phải cho họ biết lý do tại sao việc tiết lộ thông tin sẽ mang lại lợi ích cho cộng đồng. Chỉ khi sau khi trao đổi về những khía cạnh này với nguồn tin thì bạn mới có thể nói rằng nguồn tin “đã đồng ý sau khi được giải thích” nêu rõ danh tính trong phóng sự. Bạn cần chắc chắn rằng nguồn tin hiểu rõ những rủi ro khi gặp bạn và thảo luận về phóng sự qua cuộc điện thoại hoặc trong email liên hệ trước.

Không thảo luận về các vấn đề liên quan đến nguồn tin ở những nơi bạn có thể bị đặt máy nghe lén, nghe trộm, ghi âm hoặc bị tin tặc tấn công. Hãy nhớ rằng, rất dễ dàng để theo dõi chi tiết các giao dịch điện thoại, bao gồm các cuộc gọi điện thoại di động và sử dụng tín hiệu theo dõi thường xuyên để xác định vị trí của bạn. Hãy tắt điện thoại của bạn và tháo pin trước khi đi đến các cuộc gặp cần giữ bí mật. Hãy đảm bảo bạn cất giữ bất kỳ ghi chú hoặc hồ sơ nào liên quan đến nguồn tin ở nơi an toàn; có lẽ nên gửi cho một bên thứ ba không liên quan đến cuộc điều tra cất giữ.

Các nhân chứng công khai, có thể trao đổi với bạn không cần giấu diếm vẫn là cách hiệu quả nhất để chống lại việc lèo lái thông tin, dối trá, sai sót và phạm tội của những người có chức tước và thế lực. Tuy nhiên, bạn không thể ép buộc ai đó nói chuyện với bạn hoặc cho phép bạn công bố thông tin cuộc trò chuyện. Bạn cần phải tìm hiểu rõ lý do đằng sau sự do dự của họ - đừng ngại hỏi họ. Một câu hỏi hiệu quả là: “Chuyện gì có thể xảy ra nếu danh tính của bạn bị tiết lộ?” Đôi khi, lý do là nỗi e sợ cá nhân: một người di cư không có giấy tờ sẽ bị trục xuất nếu danh tính của cô ấy bị tiết lộ; một công chức cao cấp có thể bị sa thải hoặc thậm chí bị cầm tù; một người nhiễm HIV có thể bị chính cộng đồng của mình kỳ thị. Trước khi trao đổi thông tin, hãy giải thích cho nguồn tin của bạn rằng bạn có thể sẽ phải chia sẻ danh tính của họ với một số người khác.

Thảo luận với nguồn tin về cách bạn sẽ làm để ẩn danh tính của họ, bao gồm cả cách thức đề cập đến địa điểm, lý lịch, tình trạng hiện thời hoặc thậm chí giới tính của họ. Chấp nhận các yêu cầu của nguồn tin về việc giữ một số thông tin không công bố hoặc chỉ chia sẻ để bạn có thông tin nền tảng - cho dù vậy, bạn còn phải đảm bảo tổng biên tập và các đồng nghiệp khác tham gia vào phóng sự cũng hiểu điều này. Tổng biên tập có thể yêu cầu bạn tiết lộ tên của nguồn tin. Khi bạn làm như vậy, hãy nói rõ rằng thông tin này không được tiết lộ ra ngoài phạm vi ban biên tập. Đây là nguyên tắc quan trọng nhất quyết định các mối quan hệ giữa các phóng viên và các nguồn tin. Nếu bạn đã cam kết che giấu danh tính của ai đó, bạn phải tôn trọng điều này;

ngay cả khi việc giữ kín danh tính cho nguồn tin khiến bạn phải ngồi tù. Bởi vậy, không bao giờ hứa với nguồn tin những điều bạn không thực hiện được; tốt hơn là sử dụng một nguồn tin nặc danh hoặc nguồn tin chỉ để lấy các thông tin nền tảng hơn là phải chịu trách nhiệm đạo đức cho việc một người bị tra tấn hoặc giết chết.

Hãy nhớ rằng ở một số quốc gia, các phóng viên và tổng biên tập bị tra tấn để khiến họ tiết lộ danh tính nguồn tin. Và vì các vi phạm báo chí ở các quốc gia này thường bị xét xử theo luật hình sự chứ không phải luật dân sự nên các bản án có thể nhắm vào các nguồn tin, và việc từ chối tiết lộ các nguồn tin này có thể bị quy tội cản trở hoặc coi thường tòa án với kết cục là án tù. Bạn cần vạch ra các giới hạn xem mình sẽ chấp nhận đến đâu để bảo vệ nguồn tin của mình trước khi bắt tay vào điều tra cho phóng sự.

“Trải nghiệm tồi tệ nhất của tôi trong cuộc đời phóng viên là một nguồn tin của tôi đã bị sát hại bởi vì anh này nắm giữ nhiều hơn những thông tin mà anh ấy đã chia sẻ với tôi. Anh ấy vẫn còn muốn thăm dò tình hình xem thế nào. Anh ấy không muốn bị tiết lộ danh tính, tuy nhiên những người có liên quan trong vụ việc đó không khó khăn gì để tìm ra và xoá sổ anh ấy. Bởi vậy, ở vị trí một nguồn tin, tốt nhất là anh không nên cung cấp thông tin kiểu nhỏ giọt để những kẻ bị tố cáo không có lý do gì bịt miệng anh. Nếu không, thà anh chấp nhận rủi ro dùng tên thật của mình để trong trường hợp có chuyện gì không may xảy ra với anh thì tất cả đều thấy rõ ràng nguyên nhân của việc đó là do anh đã tố giác” - Sam Sole, Mail & Guardian, Johannesburg

Tuy nhiên, việc bảo vệ nguồn tin của bạn khỏi bị hãm hại là lý do duy nhất để bạn sử dụng một nguồn tin ẩn danh trong phóng sự của mình. Các nguồn tin ẩn danh thường khó theo dõi, có thể cố vũ việc đưa tin không chính xác và chắc chắn sẽ khiến độc giả ít tin tưởng vào phóng sự. Nhưng những nguồn tin ẩn danh cũng có thể cung cấp thông tin trực tiếp, thông tin nội bộ, xác nhận quan trọng hoặc cung cấp đầu mối thông tin để tìm ra bằng chứng bổ sung. Hãy đưa ra quyết định cuối cùng trên cơ sở hoàn cảnh cụ thể của cơ quan bạn, nguồn tin và phóng sự. Thỏa thuận với nguồn tin về cách bạn sẽ đề cập đến họ trong phóng sự và đảm bảo việc nhắc đến họ ở mức độ an toàn. “Một nhà khoa học môi trường tại Bộ lâm nghiệp” là cách diễn tả tốt hơn “một nhà khoa học” - trừ khi cô ấy là nhà khoa học môi trường duy nhất làm việc ở bộ này.

Tự bảo vệ bản thân

Luật bảo vệ phóng viên khác nhau giữa các quốc gia, tương tự như vậy với quy định liên quan đến những gì được coi là bằng chứng chấp nhận được tại tòa án. Bạn có trách nhiệm hiểu luật, hiểu những rủi ro mà bạn phải đương đầu và những hậu quả có thể xảy ra.

Hãy quyết định một cách khôn ngoan để chọn điểm gặp gỡ tốt nhất với nguồn tin. Gặp ở nơi công cộng hay trong một môi trường riêng tư thì tốt hơn? Nên chọn chỗ đông người và ồn ào hay chọn nơi kín đáo, ít người qua lại? Đồng thời phải tính đến yếu tố là khu vực đó có camera an ninh hay không. Nếu bạn e ngại rằng ai đó có thể nghe lỏm được cuộc trò chuyện nhạy cảm thì hãy gặp gỡ ở nơi ồn ào. Tiếng ồn làm cho người khác (và các thiết bị nghe trộm) khó nghe được những gì bạn nói!

Tuy nhiên, hãy lưu giữ toàn bộ tài liệu, sổ sách - các ghi chú trên giấy, trên máy tính hoặc bản ghi âm, video - đảm bảo chính xác nhất có thể, ghi ngày tháng và lưu trữ làm sao để khi cần thiết bạn có thể tìm lại thông tin. Cực kỳ rõ ràng về việc liệu nguồn tin có tư cách để nắm được những thông tin mà người đó tuyên bố đang nắm giữ hay không. Cũng cần thăm dò nguồn tin về những gì người đó đã thấy và động cơ của anh ta. Giữ một bản ghi chi tiết về những gì nguồn tin đã nói ra - chính xác từng từ, không diễn giải theo ý mình, hoặc có băng ghi âm nếu bạn có thể thuyết phục họ cho làm việc đó. Bạn phải đảm bảo ghi lại đầy đủ tất cả các tương tác với nguồn tin của mình, bao gồm cả nội dung liên quan đến khoản thanh toán được yêu cầu hoặc

đã thực hiện. Giữ biên lai này cùng với các khoản chi tiêu khác trong suốt quá trình làm phóng sự.

Đảm bảo duy trì mối quan hệ minh bạch và trung thực với nguồn tin. Không bao giờ nói dối hoặc đánh lừa họ vì bất kỳ lý do gì. Đừng đưa ra những lời hứa mà bạn không thể thực hiện, hoặc dự đoán hậu quả có thể không xảy ra. Đừng gắn bó thân thiết với nguồn tin hoặc dính líu đến các vấn đề của họ khiến bạn không thể duy trì khoảng cách chuyên nghiệp.

Bạn phải cố gắng hết sức để đảm bảo những điều bạn nghe được là sự thật. Vì vậy, cho dù những thông tin này có quan trọng với bạn đến đâu chăng nữa, bạn vẫn phải đánh giá chúng bằng cái đầu lạnh và sự hoài nghi chuyên nghiệp. Xác minh chi tiết và nghi ngờ bất kỳ phần nào của câu chuyện mà họ cố gắng che đậy. Hãy đặt các câu hỏi khó. Chuẩn bị sẵn sàng cho sự trì hoãn bất ngờ và các vấn đề nảy sinh trong mối quan hệ của bạn với nguồn tin, và luôn luôn chất vấn xem việc gì đã đi sai hướng.

Không có gì gọi là nhân chứng hoàn hảo và bạn không muốn sau này bị rơi vào tình huống bất ngờ bởi những thông tin về một nguồn tin mà trước đây bạn chưa từng nghe nói tới. Ngoài những gì hai bên đã đồng ý với nhau để bảo vệ nguồn tin, hãy từ chối mọi đề xuất rằng nguồn tin muốn có quyền kiểm soát nội dung bài viết hoặc nội dung chương trình phát sóng của bạn.

Ký Tuyên bố cam kết bảo vệ

Một hình thức bảo vệ cho cả bạn và nhân chứng của bạn có thể là một bản tuyên bố được chứng nhận pháp lý, có ký tên và có người làm chứng: một bản tuyên thệ. Loại tuyên bố pháp lý này, được ký tắt trên mỗi trang và được ký với sự hiện diện của luật sư, được tòa án ở hầu hết các quốc gia chấp nhận và chứa đựng những hậu quả pháp lý quan trọng. Tuyên bố này là chỉ dấu rằng nguồn tin của bạn sẵn sàng xuất hiện tại tòa án và cung cấp bằng chứng nếu được yêu cầu. Để đảm bảo an toàn, nên để một luật sư đáng tin cậy giữ bản tuyên thệ này. Nếu phóng sự của bạn kéo theo các thách thức hoặc hành động pháp lý thì sự tồn tại của bản tuyên thệ này sẽ tuyên bố rõ ràng với bất kỳ bên nào thách thức rằng nguồn tin của bạn đã được chuẩn bị để tiết lộ bản thân nếu được tòa án bảo vệ. Bản tuyên thệ này cũng bảo vệ bạn nếu nguồn tin của bạn rút lại câu chuyện sau đó.

Hãy cân nhắc xem bản tuyên thệ có giúp ích cho phóng sự của bạn hay không. Nguồn tin của bạn có thể bị hoảng sợ bởi hình thức của các tài liệu pháp lý đó, vì vậy bạn có thể trao đổi về vấn đề này sau khi đã chiếm được sự tin tưởng nguồn tin, hoặc phải dựa vào các phương pháp bảo vệ khác như hồ sơ đầy đủ thông tin và băng ghi âm.

Xử lý trường hợp bị đe dọa và hăm dọa

Nếu “thủ phạm” của bạn là một nhân vật có thể lực và nguy hiểm, bạn nên tránh đối đầu cá nhân và thay vào đó hãy gửi câu hỏi đến văn phòng của ông ta. Điều này cho phép bạn tránh bước chân vào “lãnh thổ” của họ hoặc lộ mặt trước các đồng minh hoặc người ủng hộ của họ. Kiểu phỏng vấn này sẽ không mang lại nhiều màu sắc như một cuộc phỏng vấn trực diện, nhưng ít nhất, bạn sống thêm được một ngày nữa để thực hiện phóng sự.

Hãy tìm hiểu xem tờ báo hoặc cơ quan của bạn có thể làm những gì để hỗ trợ hoặc bảo vệ bạn. Nếu bạn là một phóng viên tự do thì hãy đảm bảo rằng bạn đã có một số cơ cấu hỗ trợ của riêng mình.

Việc yêu cầu một cá nhân hoặc một tổ chức có thể lực cho ý kiến về một vấn đề nghiêm trọng có thể dẫn đến các mối đe dọa về pháp lý cũng như xâm phạm thân thể. Các mối đe dọa pháp lý có thể được đưa ra dưới hình thức khiến tổng biên tập phải cho ngừng phóng sự - điều này hoàn toàn có khả năng xảy ra. Nhưng nếu các thông tin của bạn có cơ sở vững chắc, hãy thử thuyết phục tổng biên tập rằng thông thường, những người như thế này sẽ không khởi kiện báo tội bôi nhọ, phỉ báng như họ đe dọa. Một trong những lý do lớn nhất là một vụ kiện cáo ra tòa có thể tạo điều kiện có lợi để bạn được tự do công bố những bằng chứng mà họ đang che giấu. Nếu bạn đang phải đối phó với các cá nhân trả đũa bạn bằng sự hăm dọa, truy tố hoặc đưa ra bất kỳ đe dọa nào khác thì hãy liên hệ các tổ chức này để được giúp đỡ: “Ủy ban bảo vệ phóng viên” hoặc “Phóng viên không biên giới”.

Bạn có thể tìm hiểu thêm thông tin tại:

<https://www.cpj.org/about/> or <https://rsf.org/en>

Tổng quan về các tổ chức hỗ trợ phóng viên gặp nguy hiểm:

<http://gijn.org/2014/07/14/new-resource-guide-emergency-assistance/>

Sau khi đánh giá các nguồn tin được chọn và xác định nơi gặp gỡ, bước tiếp theo là tiến hành phỏng vấn. Chương sau đây sẽ thảo luận về cách lập kế hoạch cho các câu hỏi phỏng vấn, cách ứng xử trong thời gian thực hiện phỏng vấn và nói rõ hơn về các quy tắc quan trọng để thành công.

7

CHƯƠNG 7

ĐẶT CÂU HỎI ĐÚNG

Phỏng vấn là một yếu tố quan trọng của báo chí. Đặc biệt với phóng sự điều tra, phỏng vấn đòi hỏi phóng viên phải chuẩn bị nhiều hơn, hiểu rõ hơn về phóng sự của mình và nghiên cứu kỹ về nguồn tin để có thể đưa ra các câu hỏi phù hợp. Báo chí điều tra có thể nhạy cảm, gây tranh cãi và thậm chí gây tổn hại đến danh tiếng. Đó là lý do tại sao việc trau dồi kỹ năng phỏng vấn là vô cùng quan trọng để bạn nắm rõ cần đặt các loại câu gì, hỏi như thế nào và theo trình tự nào. Ngoài ra, phóng viên còn phải cân nhắc các vấn đề đạo đức khi thực hiện phỏng vấn.

Chuẩn bị cho một cuộc phỏng vấn

Một cuộc phỏng vấn, giống như các hành vi giao tiếp khác, là một quá trình hai chiều. Những gì bạn gặt hái được phụ thuộc vào cả bạn và cả người được phỏng vấn. Một cuộc phỏng vấn tốt khiến cả hai cảm thấy giống như đang trò chuyện, nhưng thực chất đó chính là một phần của chiến lược để có được câu trả lời bạn cần.

Trước khi phỏng vấn, bạn nên nghiên cứu kỹ lưỡng chủ đề phỏng sự và sự liên quan giữa nguồn tin của bạn với chủ đề đó. Bạn cần xem lại các tài liệu hoặc các bài báo để nắm được bối cảnh hoặc lịch sử của đề tài phỏng sự. Đối lại, làm như vậy sẽ giúp bạn đóng khung các câu hỏi thích hợp và định hướng cho bạn có được những giải thích cụ thể. Lên kế hoạch cho nhiều cuộc phỏng vấn với nhiều người khác nhau. Nếu không làm như vậy, bạn có nguy cơ bị phụ thuộc vào chỉ một vài người, hoặc những nguồn tin ở cách xa hiện trường của sự việc.

Chẳng hạn, bạn sẽ hiểu rõ hơn về cách các đơn vị sử dụng lao động bóc lột công nhân khi bạn đến một nơi mà công nhân nông trại, công nhân công nghiệp hoặc công nhân lao động khác đang bị cho nghỉ việc mà không được bồi thường. Bạn sẽ không thể có được thông tin như vậy nếu trông cậy vào nhân viên làm việc cho một tổ chức phi chính phủ trong một thành phố lớn. Liên hệ những gì bạn thấy trong thực tế với các tài liệu chính sách về vấn đề này, hoặc với những lời hứa hẹn của các quan chức và ngân sách. So sánh những phát hiện của bạn với những gì đã xảy ra ở những nơi tương tự, hoặc thậm chí ở những thời điểm khác nhau trong lịch sử. Bước chuẩn bị này giúp bạn đặt các câu hỏi phù hợp và gợi mở các thông tin cần cho phóng sự của bạn.

Cách khuyến khích người được phỏng vấn chia sẻ

Tùy thuộc vào mục đích của phóng sự, bạn có thể thực hiện phong cách “cuộc gặp không hẹn trước” (mặc dù mọi người thường coi điều này là thô lỗ) hoặc “gọi điện thoại” cho người có câu chuyện muốn kể với bạn. Nếu bạn liên tục bị chặn hoặc từ chối nói chuyện với một nguồn tin, bạn có thể thử “bí mật đeo bám” bằng cách lang thang quanh khu vực văn phòng của nguồn tin hoặc tại một sự kiện công cộng nơi bạn biết người đó sẽ có mặt. Tuy nhiên chiến lược này có thể phản tác dụng và

điều quan trọng là bạn không nên hành xử theo kiểu như bạn đang phục kích người ta. Đơn giản là hãy giới thiệu bản thân một cách lịch sự và cho biết bạn rất mong muốn có cơ hội được trao đổi với họ. Nếu nguồn tin tỏ vẻ nghi ngờ thì có lẽ bạn sẽ cần có “người mở cửa” từ mạng lưới liên hệ của họ. Thư đề nghị được phỏng vấn gửi đến một công ty, tổ chức hoặc cơ quan chính phủ đều phải mang tính chính thức, thường là thông qua một văn phòng báo chí. Tác phong lịch sự sẽ mang lại thành công.

Bạn sẽ thấy việc tập dượt bài phát biểu giới thiệu ngắn trong đó nêu bật được tất cả các điểm chính của cuộc trò chuyện trước khi gọi điện thoại hoặc gặp gỡ ai đó là điều hữu ích. Ở giai đoạn này, bạn nên suy tính xem thời điểm nào là thích hợp để giới thiệu với họ rằng bạn là phóng viên. Trong trường hợp nào thì bạn sẽ giấu thông tin nghề nghiệp của mình và giả vờ là một người khác (ví dụ: đại diện bán hàng)? Bạn làm thế nào để đóng vai đó một cách thuyết phục?

Hãy nghĩ cách làm thế nào để biến một người mà bạn tình cờ gặp tại một cuộc họp trở thành nguồn tin để bạn có thể liên hệ lại trong tương lai. Hãy vạch ra một kế hoạch và liệt kê các vấn đề để thảo luận. Điều gì sẽ khiến người đó quan tâm? Bạn làm cách nào để khuyến khích nguồn tin thảo luận về các vấn đề tại nơi làm việc của mình? Cách tiếp cận của bạn khi tiếp xúc với một công chức có thâm niên có khác với cách tiếp cận khi nói chuyện với một người phục vụ ở quán bar hay không? Khác như thế nào? Đừng bao giờ đánh giá thấp trí thông minh của những người làm công việc tầm thường! Ngoài ra, hãy nói cụ thể và thực tế xem bạn cần người trả lời dành bao nhiêu thời gian cho cuộc phỏng vấn - 15 phút có thể là một thời gian dài đối với một bộ trưởng chính phủ, nhưng với một người đã trải qua sang chấn tâm lý thì có thể cần đến cả ngày trước khi họ có thể nói chuyện cởi mở.

Nếu một nguồn tin yêu cầu bạn cung cấp câu hỏi trước, bạn có thể phải chấp thuận yêu cầu này. Nhưng việc này thường không được coi là cách làm hay. Hãy thử hỏi xem, thay vào đó liệu bạn có thể gửi cho họ bản phác thảo chung cho chủ đề bạn hy vọng thực hiện. Gửi trước câu hỏi - ngoại trừ một số trường hợp cho các chuyên gia vì lý do đơn giản là có thể họ cần thời gian để đối chiếu tài liệu chuyên môn - sẽ khiến cuộc phỏng vấn mất tự nhiên và không thực chất. Nếu bạn phải gửi câu hỏi trước, hãy đảm bảo bạn có quyền đặt câu hỏi mở rộng.

Cũng có thể xảy ra trường hợp là một nguồn tin từ chối gặp bạn và thay vào đó lại gửi cho bạn một bản tường trình. Bạn sẽ phải thảo luận với tổng biên tập cách thích hợp nhất để giải quyết vấn đề này trong phóng sự của mình. Một dạng thức được khuyến dùng trong phóng sự là: “Chúng tôi đã yêu cầu được thực hiện một cuộc phỏng vấn và mặc dù yêu cầu này bị từ chối nhưng chúng tôi đã nhận được bản tường trình với nội dung như sau”, sau đó đăng đầy đủ tường trình của nguồn tin.

Khi một nguồn tin sẵn sàng nói chuyện với bạn, hãy chọn một địa điểm phù hợp. Gặp tại nhà hoặc tại văn phòng của người đó sẽ mang lại cho họ một lợi thế tâm lý nho nhỏ - đó là “sân nhà” của họ - nhưng cũng có thể giúp họ cảm thấy thoải mái và cho phép bạn gặp họ trong bối cảnh thực tế. Nếu chọn văn phòng của bạn thì bạn sẽ có lợi thế tâm lý nhưng địa điểm này có thể quá công khai khiến nguồn tin không có cảm giác an toàn. Hãy suy nghĩ về bản chất của cuộc phỏng vấn và nghĩ xem liệu cuộc phỏng vấn này sẽ thành công nhất khi thực hiện ở một địa điểm công cộng hay kín đáo, về tâm trạng bạn muốn tạo ra cho cuộc phỏng vấn này và về những tiếng ồn xung quanh bởi điều này có thể cản trở bạn ghi âm lại cuộc trò chuyện.

Đối với các cuộc phỏng vấn chính thức, hãy gọi điện hoặc gửi email xác nhận thông tin để sau đó người được phỏng vấn không thể nói rằng cô ấy “quên”. Đừng chờ đợi người thư ký với lời hứa sẽ liên lạc lại với bạn. Chỉ chờ phản hồi trong một thời gian hợp lý, sau đó hãy chủ động gọi lại. Hãy kiên trì nhưng không gây phiền toái.

Dự trù trước các câu hỏi

Xây dựng cuộc phỏng vấn của bạn theo cách sao cho kể cả nếu cuộc phỏng vấn không diễn ra như bạn hy vọng thì bạn vẫn thu được một số thông tin cần thiết.

1. Khởi động (thiết lập mối quan hệ hoặc liên kết lẫn nhau giữa người phỏng vấn với người được phỏng vấn)
2. Thông tin cơ bản, bao gồm xác nhận các thông tin đã biết
3. Câu hỏi “Mềm”
4. Câu hỏi “Khó”

Ước tính xem nguồn tin sẽ cần bao nhiêu thời gian để cảm thấy thoải mái và sẵn sàng mở lòng trao đổi với bạn. Tuy nhiên, hãy cố gắng giữ cho các giai đoạn đầu của cuộc phỏng vấn ngắn và nhẹ nhàng - phù hợp với các yêu cầu lịch sự, văn hóa - và đi vào nội dung chính nhanh nhất có thể. Hãy chắc chắn rằng cuộc phỏng vấn của bạn tuân thủ cấu trúc logic bằng cách thiết lập các thông tin để làm cơ sở cho những câu hỏi khó hơn về sau. Câu hỏi của bạn phải dễ hiểu, rõ ràng và đi thẳng vào vấn đề chính. Nhiều câu hỏi ngắn tiếp nối nhau sẽ tốt hơn một câu hỏi dài, lan man khiến nguồn tin của bạn bối rối không hiểu. Trước cuộc phỏng vấn, hãy xem xét lại lần lượt từng câu hỏi.

Một số lời khuyên:

- Tránh các câu hỏi gộp. Ví dụ: Thưa Bộ trưởng, ông có biết về sự bất thường trong đầu thầu không, ông có giám sát quá trình này không và tại sao ông lại làm những việc này và việc này... để nhận được hợp đồng? Bạn sẽ chỉ nhận về câu trả lời cho một phần của câu hỏi gộp đó - thường là phần mà nguồn tin của bạn thực sự muốn thảo luận.
- Tránh câu hỏi phủ định kép, gây ra sự lúng túng cho người được phỏng vấn. Ví dụ: Không phải sự thật là ông đã không trả lại tiền sao? Những câu hỏi như vậy có thể mang hàm ý về một câu trả lời liên quan đến tiền bạc, hoặc là để xác nhận tính trung thực của tuyên bố đưa ra trong câu hỏi. Hãy hỏi: “Có đúng là ông đã không trả lại tiền không”? đơn giản và rõ ràng hơn nhiều; thậm chí tốt hơn nữa là: “Ông đã trả lại tiền chưa?”
- Có các câu hỏi với mục đích để xác nhận thông tin. Đây là những câu hỏi mà bạn đã biết câu trả lời. Những câu hỏi này sẽ giúp bạn có các thông tin cơ bản và cho bạn cảm nhận được độ chính xác của nguồn tin. Nếu người được phỏng vấn của bạn bị ngạc nhiên do câu hỏi đơn giản quá thì đừng bận tâm. Dù không nhất thiết phải làm nhưng bạn có thể giải thích rằng độc giả cần nghe một lời giải thích trực tiếp từ nguồn tin chứ không phải từ bạn. Lưu ý sự khác biệt với các câu hỏi đóng (những câu hỏi để nhận về câu trả lời có hay không).
- Có các câu hỏi mở. Những câu hỏi này nhằm khuyến khích nguồn tin giải bày các ý tưởng của họ. Câu hỏi mở mang lại cho bạn màu sắc thông tin và những câu chuyện tự sự; Câu hỏi kín giúp bạn lấy thông tin về bối cảnh cho phóng sự - hãy kết hợp cả hai dạng câu hỏi này trong một cuộc phỏng vấn.

Kiểm tra thiết bị

Đảm bảo thiết bị ghi âm và ghi chép của bạn hoạt động tốt và luôn mang theo phụ kiện (bút, máy ghi âm, pin, thẻ SD, v.v.). Nếu bạn cần người được phỏng vấn ký giấy ủy quyền phát hành thông tin cho cuộc phỏng vấn thì hãy đảm bảo là bạn có mang sẵn một bản mẫu. Điều này đặc biệt quan trọng đối với các cuộc phỏng vấn dài, cần chia thành nhiều kỳ. Nhưng việc này không cần áp dụng đối với người phát ngôn của công ty hoặc tổ chức chính trị - theo mô tả công việc của họ thì khi họ đồng ý phỏng vấn, bạn có thể sử dụng thông tin theo cách của mình. Tuy nhiên, họ có quyền khiếu nại nếu họ không thích cách trình bày của bạn.

Xử lý cuộc phỏng vấn

Các phóng viên thường phải chịu nhiều điều tiếng xấu. Họ được cho là tọc mạch, theo chủ nghĩa giật gân, chỉ muốn huỷ hoại danh tiếng của người khác, tiếp tay cho phe đối lập, cản trở những người tận tụy với nhiệm vụ của mình và thiếu tôn trọng. Đôi khi, những lời buộc tội này là có cơ sở. Cách để chống lại những nhận thức tiêu cực này là cư xử lịch sự và đạo đức. Đừng thô lỗ và đừng đòi hỏi những điều không hợp lý. Hành động theo cách để người đối diện thấy bạn tự tin rằng mình có quyền được cung cấp thông tin và bạn khuyến khích sự đối kháng từ các nguồn tin cũng như phần còn lại của xã hội.

Hầu như ai cũng thích tin rằng họ là người tốt và trung thực. Vậy tại sao không bắt đầu kết nối với nguồn tin của bạn trên cơ sở này? Cách đặt câu hỏi như: “Tôi thực sự muốn hiểu rõ chuyện này diễn ra như thế nào”, hoặc: “Xin vui lòng giải thích giúp tôi vấn đề này vì lợi ích của cộng đồng” thường mang lại kết quả tích cực. Trong nhiều trường hợp, các nguồn tin sẽ giúp phóng viên nếu họ có thể tin rằng việc chia sẻ thông tin mang lại lợi ích tốt nhất cho cộng đồng.

Đây không chỉ là vấn đề về chiến lược: Bất chấp danh hiệu hoành tráng như “Quyền lực thứ tư”, không có phóng viên nào được bầu chọn một cách dân chủ để giám sát hành động của các quan chức nhà nước. Các phóng viên là một phần của xã hội dân sự, và theo nghĩa đó, họ cũng có trách nhiệm đảm bảo nhà nước phục vụ công dân của mình. Ở vị trí này, các phóng viên có đặc quyền truy cập vào các kênh thông tin của các cơ quan truyền thông đại chúng như báo chí hoặc đài phát thanh truyền hình. Đặc biệt khi việc họ làm là để vạch trần các tập đoàn thù địch hoặc các chính trị gia tham nhũng, sử dụng các phương pháp như ghi âm bí mật hoặc thậm chí phải vi phạm pháp luật, điều quan trọng là các phóng viên phải tác nghiệp một cách lịch thiệp, chân thành, minh bạch (ít nhất là minh bạch nhất ở mức có thể).

Để đảm bảo rằng bạn không vượt quá vai trò của một phóng viên, hãy luôn tự hỏi: Nếu tôi là người đang bị điều tra thì sao? Tôi nhìn nhận thế giới này như thế nào, hoặc tôi thấy thế nào về vai trò của các phóng viên? Tôi có trách nhiệm giải trình thế nào? Tôi có chịu khuất phục trước những cám dỗ tương tự như những cám dỗ mà chính tôi đang điều tra không? Nguyên tắc kiểm soát và đối trọng của tôi đâu?

Các quy tắc cơ bản trong phỏng vấn

Quy tắc 1 Có mặt đúng giờ

Nếu bạn đến muộn, bạn sẽ bị mất thiện cảm của nguồn tin, mất thời gian, lãng phí thời gian để xin lỗi và có thể khiến những giây phút đầu tiên của cuộc phỏng vấn trở nên ngọt ngào và không thể tập trung.

Quy tắc 2 Trang phục phù hợp

Mặc dù các quy tắc ăn mặc đã trở nên thoải mái hơn trước đây, nhưng chắc chắn bạn không muốn bị mất thiện cảm của nguồn tin từ ấn tượng đầu tiên. Hãy lựa chọn trang phục phù hợp với bối cảnh, thể hiện sự tôn trọng hợp lý và đủ trung lập để không tạo ra một hàm ý gì về lối sống hoặc quan điểm của bạn.

Quy tắc 3 Lựa chọn chỗ ngồi

Nếu cần thiết, hãy lấy lý do là để thuận tiện cho việc sắp xếp thiết bị ghi âm (ví dụ: “Micro sẽ thu âm tốt hơn khi được đặt ở đây...”). Bạn cần chọn vị trí khiến bạn có thể duy trì giao tiếp bằng mắt với người được phỏng vấn, nhưng ngồi đối diện trực tiếp có thể cảm thấy quá đối kháng. Thay vào đó, hãy ngồi chếch người trả lời một góc khoảng 45 độ. Tránh không để các vật cản giữa hai người, chẳng hạn như chông sách hoặc máy tính xách tay để mở. Ghế sofa mềm sẽ khiến người ngồi trên đó khó viết và thấy thoải mái quá.

Quy tắc 4 Duy trì giao tiếp bằng mắt hợp lý

Cuộc trò chuyện sẽ tốt hơn nếu bạn có thể nhìn thấy nét mặt của người đối diện. Có thể khi bạn phải ghi chép thì việc này sẽ khó khăn hơn, tuy nhiên hãy nhớ thỉnh thoảng đưa mắt nhìn lên và luôn luôn nhìn người đối diện khi bạn đặt câu hỏi. Nếu bạn chỉ đọc các câu hỏi đã soạn sẵn thì sẽ khiến người được phỏng vấn nghĩ là bạn chưa quen công việc phỏng vấn, không tự tin, không thực sự chú ý đến những gì người đó đang nói. Việc này có thể khiến người được phỏng vấn coi là một dấu hiệu của sự thô lỗ và họ sẽ không nhiệt tình trả lời.

Quy tắc 5 **Chú ý đến ngôn ngữ cơ thể**

Các cử chỉ và tư thế phòng thủ có thể là chỉ dấu của sự trốn tránh và là manh mối tốt để bạn hỏi dồn dập hơn. Bạn cũng nên để ý các dấu hiệu khi nguồn tin của bạn có vẻ bị tổn thương, cảm thấy nhẹ nhõm, hài hước, tức giận hoặc chán nản để bạn tiếp tục trao đổi hoặc thay đổi cách tiếp cận.

Quy tắc 6 **Được hay không được công khai thông tin**

“Được công khai thông tin” có nghĩa là bạn có thể sử dụng tất cả thông tin mà nguồn tin chia sẻ với bạn. “Không được công khai thông tin” nghĩa là bạn chỉ có thể sử dụng thông tin theo cách không tiết lộ danh tính nguồn tin. Và “chỉ dùng thông tin để hiểu bối cảnh” có nghĩa là hoàn toàn không được phép dùng thông tin này; nghĩa là thông tin này chỉ để giúp bạn hiểu rõ bối cảnh. Các quy ước “được và không được công khai thông tin” này không có tính ràng buộc về mặt pháp lý nhưng đó là phép lịch sự thông thường giữa phóng viên và nguồn tin.

Hãy xác nhận với nguồn tin của bạn về việc cuộc phỏng vấn này được hay không được công khai thông tin. Đảm bảo nguồn tin “đồng ý sau khi được giải thích” với việc công bố những phóng sự có chủ đề nhạy cảm. Nếu là cuộc phỏng vấn không chính thức thì bạn hãy lựa thời điểm để lấy sổ tay hoặc máy ghi âm ra và hỏi: “Ông/Bà có phiền nếu tôi ghi âm/hoặc ghi chép lại cuộc thảo luận này không ạ?” Nếu là cuộc phỏng vấn chính thức, cần tiến hành nhanh và sử dụng thời gian hiệu quả. Cần nhớ rằng việc ghi âm hoặc ghi chép sổ sách sẽ khiến các nguồn tin cảm thấy e sợ. Không giấu diếm các thiết bị ghi âm, nhưng cố gắng viết hoặc ghi âm sao cho nguồn tin không cảm thấy mất thoải mái. Nếu nguồn tin thắc mắc về việc này thì bạn hãy giải thích rằng bạn làm như vậy để có thể đưa thông tin một cách chính xác nhất có thể.

Quy tắc 7 **Luôn luôn ghi chép**

Ghi chép giúp bạn tập trung và cho phép bạn ghi lại cử chỉ, mô tả môi trường xung quanh và biểu cảm mà máy ghi âm

có thể không ghi lại được. Bản ghi chép cũng là một bản sao lưu trong trường hợp có bất cứ vấn đề gì xảy ra với bản ghi âm. Hãy ghi chép chính xác và phân biệt giữa các câu trích dẫn với những quan sát và phân tích cá nhân của bạn.

Quy tắc 8 **Đặt câu hỏi trung lập, câu hỏi mở**

Hãy áp dụng lời khuyên của các nhà tâm lý học. Tránh những câu hỏi tiết lộ cảm giác của bạn về câu trả lời - tránh những câu hỏi như: “Chẳng phải đây chính là một sự lạm dụng quyền lực khủng khiếp hay sao?” và thay vào đó hãy hỏi: “Ông/Bà cảm thấy thế nào về việc sử dụng quyền lực theo cách này?” Bạn có thể tìm cách để hiểu về động cơ của nguồn tin nhưng câu hỏi “Tại sao” một cách trực tiếp như vậy có thể bị nhìn nhận như lời buộc tội hoặc hoài nghi. Vì vậy, hãy hỏi những câu “Tại sao” một cách gián tiếp. Thay vì hỏi: “Tại sao các phóng sự báo chí khiến ông/bà nổi giận?” thì hãy hỏi: “Ông/Bà nói những phóng sự báo chí này khiến ông/bà cảm thấy tức giận. Xin ông/bà hãy nói rõ hơn về điều đó.”

Quy tắc 9 **Im lặng không phải là không tốt**

Hãy để nguồn tin trả lời câu hỏi của bạn, sau đó tạm dừng trước khi chuyển sang câu hỏi tiếp theo. Bạn không cần phải lấp đầy mọi khoảng thời gian trống trong cuộc trò chuyện. Nếu người được phỏng vấn cần thời gian để suy nghĩ về một câu trả lời, hãy để họ thoải mái; Nếu họ cần thời gian để phục hồi cảm xúc, chỉ cần lặng lẽ chờ đợi trước khi hỏi: “Chúng ta có thể tiếp tục được chưa ạ?”

Quy tắc 10 **Thể hiện sự quan tâm và thực lòng quan tâm**

Trong thời gian phỏng vấn, bạn nên giữ trạng thái liên tục tương tác với những gì nguồn tin chia sẻ với bạn. Ghi lại câu trả lời vào sổ tay của bạn và dựa vào đó để đặt các câu hỏi mở rộng. Hãy tự hỏi: Đây có phải là câu trả lời tôi muốn nghe không? Tôi có hiểu điều này không? Tôi sẽ sử dụng thông tin này như thế nào? Khi cuộc phỏng vấn kết thúc, có thể rất khó để có lần tiếp theo. Nếu bạn đã thực

hiện nghiên cứu của mình nhưng nguồn tin lại không cho bạn biết những gì bạn đã mong đợi thì đừng hoảng sợ - hãy từ bỏ hoặc thay đổi chủ đề - hãy linh hoạt. Hãy đáp lại các quan điểm mới của họ và đặt các câu hỏi mở rộng. Đừng cố gắng để gò ép nguồn tin vào một phỏng sự định khuôn sẵn. Sự ngạc nhiên có thể là yếu tố mang lại cho bạn một phỏng sự tốt hơn dự định ban đầu. Nếu không, bạn có thể quay lại chủ đề ban đầu sau đó. Không được gây hấn với nguồn tin của bạn, ngay cả khi cuộc phỏng vấn không diễn ra tốt như bạn hy vọng hoặc người được phỏng vấn cư xử thô lỗ.

Quy tắc 11**Tôn trọng thời gian**

Để ý đồng hồ, đẩy nhanh các câu hỏi và khi đã hết thời gian như thoả thuận, bạn hãy hỏi: “Ông/Bà có thời gian cho X câu hỏi nữa không?”

Khi bạn kết thúc cuộc phỏng vấn, hãy xác nhận với người được phỏng vấn những bước tiếp theo. “Phỏng sự sẽ được đăng vào thứ Năm”. Nhưng đừng đưa ra những lời hứa hẹn mà bạn không thể thực hiện, chẳng hạn như hứa rằng họ có thể xem phỏng sự trước khi đăng.

Quy tắc 12**Đưa đúng nội dung câu chuyện**

Các phóng viên giỏi sẽ sử dụng tài liệu của nguồn tin cung cấp một cách trung thực. Rõ ràng, bạn không nên nói dối về những gì họ đã chia sẻ trong cuộc phỏng vấn. Bạn cũng không thể thay đổi ý nghĩa của một câu hỏi hoặc câu trả lời sau khi cuộc phỏng vấn kết thúc bằng cách tách lời người nói ra khỏi bối cảnh. Đặc biệt cẩn trọng khi bạn phải thay đổi trình tự của các câu trả lời trong cuộc phỏng vấn ban đầu. Việc sắp xếp lại một cách vụng về sẽ dễ khiến sự thật bị bóp méo. Hãy kể câu chuyện của bạn, sau đó đưa ra câu trả lời cho những vấn đề được công chúng quan tâm trong phỏng sự. Công chúng là những người thông minh; họ sẽ biết đâu là sự thật.

Phỏng vấn cho phỏng sự điều tra khác biệt thế nào

Chuẩn bị kỹ và linh hoạt là yêu cầu bắt buộc với tất cả các cuộc phỏng vấn. Nhưng phỏng vấn cho một phỏng sự điều tra đòi hỏi những yếu tố khác nhau, có thể ảnh hưởng đến cách thức tiến hành cuộc phỏng vấn. Bản chất của công việc này là bạn có nhiều khả năng phải đối mặt với sự thù địch, sự phòng thủ, sự dè dặt hoặc sự trốn tránh từ phía các nguồn tin. Dưới đây là một số đặc điểm của các cuộc phỏng vấn điều tra mà bạn có thể muốn cân nhắc.

▶ Thời điểm phù hợp

Khi nào bạn nên đối đầu với các nhân vật chủ chốt trong cuộc điều tra của bạn? Nếu đối đầu quá sớm thì bạn sẽ đánh động khiến họ chạy trốn, tìm cách cấm đoán, hoặc che giấu bằng chứng trước khi bạn có thể đăng tải phỏng sự của mình. Nếu đối đầu quá muộn thì họ có thể đã bỏ trốn, hoặc chuẩn bị sẵn những câu trả lời dễ dàng, hoặc tự trang bị các công cụ pháp lý để trốn tránh việc bị điều tra sâu hơn. Theo nguyên tắc thông thường, bạn nên thu thập càng nhiều bằng chứng càng tốt trước khi đối mặt trực diện với các nhân vật chủ chốt này. Các bằng chứng có thể là hồ sơ tài liệu hoặc xác nhận từ một số nguồn tin độc lập. Ít nhất, bạn sẽ có những dữ liệu giúp bạn xây dựng phỏng sự của mình.

▶ Tính dễ tổn thương

Ngay cả khi phỏng sự của bạn chưa hoàn toàn đầy đủ hoặc chính xác, bạn vẫn có thể tiếp tục truy lùng thông tin. Trong những tình huống này, việc gửi đi yêu cầu lấy ý kiến từ các nguồn tin sẽ là hành động cảnh báo cho các nhân vật có thể lực hoặc các tổ chức rằng bạn đang điều tra họ và điều này có thể khiến họ hiểu là họ đang gặp rắc rối. Họ có thể đáp lại bằng nhiều cách khác nhau. Khi họ từ chối thì cách giải quyết đơn giản nhất là tiếp tục đào bới thông tin. Cũng giống như các mối đe dọa - từ các mối đe dọa xâm phạm thân thể trực tiếp đến đe dọa pháp lý trực tiếp hoặc các hình thức đe dọa tinh vi hơn thông qua các bên thứ ba (thường là thông qua tổng biên tập hoặc đơn vị chủ quản của cơ quan bạn) và các vụ kiện cáo trước khi đăng tải. Từ “vu khống, bôi nhọ” sẽ là tâm điểm trong các hoạt động này, tuy nhiên các vụ kiện hành vi vu khống, bôi nhọ thường không chứng minh được gì cả.

▶ Suy xét thận trọng

Phỏng sự điều tra có mục đích để phanh phui những gì công chúng chưa biết. Đó có thể là kết quả của sự đối trá có chủ ý hoặc thiếu sót có chủ ý. Lấy ví dụ như một bộ trưởng chính phủ, người đã nói dối trước quốc hội hoặc người dân, quyết định không thảo luận về tình trạng buôn bán các cô gái trẻ, nhà nghèo tại kỳ họp quốc hội.

Những phát hiện luôn có khả năng gây sững sốt, nếu không muốn nói là gây sốc. Điều này có nghĩa là các nhiệm vụ như sắp đặt cuộc phỏng vấn có thể cần phải được xử lý một cách tế nhị. Nếu bạn tiết lộ ngay từ đầu về những thông tin bạn cần thu thập từ cuộc phỏng vấn thì các nguồn tin có thể từ chối nói chuyện với bạn. Nếu bạn chọn một địa điểm công cộng để thực hiện phỏng vấn thì bạn có thể khiến nguồn tin của mình gặp nguy hiểm.

▶ **Lập chiến lược phỏng vấn**

Có ba chiến lược hợp lý cho một cuộc phỏng vấn. Trong một cuộc phỏng vấn không chính thức hoặc phỏng vấn để tìm hiểu thực tế, các câu hỏi trong suốt cuộc thảo luận nên ở mức độ khó vừa phải. Những câu hỏi này không trở nên quan trọng hơn, nhạy cảm hơn hay khó hơn cho người trả lời khi cuộc phỏng vấn tiếp tục đi vào chiều sâu. Trong các cuộc phỏng vấn để lấy thông tin cho một hồ sơ cá nhân, các câu hỏi bắt đầu với sự tập trung thông tin vào cá nhân người đó. Họ đã học ở đâu? Họ đã kết hôn với ai, và tại sao? Họ bắt đầu sự nghiệp thi ca như thế nào? Đôi khi, bạn sử dụng các câu hỏi đóng để có thông tin về các sự kiện quan trọng trong cuộc đời của nhân vật. Nhưng độc giả của bạn cũng quan tâm đến quan điểm của nhân vật. Vì vậy, cuộc phỏng vấn mở ra góc nhìn rộng hơn khi tiếp tục đi sâu hơn: Họ nghĩ gì về tình trạng của tiểu thuyết hiện đại? Họ có tin vào các giải thưởng văn học không và họ nghĩ gì về việc đề cử cho mùa giải năm nay? Giống như một cây kèn, thể loại câu hỏi phỏng vấn này bắt đầu hẹp và dần mở ra rộng hơn, phóng viên đặt những câu hỏi mở hơn khi cuộc phỏng vấn đi vào chiều sâu.

Một cuộc phỏng vấn điều tra thường có chiến lược ngược lại. Phóng viên bắt đầu với những vấn đề lớn, chung chung, (ví dụ: “Quy trình chấm thầu của chính phủ là gì?”, “Quy trình này có thỏa đáng không?”, “Chính phủ giám sát chương trình này như thế nào?”). Khi cuộc phỏng vấn tiếp tục đi sâu hơn thì các câu hỏi cũng chi tiết và tập trung hơn. Các câu hỏi khó nhất trong một cuộc phỏng vấn điều tra thường là câu hỏi đóng hoặc thậm chí là câu hỏi mang tính dẫn dắt: “Có phải ông/bà đã bỏ qua các quy trình đấu thầu trong trường hợp của hợp đồng cụ thể này không? Tại sao?” Bạn chỉ hỏi những câu hỏi này ở cuối cuộc phỏng vấn bởi vì sau khi nhận được câu hỏi này, rất có thể là nguồn tin sẽ khép mình lại và từ chối trả lời các câu hỏi tiếp theo. Cuộc phỏng vấn được xây dựng như một cái phễu - bắt đầu rộng và kết thúc hẹp.

Các lời khuyên khi thực hiện phỏng vấn điều tra

▶ **Mục tiêu là để nhận được câu trả lời bạn muốn**

Mục tiêu của bạn luôn luôn là để có được câu chuyện, không phải để “chiến thắng”. Hãy duy trì một lập trường bình thản, không phô trương, không vội vàng. Mục tiêu chính của các cuộc phỏng vấn luôn luôn là để có được thông tin và câu trả lời - câu hỏi của bạn chỉ đơn giản là một phương tiện để đạt được mục đích. Bất kỳ tín hiệu cảm xúc nào bạn phát ra - nhướn lông mày, nhún vai, mỉm cười - đều có thể lọt vào mắt của người đối diện. Bạn là một người bình thường nên điều này có thể phản ánh phản ứng của bạn. Và trên TV, một gương mặt không cảm xúc như một phiến gỗ sẽ khiến chương trình truyền hình trở nên nhàm chán. Nhưng hãy cẩn trọng và nhận thức rõ ranh giới. Một sự bộc phát sẽ khiến các nguồn tin nhớ rằng những gì họ nói “đang bị phán xét” và có thể khiến họ đề phòng hơn trong các phản hồi của mình. Việc khiêu khích có thể dẫn đến những tranh cãi kịch liệt hoặc người được phỏng vấn bỏ ra ngoài, và bạn sẽ không thu được kết quả gì; sự gây hấn của bạn sẽ được coi là không phù hợp và chỉ làm xấu hình ảnh của bạn. Cố gắng giữ câu trả lời của bạn theo đúng chủ ý chứ không tự phát. Hãy nhớ rằng, việc kích động một cuộc tranh cãi chỉ giúp cho người được phỏng vấn không phải trả lời câu hỏi của bạn.

▶ **Vào thẳng vấn đề**

Các câu trả lời của nguồn tin quan trọng hơn các câu hỏi quanh co của bạn vì vậy đừng lan man và đừng ngắt lời người nói. Một chính trị gia hoặc doanh nhân giàu kinh nghiệm có lẽ đã thực hiện hàng trăm hoặc hàng ngàn cuộc phỏng vấn. Thời gian của họ là quý giá, và nếu họ muốn tránh câu hỏi thì họ sẽ làm như vậy. Họ hiểu rằng nếu bạn thành công trong việc phơi bày những vấn đề mà chính họ đứng sau thì họ sẽ mất uy tín, vị thế, tiền bạc và đôi khi cả sự nghiệp. Hãy suy xét tình huống và nhân vật, và nếu thấy kế hoạch đặt câu hỏi mềm mỏng không hiệu quả thì nên thay đổi lại câu hỏi. Nếu câu trả lời của họ khó hiểu thì hãy diễn đạt lại câu hỏi của bạn và hỏi lại. Một số nguồn tin cần sắp xếp lại suy nghĩ của họ và sẽ vui lòng thử lại. Lắng nghe cẩn thận câu trả lời - câu trả lời đó có thực sự trả lời câu hỏi của bạn hay không? Nếu không, bạn phải hỏi lại lần nữa. Để có thể chắc chắn về những điều nguồn tin của bạn chia sẻ, bạn có thể nhắc lại câu trả lời của họ để họ xác nhận (“Như vậy, điều ông/bà vừa nói là...”).

▶ Có câu trả lời đầy đủ

Khi người được phỏng vấn không muốn đưa ra câu trả lời chính xác, họ có thể sử dụng các từ như “gần đây”, “một số ít”, “nhiều”, hoặc “một hành động quyết đoán”. Trong những trường hợp đó, bạn nên đặt câu hỏi mở rộng để gợi ra những câu trả lời cụ thể hơn, chẳng hạn như “Khi nào?”, “Bao nhiêu?”, “Ông/bà có thể đưa ra con số ước tính được không?”, “Chính xác là ông/bà sẽ làm gì?”.

Tương tự như vậy với các câu trả lời đóng. Câu trả lời “Có” hoặc “Không” có thể được nguồn tin sử dụng để kết thúc một loạt câu hỏi. Đôi khi bạn sẽ muốn biết thêm thông tin, và để làm như vậy thì bạn phải tiếp tục với các câu hỏi mở:

Bạn: Ông/bà đã ký hợp đồng?

Người được phỏng vấn: Tôi ký rồi.

Bạn: Ông/bà có thể giải thích động cơ của mình khi làm như vậy là gì ạ?

Phân tích kỹ từng câu trả lời trước khi bạn tiếp tục. Những người được phỏng vấn có kỹ năng có thể cung cấp cho bạn câu trả lời có vẻ giống như những gì bạn muốn nghe, nhưng khi bạn đọc lại ghi chép của mình, bạn có thể thấy rằng họ đã né tránh câu hỏi.

Bạn: Ông/bà đã chuyển thuốc đến phòng khám ở Quận X chưa?

Người được phỏng vấn: Tất nhiên tất cả các thủ tục cần thiết cho phòng khám đó đã được tuân thủ.

Câu trả lời này nghe có vẻ như là có, nhưng bạn không nhận được thông tin trực tiếp mà bạn đã hỏi. Bạn cần tiếp tục với câu hỏi: “Những loại thuốc nào đã được chuyển đi?”, “Số thuốc đó được chuyển đi vào ngày nào?”, “Ông/bà có xác nhận nào nói rằng thuốc đã được chuyển đi không?”, “Ông/bà có xác nhận nào nói rằng số thuốc này đã đến nơi không?”. Nếu bạn không hiểu câu trả lời của nguồn tin thì hãy nói rằng bạn không hiểu câu trả lời. Thừa nhận sự lúng túng của bản thân tốt hơn là giả vờ hiểu chỉ để đỡ ngượng. Bạn có thể nói: “Đọc giả hoặc khán giả của chúng tôi có thể không hiểu điều đó. Ông/bà có thể giải thích lại bằng thuật ngữ đơn giản hơn không?” Một cách khác là sử dụng kỹ thuật diễn đạt lại câu hỏi: “Nếu tôi hiểu đúng những điều ông/bà vừa nói, thưa bộ trưởng, thì ông/bà vừa nói là... có đúng như vậy không ạ?”

▶ Giấy tờ và giấy giới thiệu

Hãy đảm bảo bạn có trong tay bản sao của bất kỳ thông cáo báo chí, tài liệu, nghiên cứu hoặc hình ảnh nào liên quan đến cuộc phỏng vấn của bạn. Đây sẽ là tài liệu tham khảo cho bạn trong trường hợp người được phỏng vấn có phát ngôn gì đó bất ngờ. Giữ máy ghi âm và bộ não của bạn luôn trong trạng thái thường trực. Hai yếu tố này sẽ giúp bạn ghi nhận tất cả các sự kiện sau khi kết thúc cuộc thảo luận. Nếu được, hãy xin phép được hỏi các câu hỏi mở rộng sau cuộc phỏng vấn.

▶ Dùng để những lời tâng bốc đánh lừa

Đây là một cuộc phỏng vấn chứ không phải là chỗ kết tình hữu nghị. Bạn ở đó để khám phá thông tin chứ không phải để được chiếu cố. Khi ai đó nói với bạn: “Đây là một câu hỏi rất sâu sắc” không có nghĩa là họ đang khen ngợi bạn - đó chỉ là một cách nói để họ có thêm thời gian suy nghĩ về câu trả lời của họ.

Sau cuộc phỏng vấn điều tra, hãy cho nguồn tin một cơ hội để trút giận. Trong rất nhiều trường hợp, bạn sẽ bất ngờ bởi việc này giúp bạn hiểu thêm được nhiều điều. Sau đó, bạn hãy hỏi xem họ có điều gì cần hỏi lại bạn không - hành động này vừa thể hiện phép lịch sự vừa là cơ hội cuối cùng để bạn giải thích cho họ về việc phỏng vấn sẽ được đưa như thế nào và vào khi nào. Luôn kết thúc cuộc phỏng vấn bằng câu hỏi: “Còn điều gì khác tôi nên hỏi ông/bà không?” hoặc “Ông/bà còn muốn bổ sung thêm điều gì không?”.

▶ Tận dụng phần kết của cuộc phỏng vấn

Thông thường, sẽ luôn có một khoảnh khắc vào cuối cuộc phỏng vấn khi nguồn tin trở nên thoải mái hơn và không còn cảnh giác như lúc đầu. Hãy tận dụng thời gian này để kiểm tra lại tất cả các thuật ngữ, tiêu đề hoặc tên người xuất hiện trong cuộc phỏng vấn. Luôn luôn xin số điện thoại/email trong trường hợp bạn muốn làm rõ một số thông tin sau đó và gửi lại thông tin liên lạc hoặc danh thiếp của bạn cho người được phỏng vấn. Đừng quên thể hiện phép lịch sự sau cùng. Hãy cảm ơn họ đã dành thời gian cho cuộc phỏng vấn. Điều này rất quan trọng, kể cả trong trường hợp bạn bị cự tuyệt và bị xúc phạm. Cố gắng thể hiện là bạn thực sự đánh giá cao việc họ đã sẵn lòng trao đổi với bạn.

Nếu cuộc phỏng vấn được dùng để giúp bạn nắm được thông tin cơ bản, hoặc đã diễn ra một cách thân thiện, bạn hãy hỏi xem họ có thể đề xuất các nguồn tin khác giúp bạn hiểu sâu hơn sự việc hay không. Nếu bạn có thể sử dụng tên của người được phỏng vấn làm người giới thiệu, rất có thể những cánh cửa mới sẽ mở ra cho bạn.

▶ Cam kết

Đừng để việc sửa soạn dụng cụ tác nghiệp và ra về vào những phút cuối khiến đầu óc bạn lấn bấn dẫn đến việc đồng ý để nguồn tin được xem phóng sự trước khi đăng. Hãy dừng lại và giải thích rõ ràng: “Tôi xin phép được thành thật là ông/bà nên liên hệ với tổng biên tập của tôi nếu ông/bà muốn trao đổi về việc đó. Đây là thông tin của ông/bà ấy”. Những nguồn tin đã có kinh nghiệm làm việc với báo chí sẽ luôn tận dụng những phút cuối của cuộc phỏng vấn khi phóng viên đang trong tình trạng vội vã để đưa ra những yêu cầu như vậy nên bạn phải rất cảnh giác.

▶ Kiểm tra và xác minh nội dung ghi chép ngay sau cuộc phỏng vấn

Đọc lại phần ghi chép của bạn ngay khi bạn rời khỏi cuộc phỏng vấn. Đây là thời gian mà bộ nhớ ngắn hạn của bạn hoạt động hiệu quả nhất. Nếu gác việc này lại đến ngày hôm sau thì bạn có thể sẽ không còn nhớ những nét vẽ nguệch ngoạc trong sổ tay thực sự có nghĩa là gì, hoặc quên mất là mình cần kiểm tra lại những điều gì ngay lập tức. Điền vào các khoảng trống trong sổ ghi chép của bạn và ghi rõ những phần bạn có thể cần sắp xếp các cuộc phỏng vấn tiếp theo.

Đối phó với các spin doctor

“Spin doctors”- phát ngôn viên chính thức và các văn phòng Quan hệ công chúng (PR) - ngày càng đóng vai trò tích cực hơn trong các tương tác giữa phóng viên và các nhân vật của công chúng. Có những trường hợp, họ thậm chí sẽ ngồi cùng trong cuộc phỏng vấn hoặc cung cấp trước cho phóng viên một danh sách các chủ đề không được thảo luận trong cuộc phỏng vấn.

Ông Dennis Barker, cựu phóng viên của tờ Guardian có trụ sở ở Anh đã nhận được những thông tin cụ thể từ người phát ngôn của chính phủ Anh về “spin doctors” (người này, không có gì đáng ngạc nhiên, yêu cầu không tiết lộ danh tính)

Những lời biện minh họ đưa ra cho bạn có thể là sự thật. Tuy nhiên đó vẫn chỉ là cái cớ, và bạn vẫn có quyền đòi hỏi họ cung cấp thông tin. **“Nếu anh/chị không thể cung cấp thông tin này cho tôi thì ai có thể?”** là một câu hỏi hữu ích trong trường hợp này. Thông thường, cơ quan mà bạn đang điều tra có thể đang phải nghe lệnh từ cấp trên, và cũng có thể họ không có những thông tin nhất định. Nói cách khác, khi họ cự tuyệt hoặc phòng thủ, họ chỉ đang làm công việc của mình. Đó là vấn đề của người phát ngôn, không phải của bạn. Chính phủ không thể cho phép mình bị chỉ trích ngay cả khi họ có lỗi, ngoại trừ trong những trường hợp rất đặc biệt. Hãy cho người phát ngôn cơ hội đưa ra một thông điệp tích cực cùng với một thông điệp tiêu cực và anh ấy/cô ấy có thể cởi mở hơn.

1

2

Các phóng viên quan tâm đến các vấn đề mà xã hội dân sự cho là quan trọng. Nếu chính phủ lại không coi các vấn đề này là quan trọng thì việc báo chí vào cuộc là điều chính đáng. Hãy hỏi: **“Tại sao ông/bà không thể thảo luận vấn đề này?”** hoặc **“Tại sao chính phủ không lo lắng hơn về điều này?”** Các ưu tiên của một phóng viên có thể không phải là các ưu tiên của chính phủ. Chính phủ có thể có mối “quan tâm lớn hơn”. Điều khiến người phát ngôn thấy không thoải mái nhất chính là bị hỏi về các chi tiết cụ thể.

Các phóng viên trẻ, có tinh thần chiến đấu cao thường dễ thoả mãn hơn các phóng viên thạo tin, có kinh nghiệm và tỉnh táo. Những người phát ngôn hy vọng rằng các phóng viên sẽ không đeo bám và sẽ hài lòng với những thông tin chung chung. Giây phút họ nghĩ: Sẽ chẳng có tin tức to tát gì ở đây, là lúc bạn có thể nhìn thấy họ chủ động giảm sự quan tâm. Nói cách khác, một kỹ thuật “lèo lái thông tin” quan trọng là giảm nhẹ tin tức để làm chệch hướng các phóng viên đang tìm kiếm thông tin gây chấn động. Những phóng viên tập trung tìm kiếm thông tin mới và kiên trì làm như vậy kể cả khi thông tin nghe có vẻ nhàm chán sẽ có thể tìm được chuyện hay.

3

4

Nếu bạn được thông báo là thông tin của bạn không chính xác thì đừng vội mặc định điều đó là đúng. Hãy chuẩn bị sẵn sàng để nói: **“Nếu tôi sai, tôi xin lỗi nhưng...”** và hỏi một câu hỏi tiếp theo có chứa các thông tin để khẳng định câu chuyện của bạn. Nếu họ hỏi lại bạn, bạn hãy hỏi lại họ. Một số “spin doctors” sẽ làm chệch hướng câu hỏi của bạn bằng một câu hỏi của họ. Ví dụ, nếu bạn hỏi: **“Có đúng là bộ trưởng vẫn đang ngoại tình không?”** thì bạn có thể sẽ nhận lại câu hỏi là: **“Tại sao phóng viên các anh lại bị ám ảnh với vấn đề này như vậy?”** Bạn có thể trả lời lại người phát ngôn: **“Thưa ông/bà..., ông/bà phải biết rằng không ai quan tâm đến việc phóng viên chúng tôi nghĩ gì. Tôi ở đây để đặt những câu hỏi mà độc giả của chúng tôi muốn được trả lời. Và chúng tôi đã nhận được rất nhiều thư của độc giả hỏi về tình trạng hôn nhân của bộ trưởng, vì vậy...?”**

Nếu bạn cảm thấy câu hỏi của mình chưa được trả lời, hãy kiên trì hỏi lại: **“Tôi chưa hiểu câu trả lời đó. Để nghị ông/bà nhắc lại một lần nữa được không?”** hoặc **“Tôi không chắc ông/bà đã trả lời đầy đủ câu hỏi của tôi”**. Đây là một cách lịch sự để nói rằng bạn hoàn toàn chưa nhận được câu trả lời. Những câu hỏi gợi ý khác bạn có thể hỏi: **“Ông/bà không muốn trả lời câu hỏi đó phải không?”**, **“Điều gì ngăn ông/bà trả lời câu hỏi đó?”**, **“Chuyện gì có thể xảy ra nếu ông/bà trả lời câu hỏi này của tôi?”** hoặc **“Ai có thể trả lời câu hỏi này của tôi?”**.

5

6

Hãy nghĩ ra những cách khác nhau để tiếp cận những câu hỏi khó: Đôi khi cách tốt nhất để hỏi một thông tin khó chỉ đơn giản là cứ hỏi. Nhưng nếu bạn bị chặn bởi một phát ngôn viên lành nghề, bạn có thể thấy rằng các cách tiếp cận tinh tế hơn đôi khi sẽ hiệu quả khi câu hỏi trực tiếp sẽ bị từ chối. Dưới đây là một vài gợi ý. Trước hết hãy cảnh báo họ trước và cho họ thông tin bối cảnh: **“Có lẽ ông/bà đã đọc các phóng sự cho thấy... Ông/bà đã...?”**, **“Tôi biết đây là một vấn đề không dễ chịu, nhưng độc giả của chúng tôi hy vọng tôi sẽ nêu ra câu hỏi về...”**, **“Hãy giúp tôi làm sáng tỏ vấn đề...”**, **“Tại quốc hội, phe đối lập nói rằng...”**, hoặc **“Ông/bà có thể bình luận về... được không?”**.

Hãy đưa việc nguồn tin từ chối trả lời thành một thông tin trong phóng sự

Bạn nên chuẩn bị cho tình huống khi một nguồn tin không sẵn lòng trả lời câu hỏi của bạn và nói thẳng với bạn như vậy. Trong băng ghi âm cho truyền hình hoặc đài phát thanh, việc họ từ chối trả lời, dù họ nói trực tiếp hay ngụ ý gián tiếp, đều thể hiện rõ và câu trả lời đó có thể được sử dụng sau khi bạn biên tập nội dung. Với báo in, bạn có thể viết: **“Ông/bà X từ chối trả lời các câu hỏi liên quan đến...”** Những gì bạn viết ra không phải để diễn giải là bạn đã thất bại không có được câu trả lời của nhân vật - chỉ đơn giản là bạn đưa tin về sự việc. Việc nhân vật từ chối trả lời có ý nghĩa gì hãy để công chúng tự đánh giá.

Việc từ chối thẳng thừng không trả lời các câu hỏi chính đáng có thể khiến bạn từ bỏ cuộc phỏng vấn. Đôi khi, làm như vậy lại có thể mang lại hiệu quả. Bạn có thể nói: **“Tôi rất xin lỗi, thưa bộ trưởng. Tôi đã không lường trước được là ông/bà sẽ không trả lời câu hỏi về những vấn đề này, đó là thông tin cốt lõi cho phóng sự của tôi. Vậy là tôi sẽ chỉ có những quan sát của riêng mình cùng với ý kiến của các chuyên gia và nhân chứng để làm phóng sự. Và như vậy có nghĩa là tôi sẽ phải nói rõ trong phóng sự là ông không có ý kiến gì ạ?”** Tại thời điểm này, một người được phỏng vấn thông minh có thể quyết định rằng nên phát biểu gì đó chứ không nên để mình bị gạt hoàn toàn ra khỏi phóng sự như vậy. Nhưng nếu họ vẫn từ chối hợp tác, hãy rời khỏi phòng một cách lịch sự.

Nếu bạn được thông báo trước rằng một số câu hỏi nhất định sẽ không được trả lời, bạn vẫn nên hỏi tất cả các câu hỏi của mình bất kể điều đó và làm rõ thông tin này. Điều này là việc đặc biệt nên làm trong phát thanh. Như vậy để cả người được phỏng vấn và thính giả của bạn đều biết rằng ít nhất bạn đã hỏi. Nếu không hỏi, bạn sẽ phải đối mặt với sự chỉ trích rằng bạn chưa bao giờ hỏi. Người được phỏng vấn sau đó cũng có thể tuyên bố rằng ông/bà ta có thể đã trả lời nếu được hỏi.

Tránh xa sự tranh cãi

Tại một số thời điểm trong cuộc phỏng vấn, bạn có thể phải đặt những câu hỏi khiến người được phỏng vấn khó chịu, chẳng hạn như câu hỏi về những mối liên kết bị cáo buộc của ông/bà ta với các tổ chức khủng bố hoặc một vụ việc được đồn đại. Bạn có thể hỏi các nguồn tin câu hỏi như: **“Các cuộc phỏng vấn của tôi cho đến nay đã tạo ra những quan điểm trái ngược nhau về việc liệu có phải... không?”, “Tổng biên tập của tôi nói trước tôi sẽ không thể ra về mà không hỏi ông/bà về...?”** Hù dọa, nhưng không nói dối, không tiết lộ tên của các nguồn tin khác. Ví dụ, bạn có thể nói: **“Ông/bà có thể muốn biết là một nguồn tin khác đã cho tôi biết rằng anh ấy đã nhìn thấy ông/bà...”** hoặc **“Có tin đồn nói rằng ông/bà đã... tuy nhiên tất cả chúng ta đều biết những tin đồn không phải là nguồn đáng tin cậy”**.

Phỏng vấn sử dụng máy ghi âm, ghi hình lên

Hầu hết các cơ quan truyền thông đều có các quy tắc nghiêm ngặt về ghi âm, ghi hình lên và việc đó là trái pháp luật theo luật của nhiều quốc gia. Tuy nhiên, trong một số trường hợp, đó có thể là cách duy nhất để lấy được bằng chứng cần thiết. Điều quan trọng là phải thực hành kỹ năng tác nghiệp! Nếu bạn có một máy quay bí mật gắn trên ngực, những bức ảnh sẽ không có giá trị sử dụng nếu trong ảnh chỉ có bầu trời hoặc mặt đường. Nếu âm thanh bị bóp nghẹt và không thể nghe được thì nghĩa là bạn đã lãng phí thời gian và nguồn lực của mình. Phỏng vấn có quay lên không dễ dàng như chúng ta thấy trong các bộ phim tội phạm phát trên truyền hình. Bên cạnh chuyên môn kỹ thuật, bạn sẽ cần có một phong cách phỏng vấn sao cho người được phỏng vấn sẵn sàng nói chuyện và chia sẻ những thông tin bạn cần. Điều này nghe có vẻ sáo rỗng và giả tạo đến mức nó sẽ làm lộ chiến lược của bạn.

Nếu nguồn tin nghi ngờ bạn có thể đang bí mật ghi âm và hỏi thẳng bạn về việc này thì bạn bắt buộc phải trả lời là không để bảo vệ bản thân. Nhưng điều đó có thể khiến bạn gặp khó khăn trong việc sử dụng thông tin đã thu được. Nếu bạn phủ nhận việc mình ghi âm cuộc trò chuyện, bạn có thể phải chịu trách nhiệm pháp lý về việc đã “dụ dỗ” nhân vật chia sẻ thông tin cho bạn với niềm tin rằng cuộc chuyện trò không bị ghi âm. Nhiều luật sư chuyên về truyền thông trên khắp thế giới sẽ rất do dự đồng ý sử dụng tài liệu này, trừ khi lợi ích công trong trường hợp này quá lớn.

Đối phó với sự do dự và sợ hãi

Trong nhiều trường hợp, người được phỏng vấn có lý do chính đáng khiến họ rất sợ trả lời phỏng vấn của báo chí. Ở nhiều quốc gia, các cơ quan báo chí “không về phe với chính phủ” và người cung cấp thông tin cho các tòa soạn này phải đối mặt với sự quấy rối hoặc tệ hơn thế. Ngoài ra, rất có thể người được phỏng vấn đã trải qua những sang chấn tâm lý khiến họ không muốn nhớ lại hoặc sợ phải chịu những hậu quả khác như sự kỳ thị hoặc những lời đồn đại từ cộng đồng của họ nếu thông tin được đưa lên báo chí. Sự kiên trì, nhẹ nhàng của phóng viên có thể mang lại kết quả xứng đáng, nhưng thường thì cách tốt nhất để thuyết phục một nguồn tin còn do dự là có được một mối liên hệ đáng tin cậy để thuyết phục người đó.

Hãy tìm hiểu về những nỗi sợ hãi của người được phỏng vấn đồng thời đưa ra những đảm bảo để họ yên tâm và đồng ý thực hiện cuộc phỏng vấn. Điều này có thể có nghĩa là bạn cần xác nhận với tổng biên tập về những biện pháp bảo vệ có thể thiết lập trước khi bạn tiến hành phỏng vấn bởi vì bạn không thể hứa hẹn những điều bạn không thực hiện được.

Nhân vật đồng ý công khai thông tin sau khi được giải thích

“Đồng ý sau khi được giải thích” không có nghĩa là bạn chỉ hỏi: “Anh/chị có vấn đề gì nếu chúng tôi công bố những nội dung đã chia sẻ không?” Mà điều này có nghĩa là người được phỏng vấn hiểu rõ những hậu quả có thể xảy ra sau khi thông tin được công bố, hiểu rõ những nguy cơ rủi ro, và những biện pháp bảo vệ có thể (hoặc không thể) được thực hiện, và đồng ý công bố toàn bộ thông tin. Đừng khiến các nguồn tin của mình sợ hãi, tuy nhiên cũng đừng giấu diếm họ về những hậu quả có thể xảy ra. Phóng sự của bạn sẽ trở nên có sức thuyết phục hơn khi có nhiều người sẵn sàng đưa câu chuyện của mình ra công luận. Các cuộc trò chuyện này giúp gắn kết mối quan hệ của bạn với các nguồn tin. Đối lại, điều này sẽ mang lại những cuộc trò chuyện trung thực hơn, kể cả việc một số người cuối cùng vẫn muốn ẩn danh.

Đồng cảm chứ không thương hại

Những bình luận như: “Ôi, thật kinh khủng. Khổ thân anh/chị quá!” sẽ khiến nguồn tin của bạn mất tự tin và có thể làm cho họ cảm thấy yếu đuối và bất lực. Hãy mang lại một không gian an toàn để nhân vật chia sẻ câu chuyện của họ. Bạn cần thể hiện thái độ trung lập, phong thái cởi mở, lắng nghe và dành thời gian

cho nhân vật suy nghĩ hoặc làm chủ cảm xúc của mình. Thường xuyên phản hồi với sự khích lệ. Hãy gật đầu và nói: “Vâng, anh/chị nói tiếp đi...” hoặc “Xin hãy kể tiếp cho tôi nghe”. Việc đưa tay ra trấn an, vỗ về cánh tay của người được phỏng vấn không có gì sai cả nếu điều đó phù hợp văn hoá. Hãy để bản năng con người dẫn dắt bạn.

Biết khi nào cần ngừng ghi chép

Đôi khi, nguồn tin sẽ cảm thấy bận tâm với việc ghi chép của bạn và điều đó khiến họ mất tập trung khi nói. Nếu câu hỏi động chạm đến các vấn đề nhạy cảm thì bạn hãy lắng nghe. Việc ghi chép có thể để sau.

Thể hiện sự tôn trọng

Đừng vội vàng đặt câu hỏi và đừng khai thác câu trả lời từ nguồn tin bằng cách nói gây giật gân. Cố gắng đặt mình vào vị trí của người được phỏng vấn và đảm bảo rằng các câu hỏi của bạn đủ nhạy cảm.

Hãy nghiêm khắc

Mặc dù cần sự nhạy cảm, bạn vẫn phải đặt những câu hỏi khó. Khi một người nói với bạn rằng họ là nạn nhân của sự tra tấn thì điều đó không nhất thiết đúng là như vậy trong mọi trường hợp. Hãy cảnh giác với những người phóng đại, hoặc những người phủ nhận những trải nghiệm đau thương đã xảy ra với họ. Hãy nói rõ rằng bạn không thể viết về trường hợp của họ nếu bạn không tự tin về tính chính xác của câu chuyện họ kể. Đừng bỏ qua bước kiểm tra chéo thông tin giống như ở các thể loại phỏng vấn khác.

Đặt câu hỏi đúng sẽ giúp bạn xác định được là mình có phóng sự để thực hiện hay không. Nhưng điều quan trọng hơn là phải viết về sự việc một cách đầy đủ khi đưa phóng sự ra công chúng. Chương tiếp theo sẽ thảo luận về cách sắp xếp các thông tin đã thu được để tạo nên một phóng sự hấp dẫn.

CHƯƠNG 8

VIẾT PHÓNG SỰ

Một phóng sự đã được điều tra một cách xuất sắc vẫn có thể thất bại nếu phóng sự đó không được tổ chức tốt và không có kịch bản tốt. Phóng sự đó phải đáng tin cậy đối với độc giả, và vì vậy các thông tin phải cập nhật và kịp thời. Việc sử dụng trích dẫn lời nói của những người có liên quan và các nhân vật có tên tuổi cho thấy sự cần thiết phải thực hiện phóng sự sẽ nhấn mạnh tầm quan trọng của tác phẩm. Các đồ thị, biểu đồ và sơ đồ cũng góp phần giúp độc giả hiểu rõ hơn về những khía cạnh phức tạp trong cuộc điều tra của bạn.

Cách viết phóng sự

Để phóng sự tác động được đến độc giả, bạn cần đi thẳng vào trọng tâm vấn đề và sử dụng những hình ảnh mạnh mẽ nhất. Để thu hút sự chú ý của người đọc, ông Stephen Franklin, một phóng viên kỳ cựu người Mỹ, cho rằng phóng sự cần phải có phần dẫn nhập mang phong cách riêng, đó là phần khởi đầu để thiết lập bối cảnh cho phóng sự một cách ấn tượng. Ông nói thêm rằng, ở đoạn dẫn nhập, bạn chỉ cần đưa những thông tin cơ bản nhất. Toàn bộ nội dung phóng sự sẽ được tiết lộ dần sau đó. Tuy nhiên, một yêu cầu bắt buộc là bạn phải viết một cách trung thực về những gì bạn đã điều tra được. Đừng cố tạo ra những hình ảnh không ăn nhập với sắc thái của phóng sự hoặc đừng cố tình đưa vụ việc theo hướng giật gân. Điều quan trọng là phải giành được niềm tin của công chúng và việc bắt đầu phóng sự bằng những thông tin sai sự thật sẽ làm hỏng niềm tin đó.

Để dựng phóng sự, bạn tổng hợp lại những phát hiện của mình và sử dụng dữ liệu để chứng minh cho những phát hiện này. Đừng khiến phóng sự của mình trở thành nỗi thất vọng chỉ vì sự bất cẩn khi dùng từ ngữ hoặc vì cách bạn liên kết bằng chứng tìm được với các cáo buộc. Nếu bạn làm như vậy, kể cả trong tình huống khả quan nhất, phóng sự của bạn cũng sẽ không thực sự kín kẽ. Trong trường hợp xấu nhất, phóng sự sẽ phải đối mặt với cáo buộc phỉ báng, bôi nhọ khiến uy tín của bạn bị ảnh hưởng.

Dưới đây là một số điều phóng viên cần lưu ý:

Chính xác

- ▶ **Định nghĩa và ví dụ:** Định nghĩa các từ chuyên môn và các thuật ngữ phức tạp để công chúng của bạn hiểu và duy trì nhất quán cách định nghĩa này từ đầu đến cuối. Đồng thời, hãy sử dụng các ví dụ để cụ thể hóa các khái niệm trừu tượng.

- ▶ **Cách nói chung chung không có chứng cứ thực tiễn:** Hiểu rõ ý nghĩa và sự khác biệt giữa các thuật ngữ như “hầu hết”, “nhiều”, “một số” và “số ít”. Sử dụng những từ này một cách thích hợp. Hãy cẩn trọng với sự khác biệt giữa “hầu hết” và “nhiều”, và đặc biệt hơn là khi dùng từ “tất cả” hay “không một ai”. Một việc gì đó được cho “là nguyên nhân” hay “là một trong những nguyên nhân”? Là “luôn luôn” hay “thường xuyên”? Biến những điều chung chung thành cụ thể bằng việc sử dụng các ví dụ thực tiễn, và nêu rõ tên tuổi của các nhân vật.
- ▶ **Chứng minh lập luận:** Củng cố mọi luận điểm đưa ra bằng các chi tiết cụ thể. Không tấn công cá nhân khi việc cần làm là chỉ trích một ý tưởng hoặc một hệ thống. Chỉ tập trung thảo luận thông tin và lý lẽ. Hãy để độc giả tự quyết định xem liệu những đặc ân được đưa ra trong một tình huống nào đó có mang một mục đích cụ thể nào không. Trong nhiều trường hợp, hãy để bằng chứng tự nói lên là đủ.
- ▶ **Trích dẫn phát ngôn của các nhà chức trách làm bằng chứng:** Liệt kê ưu và nhược điểm của việc này, và đánh giá chúng một cách cân bằng. Một điều quan trọng nữa là tập trung vào các lý do đằng sau những hành động của chính quyền. Tại sao một người nào đó lại nói điều gì đó? Hãy trao đổi với nhiều chứ không chỉ một nguồn tin có liên quan để giúp nghiên cứu thông tin nền và lấy trích dẫn.
- ▶ **Thành kiến, định kiến hoặc cảm xúc:** Tránh định kiến - dù tích cực hay tiêu cực - sử dụng ngôn từ trung lập và đối xử với tất cả các nguồn tin với cùng một sự hoài nghi tích cực.
- ▶ **Đặt câu hỏi “thì sao?”:** Một cách hay để nhớ lại xem thông tin bạn tìm được có phù hợp với giả thuyết bạn đưa ra hay không là hãy tự hỏi bản thân: “thì sao”? Nhìn chung, một phóng sự điều tra chính xác và có sức thuyết phục được viết dựa trên những chứng cứ có sức thuyết phục, chứ không phải dựa vào một lý lẽ danh thếp duy nhất. Khi bạn có rất nhiều bằng chứng, hãy đảm bảo những bằng chứng này kín kẽ và rõ ràng. Để làm được điều đó, bạn có thể quay lại gặp nguồn tin của mình và đề nghị họ giải thích các vấn đề chi tiết hơn. Bạn cũng có thể cần phải thiết lập bối cảnh ngay từ đầu. Việc này sẽ giúp công chúng hiểu được bối cảnh môi trường nơi diễn ra các hành động và hậu quả, bổ sung thông tin về việc những người liên quan có phương tiện, động cơ và cơ hội để làm những việc mà bạn cáo buộc hay không.

Viết phóng sự - viết lần lượt từng đoạn

Hãy coi phóng sự của bạn là một tập hợp gồm nhiều phần, và mỗi phần là một tập hợp gồm nhiều đoạn. Những tiểu phần này (ví dụ như phần phan phui những người có vai trò chính trong một vụ bê bối quốc gia, hoặc lịch sử của một hội bí mật và lý do dẫn đến sự trỗi dậy của hội này) phản ánh một khía cạnh của cuộc điều tra và phản ánh góc độ đó một cách toàn diện theo phương thức chia nhỏ một đề tài lớn thành nhiều phần để dễ quản lý. Mỗi phần được bắt đầu với một “câu chủ đề” để độc giả nắm được phần này nói về vấn đề gì hoặc phần này kết nối với phần nội dung đã nói đến ở phần trước như thế nào. Mỗi phần có các nội dung thông tin như sau:

- (a) Bằng chứng (chi tiết, trích dẫn, thông tin và số liệu)
- (b) Định nghĩa hoặc giải thích
- (c) Bối cảnh, lịch sử, so sánh hoặc tương phản
- (d) Nhân - quả
- (e) Lập luận tán thành và phản đối
- (f) Phân tích hoặc đề xuất hậu quả

Các phóng viên làm việc cho các tờ nhật báo thường nhanh chóng bỏ đi thói quen thời thơ ấu khi vẫn phải lập dàn ý và viết truyện dưới dạng các đoạn văn. Lý do là vì các tờ báo hiếm khi đăng y nguyên các đoạn văn của bài viết gốc; các thư ký tòa soạn sẽ chia nhỏ các đoạn này ra để thêm cách dòng, hoặc gộp các đoạn lại với nhau để tiết kiệm diện tích báo. Đừng bận tâm về điều đó. Đoạn văn là một khối lắp ráp căn bản của bài viết. Hãy lập dàn ý và viết thành các đoạn văn và sau đó để các thư ký tòa soạn giải quyết các vấn đề về thiết kế-trình bày sau này.

Sử dụng câu trích dẫn trực tiếp

Hãy sử dụng câu trích dẫn trực tiếp để tạo điểm nhấn chứ không nhằm để kể một câu chuyện hoàn chỉnh, và để bổ sung thông tin chứ không chỉ đơn thuần lặp lại thông tin cũ. Tránh sử dụng câu trích dẫn để truyền đạt những thông tin cơ bản, thực tế. Câu trích dẫn trực tiếp được dùng để chuyển đi thông điệp rằng cuộc nói chuyện của bạn với nguồn tin đã thực sự diễn ra và để thêm màu sắc vào phóng sự nhưng điều đó không thay thế được những phân tích của bạn về các vấn đề mà nguồn tin đã chia sẻ.

Nguyên tắc quan trọng là trích dẫn chính xác từng từ mà các nhân vật đã nói với bạn. Tuy nhiên, vẫn có các ngoại lệ:

- ▶ Những điều một ai đó đã nói rất khó hiểu, hoặc khiến người nói trở nên nực cười và không bổ sung thêm “hương vị” cho câu chuyện.
- ▶ Lời nói bóng bẩy và tục tĩu không được phép đăng, phát sóng theo quy định của cơ quan
- ▶ Câu nói có quá nhiều những từ đệm kiểu “ừ lấp chỗ trống” như “nhìn xem”, “anh/chị biết đấy”, “tôi cho rằng”. Những từ này không bổ sung thêm được ý nghĩa gì.

Ghi nguồn tất cả các câu trích dẫn trực tiếp và các quan sát không phải của bạn. Trong một phóng sự điều tra, bạn phải cẩn thận hơn bình thường trong việc ghi nguồn bởi vì độc giả sẽ đánh giá bài viết của bạn một phần dựa trên nguồn gốc của tư liệu sử dụng trong bài. Bạn cũng cần trình bày rõ khi chuyển tiếp sang lời của một nhân vật mới. Nếu vì một lý do nào đó bạn không thể nêu tên nguồn tin thì phải giải thích rõ lý do tại sao. Chẳng hạn: “Cơ quan sẽ sa thải tôi nếu họ biết tôi đã cho anh biết điều này”, người được phỏng vấn cho biết.

Dưới đây là một số lời khuyên khi sử dụng câu trích dẫn trực tiếp:

- ▶ Trong câu trước khi bắt đầu vào câu trích dẫn, bạn phải giúp độc giả nắm được phần tiếp theo là nội dung gì.
- ▶ Phần giới thiệu của bạn vào câu trích dẫn phải hướng đến cùng một thông điệp.
- ▶ Sử dụng nhất quán cách diễn đạt “ông ấy/bà ấy nói” trong phần viết về nội dung cuộc trao đổi với nguồn tin. Một số từ (“khẳng định”; “tuyên bố”; “lập luận”) chỉ khiến độc giả thấy việc “lèo lái thông tin” không cần thiết, trong khi những từ khác (“phản bác”, “bác bỏ”) lại có thể khiến độc giả hiểu nhầm. Chỉ khi nào bạn chắc chắn thông tin chính xác thì mới sử dụng động từ biểu thị sắc thái.
- ▶ Khi bạn diễn giải lại ý của người nói, không “lèo lái thông tin”. Giữ nguyên sắc thái và giọng điệu của nguồn tin ban đầu. Nếu người phát ngôn nói: “Chúng tôi không có ngân sách cho việc này” thì đừng diễn giải lại thành: “Cô ấy nói rằng công ty của cô ấy không dự định chi tiền vào việc này”. Cách diễn giải lại như vậy sẽ ngụ ý về việc công ty có một số ưu tiên nhất định chứ không chỉ đơn thuần là vì tình hình tài chính.

Viết nháp, sau đó viết lại

Đến giai đoạn này, bạn nên sắp xếp tất cả các tài liệu của bạn theo mục, và tập hợp tất cả các tài liệu và thông tin được trích dẫn. Bây giờ là thời gian để bạn viết bản thảo đầu tiên. Nhiều người hiểu sai mục đích của bản thảo đầu tiên; đó không phải là phóng sự hoàn chỉnh cuối cùng, mà là một bản phác thảo, cho phép bạn định hình được là phóng sự sẽ như thế nào. Việc này giúp bạn xác định xem còn phải làm thêm gì nữa không. Ở giai đoạn này, bạn chưa cần phải lo lắng về những lời giới thiệu tao nhã, kết luận ngắn gọn, rành mạch hay dùng ngôn từ hoa mỹ. Đây là thời gian để bạn viết, không phải biên tập. Tất cả những gì bạn đang làm là chuyển tài liệu vào bài báo.

Cấu trúc tác phẩm và phong cách viết

Các phóng sự có xu hướng sử dụng ba cấu trúc cơ bản:

1. Cấu trúc theo trình tự thời gian - câu chuyện được mở ra theo dòng thời gian; mạch câu chuyện được dẫn dắt theo trình tự các sự kiện và hành động

2. Cấu trúc tường thuật - phản ánh một tình huống trong một khoảng thời gian theo kết quả điều tra

3. Cấu trúc theo các quá trình - câu chuyện phát triển xoay quanh các vấn đề và tranh luận

Bạn bắt đầu quá trình viết bằng việc phân loại tài liệu thành các phần: Vấn đề phản ánh, người bị ảnh hưởng, các mối xung đột và các phát hiện của bạn. Với một phóng sự điều tra tương đối đơn giản - thường là một phóng sự có thể thực hiện trong vài tuần, không giống như những phóng sự có quy mô nhiều tháng hoặc nhiều năm - những phần này kèm theo phần mở đầu và kết luận là đủ để tạo nên một dàn ý hoàn toàn thoả đáng cho phóng sự cuối cùng.

Trong viết phóng sự điều tra, sự tinh tế văn học chỉ chiếm vị trí thứ hai. Thông tin mới là tâm điểm. Trong mọi trường hợp, một phóng sự điều tra hay có xu hướng để thông tin tự viết ra - bạn không cần phải tô điểm hay kịch tính hóa nó.

Một phóng sự điều tra có xu hướng dài hơn và phức tạp hơn một phóng sự điển hình. Hình thức và cấu trúc của một phóng sự điều tra sẽ dẫn dắt độc giả và giúp họ định vị các thông tin phức tạp. Ba mô hình cấu trúc phổ biến nhất cho phóng sự điều tra bao gồm:

(A) Công thức của “**Wall Street Journal**”:

1. Bắt đầu với một nhân vật hoặc một tình huống để thiết lập bối cảnh giữa vụ việc và các vấn đề (thường được gọi là dẫn nhập bằng một câu chuyện ngắn),
2. Mở rộng ra từ trường hợp cụ thể của nhân vật đó để đề cập các vấn đề lớn hơn thông qua một đoạn giải thích bối cảnh, các mối liên quan giữa vấn đề của nhân vật với vấn đề ở quy mô rộng lớn hơn

3. Quay trở lại với trường hợp cụ thể của nhân vật để có một cái kết nhân văn, gây được sự chú ý.

(B) Cấu trúc “**High Fives**” do ông Carol Rich, một chuyên gia huấn luyện kỹ năng viết người Mỹ xây dựng, gồm 5 phần:

1. Tin tức (Điều gì đã xảy ra hoặc đang xảy ra?)
2. Bối cảnh (Bối cảnh nền là gì?)
3. Phạm vi (Đây là một sự cố, một xu hướng địa phương hay một vấn đề quốc gia?)
4. Ranh giới (Việc này dẫn đến đâu?)
5. Tác động (Tại sao độc giả của bạn nên quan tâm?)

Cấu trúc này đòi hỏi phóng viên phải có khả năng viết các đoạn chuyển tiếp tốt để khớp năm yếu tố với nhau. Mặt khác, cấu trúc này cũng tạo cảm giác như có năm phóng sự ngắn xuất hiện nối tiếp nhau. Nhưng đây cũng có thể là một cấu trúc tuyệt vời cho một phóng sự dài đăng trên báo điện tử - trong trường hợp này, bạn cần phải chia nhỏ phóng sự dài thành nhiều kỳ để dễ quản lý.

(C) **Cấu trúc Kim tự tháp**

Trong khi cấu trúc truyền thống của một phóng sự thông thường là mô hình “kim tự tháp ngược” (điểm chính trước; những tư liệu bổ trợ ít quan trọng hơn được thêm vào sau), thì với phóng sự điều tra chúng ta sẽ lật ngược kim tự tháp lại. Bạn có cả một câu chuyện dài để đi đến điểm kịch tính, dẫn dắt người đọc tìm hiểu lần lượt từng phát hiện của bạn:

1. Bắt đầu bằng việc tóm tắt chủ đề phóng sự
2. Hé lộ trước một số điều bạn sẽ khám phá
3. Dẫn dắt độc giả từng bước xuyên suốt cuộc điều tra, duy trì sự hồi hộp sống động và xây dựng phóng sự theo hướng đưa ra những khám phá gây sốc hoặc kịch tính nhất, giống như bạn đang viết phóng sự về một đột phá khoa học hoặc một cuốn tiểu thuyết bí ẩn
4. Để dành thông tin quan trọng, kịch tính nhất cho phần kết.

Mỗi công thức này đều mượn một chút từ bộ công cụ của một nhà văn chuyên viết tiểu thuyết. Bạn không viết tiểu thuyết, nhưng bạn đang áp dụng các kỹ thuật viết văn học. Và điều này hoàn toàn hợp lý vì mỗi phóng viên cũng chính là một người kể chuyện. Đây là cơ sở của cách tiếp cận hiện đại trong viết tin thời sự mà chúng ta gọi là báo chí tường thuật.

Mặc dù vậy, vẫn có điều phóng viên cần lưu ý. Phóng viên điều tra người Mỹ, Daniel Schechter, trong bộ phim của ông nói về báo chí Mỹ với cuộc chiến Iraq có tên “Vũ khí lừa dối hàng loạt”, đã lưu ý một bất cập của phương pháp kể chuyện là: Bằng cách tập trung vào các câu chuyện cá nhân, phương pháp này đã giúp một số nhiều phương tiện truyền thông Hoa Kỳ phớt lờ các vấn đề và tranh luận lớn hơn và gây tranh cãi. Nhưng điều này không khiến cho phương pháp tường thuật trở nên kém giá trị. Sự việc này chỉ có vai trò như một lời nhắc nhở giống như bất kỳ kỹ thuật viết nào khác, phương pháp kể chuyện cần được áp dụng một cách có ý thức và khéo léo trong bối cảnh thích hợp.

Một số công cụ được sử dụng trong báo chí tường thuật:

- ▶ **Khắc họa chân dung và thiết lập bối cảnh:** Nếu bạn chọn phương pháp của Wall Street Journal, bạn sẽ cần có một con mắt tinh tường để phát hiện ra các chi tiết trong suốt quá trình điều tra. Bạn phải mô tả nguồn tin chính hoặc bối cảnh theo một cách khiến độc giả cảm thấy chân thực và đáng thuyết phục. Điều này không có nghĩa là ghi lại tất cả mọi thứ một cách chi tiết tỉ mỉ (bạn không có đủ diện tích trên mặt báo), mà là chọn một vài chi tiết xác thực, gây ấn tượng để làm phong phú cho phóng sự.
- ▶ **Gợi ý và manh mối:** Trong khi viết một phóng sự điều tra, điều quan trọng là ngay từ đầu phóng sự, bạn cần cung cấp cho công chúng những gợi ý hoặc manh mối để họ biết phóng sự sẽ dẫn đến đâu. Đặc biệt, bạn sẽ dùng đến những gợi ý và manh mối này nếu bạn áp dụng cấu trúc kim tự tháp. Bạn cung cấp vừa đủ chi tiết để khiến độc giả quan tâm cho đến khi tiết lộ những phát hiện cuối cùng của câu chuyện.
- ▶ **Tiết tấu, cấu trúc và ngôn từ:** Một điều quan trọng nữa phóng viên cần nhớ là tiết tấu rất quan trọng khi viết phóng sự. Mỗi diễn biến câu chuyện, cấu trúc bài viết và ngôn từ bạn lựa chọn sẽ quyết định tiết tấu câu chuyện diễn ra nhanh hay chậm. Câu và từ ngắn đẩy sự việc lên nhanh dần. Câu

dài hơn khiến sự việc đi chậm lại. Việc đưa ra một lượng lớn thông tin chuyên ngành trong một đoạn ngắn sẽ bắt buộc độc giả đọc chậm hơn, ngay cả khi bạn dùng câu ngắn. Thông tin nền tảng và bối cảnh không cần thiết và quá nhiều sẽ khiến phóng sự ngưng hoàn toàn từ rất sớm trước khi câu chuyện đến hồi kết. Bạn hãy luôn tự hỏi: Những thông tin này có bổ sung thêm giá trị gì cho bài viết không hay chỉ đơn thuần là thêm số lượng từ? Hãy cắt bỏ những câu từ không cần thiết trong bài.

Nếu bạn đọc to phóng sự của mình lên thì bạn sẽ cảm nhận được tiết tấu và dòng chảy của câu chuyện. Và bạn cũng sẽ có thể cảm nhận được câu chuyện trở nên không đơn thuần là chậm, mà còn buồn tẻ, hoặc tệ hơn là nhàm chán bắt đầu từ phần nào. Đôi tai của bạn chính là biên tập viên tốt nhất, cho bạn biết khi bạn mất đi giọng văn tự nhiên hoặc khi ngôn ngữ của bạn trở nên dài dòng. Hãy viết phóng sự theo cách như đang trò chuyện, như cách bạn sẽ kể trực tiếp câu chuyện đó để độc giả có thể đồng cảm với bạn. Việc dùng đúng ngữ pháp và dấu câu sẽ giúp gia tăng âm điệu, điểm nhấn và sắc thái cho bài viết: Những yếu tố này làm nhiệm vụ của chúng trên báo y như cách đôi tay, đôi mắt và từng múi cơ trên khuôn mặt thể hiện khi chúng ta thuyết trình.

Tư duy trực quan

Một cách để tìm ra những khoảnh khắc kịch tính mà bạn cần khi sử dụng phương pháp tường thuật là tư duy trực quan: hãy suy nghĩ về những hình ảnh và minh họa bạn sẽ cần cho phóng sự cuối cùng, ngay cả khi việc thiết kế và dàn trang không phải là trách nhiệm của bạn. Giống như việc đặt một tit tạm thời - làm như vậy sẽ giúp bạn tập trung vào chủ đề phóng sự và đảm bảo sự nhất quán về mặt nội dung. Dùng biểu đồ để thể hiện một số dữ liệu nhất định sẽ giúp bạn loại bỏ khỏi phóng sự của mình một danh sách dài lê thê những thông tin tương tự.

Tuy nhiên, tư duy trực quan cũng có thể giúp phóng sự cuối cùng ở những khía cạnh khác:

- ▶ Giúp bạn trong việc trình bày để thuyết phục tòa soạn đăng phóng sự, bởi khi tư duy trực quan bạn đã hình dung được trước là mình có cần đến bản đồ, đồ họa, đồ thị hoặc hình ảnh nào không.
- ▶ Hỗ trợ làm việc nhóm bằng cách trợ giúp cho đội trình bày và dàn trang
- ▶ Hỗ trợ các phóng viên ảnh, những người có thể dựa vào chuyên môn của mình để hình dung xem những bức ảnh nào sẽ phù hợp nhất với phóng sự này
- ▶ Giúp bạn tư duy bằng hình ảnh, điều này rất có ích cho bạn khi viết phần nội dung bằng chữ
- ▶ Giúp bạn giao tiếp tốt hơn với độc giả - thông thường độc giả sẽ thu nhận được nhiều hơn từ những phóng sự có ảnh được lựa chọn kỹ lưỡng hoặc biểu đồ gây ấn tượng chứ không đơn thuần chỉ là phần nội dung bằng chữ. Như người ta vẫn nói, một bức ảnh đáng giá ngàn lời nói.

Liên kết và kết luận

Mỗi phóng sự đều cần bắt đầu tốt và kết thúc tốt. Phần mở đầu và phần kết luận là hai phần có sức nặng nhất của bất kỳ phóng sự nào. Một phần mở đầu hay sẽ thu hút độc giả vào bài viết và trang bị cho họ một tấm khung để qua tấm khung đó họ có thể xem toàn bộ câu chuyện. Hầu hết các nghiên cứu đã chỉ ra rằng nếu phần mở đầu của một phóng sự không hấp dẫn thì độc giả sẽ không tiếp tục đọc bất kể chủ đề phóng sự là gì. Tương tự, phần kết luận phải đưa ra được một ý tưởng mà độc giả sẽ giữ lại trong tâm trí họ.

Các cách để bắt đầu phóng sự:

- Khắc họa một chân dung hoặc thiết lập một bối cảnh
- Tóm tắt chủ đề phóng sự trong một câu ngắn
- Kết quả hoặc tác động. Sau đó, bạn có thể quay ngược dòng để cho biết sự việc đã xảy ra như thế nào.

Trong mọi trường hợp, đừng khiến độc giả chờ đợi quá lâu mới biết phóng sự mang đến cho họ câu chuyện gì. Quy tắc thông thường là phần mở đầu phản ánh không quá 10% nội dung phóng sự. Nhưng đừng cho rằng quy tắc đó sẽ khiến “phần dẫn nhập bị trì hoãn”, như cách dùng thuật ngữ trong sách giáo khoa. Phóng sự của bạn bắt đầu khi nó bắt đầu và không nhất thiết phải bắt đầu với ồ ạt thông tin. Tương tự như vậy đối với phần kết luận.

Một kết thúc thỏa đáng phải:

- Hoàn thành nốt những gì còn dang dở (những việc đã xảy ra với các nhân vật hoặc điều gì sẽ xảy ra tiếp theo)
- Tóm tắt lại đề tài một lần nữa để nhắc chúng ta lý do tại sao chúng ta quan tâm đến vấn đề này
- Tạo yếu tố gây ngạc nhiên (một cái kết gây ngạc nhiên khiến độc giả phải suy nghĩ, đó có thể là một câu trích dẫn ấn tượng)
- Nhấn mạnh bối cảnh; những điều đó gợi cho độc giả nhớ về những niềm hy vọng, những ràng buộc và những diễn biến xuyên suốt phóng sự của bạn
- Quay trở lại với những nhân vật chúng ta đã gặp ở đầu phóng sự, và để họ được nói lời cuối cùng
- Không bao giờ lựa chọn một cái kết sáo mòn kiểu như “chỉ có thời gian mới trả lời được”. Bạn là người điều tra và nếu bạn coi phóng sự này không quan trọng, không đưa ra được một giải pháp rõ ràng nào thì bạn đã hủy hoại niềm tin của độc giả vào thẩm quyền của bạn.

Một yếu tố quan trọng không kém để xuyên chuỗi các thông tin trong phóng sự là các phần chuyển tiếp: cách câu chuyện chuyển từ phần này sang phần khác và từ đoạn này sang đoạn khác. Các phương pháp hữu ích nhất để có một mạch truyện thống nhất:

- Thường xuyên nhắc lại giả thuyết
- Sử dụng các phép ẩn dụ mở rộng để gắn kết các ý tưởng lại với nhau và khiến các ý tưởng trở nên sống động. Ví dụ, bạn có thể thảo luận về môi trường như thể đang nói về cơ thể con người - tất cả các bộ phận phải phối hợp cùng nhau

- Sử dụng một hình ảnh, một đồ vật, một câu tục ngữ hoặc một cái gì đó phù hợp với cuộc điều tra của bạn để tạo một đường chỉ xuyên suốt mạch truyện.

Những ngôn từ đơn giản có thể trở nên cực kỳ mạnh mẽ trong việc giữ chân độc giả khi bạn theo dõi một cuộc tranh luận phức tạp. Sử dụng các từ có tính chất chỉ dẫn để cho thấy các đoạn phóng sự có tiếp nối mạch của nhau không (ví dụ từ: “và”), chuyển hướng (“nhưng”), chỉ hệ quả (“vì thế”), tiếp theo (“sau đó”)...

Sau khi bạn viết xong bản thảo ban đầu thì phóng sự của bạn vẫn chưa hoàn hảo. Một điều quan trọng cần làm ở giai đoạn hoàn thiện là kiểm tra xem thông tin được thu thập ở giai đoạn đầu trong quá trình thực hiện phóng sự có còn giá trị không và không bị mâu thuẫn với những phát hiện sau này. Đồng thời, các dữ liệu, báo cáo khoa học hoặc kết quả kiểm tra mới có thể đã được công bố. Bạn nên lặp lại bước nghiên cứu thông tin trên mạng.

Khi bạn biên tập phóng sự của mình, bạn có thể thấy rằng còn rất nhiều từ ngữ khiến người đọc thấy nặng nề. Bạn có thể rê chuột kéo những từ ngữ này ra khỏi phóng sự và thả vào một chiếc hộp hoặc để ở thanh bên của màn hình. Hãy nhớ rằng, những phóng sự hay nhất đều phải trải qua vài lần phác thảo. Biên tập bài viết của mình không phải là một điều xa xỉ cũng chẳng phải việc tầm thường; nó là một phần của quá trình cho ra đời một phóng sự hay nhất mà bạn có thể viết. Nếu việc viết lại bản thảo và biên tập một mình trở nên quá khó khăn với bạn thì hãy tìm kiếm sự giúp đỡ từ đồng nghiệp hoặc thành viên trong nhóm. Ý tưởng hay thường xuất phát từ tinh thần đồng đội.

Viết phóng sự cho phát thanh, truyền hình

LƯU Ý: Phần này không phải là một hướng dẫn đầy đủ về viết kịch bản phát thanh, truyền hình. Đây chỉ là một số gợi ý về cách sử dụng ngôn ngữ và viết phóng sự điều tra trên phát thanh, truyền hình.

Tất cả phóng sự phát thanh, truyền hình đều có các cảnh quay video hoặc trích dẫn âm thanh. Cùng một bức ảnh hoặc một trích dẫn có thể kể nhiều câu chuyện, tùy thuộc vào bối cảnh. Mục đích của phần bình luận là để đảm bảo khán thính giả hiểu được đầy đủ phóng sự của bạn.

Nội dung được viết một cách thông minh sẽ có thể khiến người xem nhìn vào một hình ảnh quen thuộc hoặc nghe một câu trích dẫn buồn tẻ theo một cách mới. Trên đài phát thanh, kịch bản được viết trên cơ sở nội dung các trích dẫn được ghi âm lại sẽ mang đến cho khán giả một bối cảnh ấn tượng nhất. Nhưng trên TV, hình ảnh đóng góp khoảng 85% tác động của câu chuyện. Không phải lúc nào cũng có thể lấy phần lời bình hay để bù lại cho những hình ảnh hoặc trích dẫn nhằm chán vì khán giả sẽ quay lưng lại với chương trình. Trong cả hai trường hợp, bạn cần xây dựng phóng sự của mình trên nền tảng của các khuôn hình hoặc các trích dẫn âm thanh. Việc này được gọi là “viết cho tai nghe” và “viết cho mắt nhìn”.

Bắt đầu với phóng sự hiện trường mà bạn đã chụp được trên máy ảnh. Sau đó lựa chọn kỹ càng từ ngữ trong phần viết lời bình của bạn và sử dụng câu, từ, cụm từ chuyển mạch để:

- Nhấn mạnh những khía cạnh quan trọng nhất của phóng sự
- Đảm bảo sự cân bằng để hình ảnh hoặc trích dẫn lời nói chỉ phản ánh một số khía cạnh
- Chọn và nhấn mạnh những điều bạn muốn khán giả chú ý đến
- Kết nối các hình ảnh hoặc trích dẫn khác nhau, giải thích cách chúng dịch chuyển theo thời gian
- Đặt các hình ảnh hoặc trích dẫn trong bối cảnh
- Thực hiện “thêm gia vị/màu mè” cho hình ảnh hoặc trích dẫn bằng cách bổ sung ý nghĩa hoặc giải thích thêm (nhưng không làm sai lệch thông tin hoặc làm mất bối cảnh của thông tin!)

Phóng viên có thể - và nên - thực hiện nhiều các ưu tiên này. Nhưng điều đó không có nghĩa là phóng viên phải liên tục xen vào giữa khán thính giả và chương trình, giống như một bộ lọc hoặc một rào cản. Trường hợp bạn có một câu trích dẫn lời nói trực tiếp của một người phát biểu về vấn đề liên quan đến phóng sự của bạn thì luôn ưu tiên câu trích dẫn đó trước phần lời dẫn có diễn giải của phóng viên.

Sự khác biệt giữa phát thanh, truyền hình và báo in bao gồm:

Báo in

Nếu độc giả có gì chưa hiểu, họ luôn có thể đọc lại.

Những sai sót luôn hiển hiện rõ ràng trên trang báo.

Có các biển chỉ dẫn rõ ràng - như tiêu đề bài viết, chú thích ảnh và các đoạn bài viết - để giúp độc giả định vị trên trang báo.

Độc giả có thể dừng đọc để đi đâu đó và làm gì đó. Khi họ quay lại, họ có thể đọc tiếp phần dang dở lúc trước mà không bỏ lỡ bất cứ thông tin gì.

Hình ảnh và nội dung đa phương tiện có xu hướng tăng thêm độ tin cậy cho phóng sự. Các ấn phẩm trực tuyến có thể tận dụng lợi thế này để gia tăng niềm tin của độc giả.

Mặc dù có thể mất nhiều thời gian hơn vào việc đọc, độc giả sẽ có được thông tin chi tiết hơn từ một phóng sự trên báo giấy.

Phát thanh, truyền hình

Một chương trình phát sóng chỉ phát một lần, có thể trôi lướt qua khán thính giả. Nên thông thường, khán thính giả tiếp nhận thông tin dưới dạng ghi nhớ ấn tượng hơn là chi tiết - đó là lý do tại sao tính chất tổng thể lại quan trọng đến như vậy.

Khán thính giả hoặc phát hiện ra sai sót ngay lần đầu tiên hoặc không bao giờ.

Khi chương trình đang phát sóng, khán thính giả là người mới nghe, mới xem sẽ khó hiểu được chuyện gì đang xảy ra.

Khán thính giả dừng nghe, xem chương trình đang phát sóng để đi đâu đó và làm gì đó chỉ trong trường hợp phân đoạn chương trình đó đã được ghi âm lại hoặc có đăng trên trang web.

Tin tức trên phát thanh, truyền hình cung cấp cho người xem nhiều bằng chứng hơn ngoài phần lời bình của phát thanh

viên đọc (ví dụ: âm thanh, hình ảnh) khiến chương trình đáng tin cậy hơn (“Chắc chắn là thật mà: Tôi đã nhìn thấy việc này trên TV đấy”). Cũng vì thế, phát thanh, truyền hình có thể bóp méo sự thật nhiều hơn.

Tin tức trên phát thanh, truyền hình không cần khán thính giả phải có trình độ cao, nhưng có thể đòi hỏi kiến thức tổng quát tốt để hiểu được các góc chương trình đa dạng, chuyển mục nhanh.

- Tin tức trên phát thanh, truyền hình chỉ tồn tại trong một thời gian - ngoại trừ các tệp âm thanh, không phải vật chất hữu hình giống như một tờ báo để nắm giữ.

Vì tất cả những lý do này - bản chất của phát thanh, truyền hình và cách thức khán thính giả sử dụng phương tiện truyền thông này là: kịch bản phát sóng đòi hỏi ngôn ngữ tiếp cận rất khác so với ngôn ngữ của báo in. Nhưng dù có là loại hình báo chí nào thì bạn cũng phải tận dụng tối đa thời gian hoặc không gian để truyền tải nhiều thông tin quan trọng. Hãy cố gắng đưa ra được một thông tin hoặc một ý tưởng có thể ngay lập tức chiếm được sự chú ý của công chúng, và lấy đó làm xuất phát điểm cho chương trình điều tra của mình.

©2020 Konrad-Adenauer-Stiftung, Media Programme Asia
Jalan Besar, ARC 380, #11-01, 209000 Singapore
Tel: +65 6603 6181 | Email: media.singapore@kas.de
www.kas.de/medien-asien/en | facebook.com/media.programme.asia

Biên dịch: Bà Đào Thị Thúy

Đã đăng ký bản quyền. Các yêu cầu cung cấp bản đánh giá và các yêu cầu khác liên quan đến ấn phẩm này sẽ được gửi đến nhà xuất bản. Trách nhiệm đối với các thông tin, ý kiến và tham chiếu chéo với các nguồn bên ngoài trong ấn phẩm này chỉ thuộc về các cộng tác viên và cách diễn giải của họ không nhất thiết phản ánh quan điểm hoặc chính sách của Viện Konrad-Adenauer-Stiftung.

www.investigative-manual.org

Thiết kế và Trình bày:
© Juliane Switala

Cẩm nang

Báo chí điều tra

NHÀ XUẤT BẢN THÔNG TẤN

CHỊU TRÁCH NHIỆM XUẤT BẢN
Giám đốc Nguyễn Thế Sơn

CHỊU TRÁCH NHIỆM NỘI DUNG
Tổng Biên tập Lê Thị Thu Hương

BIÊN TẬP
Bùi Thúy Hằng

TRÌNH BÀY
Vũ Mạnh Long

SỬA BẢN IN
Nguyễn Thị Yên

In 1.000 cuốn, khổ 16x22cm. Tại Công ty TNHH MTV In và Thương mại
Thông tấn xã Việt Nam - VINADATAXA.
Địa chỉ: 70/342 Khuông Đình, P. Hạ Đình, Q. Thanh Xuân, Hà Nội.
Giấy ĐKXB số 4389-2020/CXBIPH/01-56/ThT.
Quyết định xuất bản số: 201/QĐ-NXB ngày 02 tháng 11 năm 2020.
In xong và nộp lưu chiểu tháng 11 năm 2020.
Mã ISBN: 978-604-310-068-6